BŪDAS

Ainė Ramonaitė: kas mus silpnina ir kas saugo
Žinios apie baltiškuosius vilkolakius
Garsinės iliuzijos sutartinėse
Lietuva Argentinoje

2025 | 6

Vladas Drėma. Iš ciklo „Gedimino kalnas įvairiais metų laikais“. 1943 m.

PROFESORĖ AINĖ RAMONAITĖ: JAUČIU MORALINĘ PAREIGĄ PERSPĖTI, KOL NĖRA PER VĖLU

Rasa KALINAUSKAITĖ

Kai visuomenė pasidalija į stovyklas, laikančias viena kitą ne oponentais ar bent potencialiais pašnekovais, bet moraliniu blogiu, kurį sunaikinti yra šventa pareiga, nuo demokratijos žengiama autokratijos link – perspėjo Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorė Ainė Ramonaitė, žurnalisto Aurimo Perednio paklausta apie kultūrininkų protestą prieš partijos „Nemuno aušra“ atstovus Kultūros ministerijoje.[1] Perspėjimas nuskambėjo kitą dieną po spalio 5-osios, kai daugybė žmonių įvairiuose Lietuvos miestuose susirinko į protesto akciją, vykusią su šūkiu „Tai gali būti paskutinis kartas“, ir klausėsi Mikalojaus Konstantino Čiurlionio simfoninės poemos „Jūra“. Tuo metu visuomeninio transliuotojo ir kitų didžiųjų žiniasklaidos priemonių dominuojamoje viešojoje erdvėje protestas jau kurį laiką buvo pristatomas kaip naujasis Sąjūdis, gelbstintis Lietuvą nuo prorusiškų jėgų, o rašytoja Kristina Sabaliauskaitė jį lygino su Sausio 13-ąja, kviesdama į kovą su „rusiškais troliais“, „šiandieniniais burokevičininkais“ ir „bailiais, vien savo postais, o ne valstybės ateitimi besirūpinančiais“ politikais.[2] Profesorė A. Ramonaitė, kurios vertinimas neatitiko tokios retorikos peršamo vaizdo, socialiniuose tinkluose iš dalies akademinio pasaulio ir kultūros žmonių susilaukė puolimo ir gėdinimo kaip neva pasirinkusi ne tą barikadų pusę[3], nors tik pasidalino įžvalgomis, pagrįstomis įvairiose šalyse vykstančios visuomenės poliarizacijos ir demokratijos erozijos tyrimais.

Pernai Seimo rinkimuose trečią vietą užėmusi „Nemuno aušra“ – populistinė partija, jai vadovaujantis politikos senbuvis Remigijus Žemaitaitis – cinikas, nesibodintis antisemitinėmis provokacijomis siekti dėmesio šalyje, kurioje per nacistinę okupaciją buvo sunaikinta beveik visa žydų bendruomenė, o bandymai kultūros ministru padaryti kompetencijų tam neturintį asmenį ir pašalinti iš ministerijos už savo ir mūsų laisvę kovojančios Ukrainos vėliavas – nepriimtini. Pritariant šiems teiginiams, atrodo svarbu paklausti, iš kur kyla ir kur veda visuomenės susipriešinimas ar poliarizacija, kaip viešąją erdvę ir politinę tikrovę veikia oponentų, tegu ir itin nesimpatiškų, vadinimas „burokevičininkais“ arba „dumblu“[4], ir ar įmanomas kitoks atsakas, kuris didintų ne susipriešinimą, bet išorinės grėsmės akivaizdoje Lietuvai egzistenciškai svarbią visuomenės sanglaudą. Apie tai ir kalbėjomės su Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesore Aine RAMONAITE.

1 Aurimas Perednis, „Žinių radijas“. Kultūros protestas: kas toliau? *www.ziniuradijas.lt*, 2025-10-06, prieiga: https://www.ziniuradijas.lt/laidos/ivykiai-ir-komentarai/politologe-apie-kulturininku-protesta-tokia-poliarizacija-labai-pavojinga?video=1 <žiūrėta 2025-11-04>.

2 Kristina Sabaliauskaitė. Apie protestą protesto dieną. 2025-10-05, *www.lrt.lt*, prieiga: https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/2702309/kristina-sabaliauskaite-apie-protesta-protesto-diena; taip pat žr.: Mindaugas Jackevičius, LRT Televizijos laida „Dienos tema“, LRT.lt. Sabaliauskaitė: pirma bus perimtas nacionalinis transliuotojas ir žiniasklaida. *www.lrt.lt*, 2025-10-02, prieiga: https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/2699760/sabaliauskaite-pirma-bus-perimtas-nacionalinis-transliuotojas-ir-ziniasklaida <žiūrėta 2025-11-04>.

3 Pvz., filosofas, Vilniaus universiteto rektoriaus patarėjas Paulius Gritėnas spalio 6 d. savo feisbuko paskyroje parašė: „Profesorė Ainė Ramonaitė yra klasikinis akademinio hipokritiškumo pavyzdys, kai struktūriškai tapačiam įvykiui pateikiamos dvi radikaliai skirtingos interpretacijos. / Šeimų maršo atveju: žmones reikia išklausyti, jie nepatenkinti, nusivylę ir jaučiasi žeminami. Labai pavojinga ignoruoti. / Kultūros protestas: čia jau peržengiamos ribos, reikia nustoti skaldytis, nes labai naudinga Rusijai. Vyksta poliarizacija ir emocijų kurstymas. / Apsispręskite, profesore.“ Po šiuo įrašu iki šiol esančiuose komentaruose A. Ramonaitė vadinama „komuniste“, „atsilupėle“, rašoma, neva jai yra ne pakeliui su Nepriklausoma Lietuva <žiūrėta 2025-11-04>.

4 Deividas Jursevičius, LRT Radijo laida „Svarbus pokalbis“, LRT.lt. Landsbergis: žmonės balsavo už melagius, kurie paskui pasiuntė visus ant trijų raidžių. *www.lrt.lt*, 2025-10-16, prieiga: https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2716336/landsbergis-zmones-balsavo-uz-melagius-kurie-paskui-pasiunte-visus-ant-triju-raidziu <žiūrėta 2025-11-04>.

Profesorė Ainė Ramonaitė. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

„Būdo“ skaitytojams šis pokalbis gali būti svarbus ir todėl, kad pašnekovė – ilgametė Vilniaus universiteto folkloro ansamblio „Ratilio“ narė, nuo ankstyvos vaikystės kartu su tėvais keliaudavusi į Mokslų akademijos folkloro ansamblio repeticijas, o vėliau ir į Sąjūdžio renginius[5] – priklauso bendruomenei, kuriai etninė kultūra yra kertinis gyvenimo matmuo ir sąmoningas įsipareigojimas tęsti tautos tradicijas. Didelė dalis šios bendruomenės dalyvauja kultūrininkų proteste, o dalis apsisprendė jo nepalaikyti, tad susipriešinimo esama ir čia.[6]

Rengdamasi interviu pastebėjau, kad neturite paskyros feisbuke. Šiais laikais tai kelia nuostabą, nes socialiniai tinklai yra tapę paraleline tikrove, kuri aprėpia kone viską nuo tokių asmeniškų žmogaus gyvenimo akimirkų kaip gimimas ar laidotuvės iki Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento Donaldo Trampo įrašų tviteryje (dabartinis pavadinimas – „X“), darančių didžiulį poveikį pasauliui. Kodėl Jūsų nėra feisbuke? Ar dalyvaujate kitame socialiniame tinkle? O gal kritiškai vertinate virtualų socialumą ir nusprendėte visai jame nedalyvauti?

Aš sąmoningai ir griežtai nedalyvauju ne tik feisbuke, bet ir kituose socialiniuose tinkluose. Dėl mokslinių reikalų buvau susikūrusi tviterio paskyrą (kartais prašoma ją nurodyti skelbiant straipsnius užsienyje), bet vėliau apleidau. Gaila laiko, o svarbiausia, kad yra nepalyginamai lengviau išlaikyti nepriklausomą mąstymą, kai neturi paskyros socialiniuose tinkluose. Mes tiksliai nežinome, kokie algoritmai ten veikia, nes tai yra tarsi komercinė paslaptis, bet jie sukurti taip, kad skatintų žmones įsitraukti, o įsitraukimą skatina emocijos, ypač – negatyvios. Specialiai padaryta taip, kad tai, kas emocinga ir sukelia daug diskusijų, žinučių sraute matytųsi dažniau ir pasiektų kuo daugiau žmonių, kad jie irgi užkibtų ant to

5 Saulė Matulevičienė. A. Ramonaitė: Savaimi visuomenė prieš totalitarinį režimą – Sąjūdžio ištakų tyrimai. *Liaudies kultūra*, 2011, Nr. 6, p. 1-9.

6 Marius Eidukonis. LRT Klasikos laida „Kultūros rentgenas“, LRT.lt. Latinytė apie etnokultūros išnaudojimą politiniams tikslams: tą darė fašistai ir nacistai. *www.lrt.lt*, 2025-10-09, prieiga: https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/2714134/latinyte-apie-etnokulturos-isnaudojima-politiniams-tikslams-ta-dare-fasistai-ir-nacistai <žiūrėta 2025-11-04>.

kabliuko. Taip skatinamas vartojimas. Tai daroma komerciniais tikslais, ir matome, kokias sukelia pasekmes. Mokslininkai naudoja terminą „emocijų užkratas“, nes socialiniuose tinkluose emocijos veikia visiškai kitaip nei bendraujant gyvai. Betarpiškai bendraujant esama tam tikrų mechanizmų, kurie emocijas pristabdo, ir žmogui lengviau jas valdyti. Kai matai prieš save tikrą, gyvą žmogų, tai pažadina ir empatiją, o kai nematai, emocijos liejasi per kraštus. Be to, socialiniuose tinkluose vyksta procesas, moksliniuose tyrimuose įvardijamas emocijų sinchronizacija – žmonės vieningai ir labai stipriai į ką nors įsijaučia ir tai smarkiai užtemdo realybės matymą. Aš esu socialinių mokslų atstovė, todėl man be galo svarbu išlaikyti neužtemdytą matymą ir distanciją, be kurios taptų neįmanoma užsiimti moksliniais tyrimais. Aišku, nebūdama socialiniuose tinkluose, negaliu stebėti, kas ten vyksta – suprantu tą trūkumą, bet pavojus įsitraukti, prarasti distanciją ir gebėjimą adekvačiai pastebėti tikrovėje vykstančius procesus yra toks didelis, kad apsisprendžiau ten nelįsti.

Kai kalbinama žurnalisto A. Perednio pasisakėte apie kultūrininkų protestą, susilaukėte reakcijos, kuri socialiniame tinkle buvo ypač nekorektiška, komentaruose iki šiol galima perskaityti Jums adresuotus įžeidimus, nors tose diskusijose dalyvavo nemažai kultūros, akademinio pasaulio žmonių. Pagalvojau, kad tai gerai iliustruoja Jūsų įvardintą padėtį – visuomenės poliarizaciją, kai oponentas yra suvokiamas kaip priešas, kurį leistina žeminti, kurį reikia perauklėti, nutildyti arba sunaikinti, bent simboliškai. Ar Jums tokia reakcija buvo netikėta? Ar galima tai paaiškinti remiantis poliarizacijos tyrimais?

Apie tą puolimą aš sužinojau tik iš draugų, bet kai jie norėjo man tai perpasakoti, sustabdžiau, kad nepasakotų – nenoriu žinoti, kas ir ką ten parašė, kad savo proto ir emocijų neužterščiau šiukšlėmis. Paskui tektų valytis, nes nenoriu turėti neigiamų nusistatymų žmonių atžvilgiu. Iš to, ką patyriau pasisakiusi apie kultūrininkų protestą, labiausiai mane šokiravo vienas dalykas. Aš maždaug nutuokiau, kaip viskas gali susiklostyti, bet negalvojau, kad mūsų viešosios erdvės situacija yra tokia bloga. Prieš tai, kai viešai pasisakiau, su kolegomis jau buvome nemažai apie tai diskutavę, mačiau, kad ne vienam kilo įvairių klausimų ir abejonių – bet niekas nenori nieko viešai pasakyti. O aš jaučiau moralinę pareigą, nes kam gi užsiimu tais tyrimais – būtent tam, kad esant reikalui ekspertizė galėtų padėti. Matydama platesnį vaizdą, jaučiau atsakomybę perspėti, kur tai veda. Po savo pasisakymo gavau daugybę palaikančių žinučių elektroniniu paštu ir telefonu – man rašė kolegos, draugai ir visiškai nepažįstami žmonės, garsūs kultūros kūrėjai ir žurnalistai, tarp jų, beje, ir iš LRT. Iš tų laiškų aš staiga supratau, kad tampu kone disidente... Mano ekspertinis pasisakymas, regis, visiškai nekaltas, tapo kone disidentiniu aktu! Tai palaukite, kas čia vyksta?! Kokia vienmintė pasidarė viešoji erdvė, jeigu nebegalima išsakyti mokslinių argumentų – tampi disidentu... Mes atimame iš savęs galimybę racionaliai diskutuoti, o tada tikimybė priimti blogus sprendimus pasidaro labai didelė. Kodėl autoritariniai režimai dažnai pridaro labai daug klaidų? Nes aplink autoritarą susidaro vienmintė aplinka, niekas nedrįsta pasakyti kitos nuomonės. Mes gyvename demokratinėje valstybėje, bet paklūvame į tas pačias pinkles... Paradoksas: turime žodžio laisvę, bet alternatyvių minčių žmonės nenori išsakyti, patys save cenzūruoja. Aš savęs neišcenzūravau ir tapau disidente, tik pamanykit... <juokiasi> Kodėl kultūringi, išprusę žmonės leidžia sau kalbą, nutolstančią nuo kultūringo kalbėjimo, nekomentuosiu, tai ne mano sritis, bet galima aptarti, kodėl žmonės labai greitai ima suvokti kitą kaip priešą.

SUSIPRIEŠINIMO PSICHOLOGIJA IR KELIAS AUTOKRATIJOS LINK

Mokslinėje literatūroje daug rašoma apie tai, kad pastaruoju metu JAV ir kitų šalių visuomenių poliarizacija įgyja naują pobūdį. Poliarizacija, kaip ideologinių, vertybinių nuomonių išsiskyrimas, yra normalus dalykas <...> nes politika dažniausiai yra susijusi su vertybių konfliktu, ideologiniai skirtumai yra partijų konkurencijos pagrindas. Čia nebūtų nieko keista, bet jau senokai įvyko tam tikri pokyčiai. 2012 metais paskelbtame straipsnyje, kuriame analizuojama Jungtinių Amerikos Valstijų situacija[7], pirmą kartą pavartota sąvoka „affective polarization“, kurią į lietuvių kalbą galima išversti „jausminė / emocinė poliarizacija“, nors tai nėra visai tikslu. Ta sąvoka įsigalėjo mokslinėje literatūroje, straipsnis cituotas daugybę kartų. Jame teigiama, kad Amerikoje stebimo politinio susipriešinimo esmė – ne vertybiniai

7 Shanto Iyengar, Gaurav Sood and Yphtach Lelkes. Affect, Not Ideology: A Social Identity Perspective on Polarization. *Public Opinion Quarterly*, Volume 76, Issue 3, 2012, p. 405–431.

įsitikinimai, bet grupinė tapatybė ir emocinė reakcija į kitą. Ten cituojami psichologiniai eksperimentai, parodantys, kad emocinę reakciją į kitą kaip į svetimą yra gana lengva sukurti net ir be ideologijos. Pavyzdžiui, žmonės buvo suskirstyti į dvi grupes pagal tai, ar jiems patiko eksperimento pradžioje parodytas paveikslas, ir pastebėta, kad skirtingoms grupėms priskirti žmonės ilgainiui pradėjo susipriešinti, nors matė vieni kitus pirmą kartą, o paveikslas nebuvo toks, kad reakcija į jį atskleistų kokius nors pažiūrų skirtumus. Matyt, žmogaus prigimtyje esama psichologinių mechanizmų, kurie skatina susipriešinimą.

Amerikoje anksčiau nebuvo tokios poliarizacijos, kaip pastaraisiais dešimtmečiais. Ilgą laiką Demokratų ir Respublikonų partijos buvo labai panašios, tarp jų nevyko aršių ideologinių ginčų. Dauguma žmonių laikėsi centristinių nuostatų, ir abi partijos orientavosi į vadinamąjį medianinį rinkėją. Tai gelbėjo tą šalį, kurios prezidentinė sistema yra gana sudėtinga, nes prezidentas priklauso vienai iš partijų, ir jei Kongreso dauguma yra kitos partijos, atsiduriama aklavietėje. Ją padėdavo įveikti tik partijų panašumas, tai, kad tarp jų nekildavo didelių ideologinių konfliktų. Bet pastaraisiais dešimtmečiais ši situacija radikaliai pasikeitė. Problema, kurią įvardijo mokslininkai – tai, kad susipriešinimas iš politikos pereina į visuomenės lygmenį, o ideologiniai skirtumai pasitraukia į antrą planą. Aišku, jie egzistuoja kaip pretekstas, bet iš tiesų tampa mažiau svarbūs. Susikuria tiesiog grupinis priešiškumas: *mes* arba *jie*. Tai perauga į egzistencinę kovą, į kitą pradedama žiūrėti kaip į moralinį blogį. Abi susipriešinusios pusės galvoja apie antrąją lygiai taip pat – kaip apie moralinį blogį. Demokratija tokiomis aplinkybėmis iš principo nebegali funkcionuoti, nes tai yra sistema, kurioje konkuruoja tam tikros jėgos, o jei konkurentą suvoki kaip moralinį blogį, tai padarysi viską, kad jį sunaikintum, išstumtum. Normali konkurencija tampa neįmanoma, nes su blogiu neįmanoma konkuruoti. Taip naikinamas demokratijos egzistavimo pamatas. Matome, kas vyksta Amerikoje: Kapitolijaus šturmas, pasikėsinimai nužudyti lyderius ir taip toliau.

Mechanizmai, vedantys į tokią poliarizaciją, yra aiškūs. Amerikoje daug lemia partinė tapatybė. Ten žmonės labai aiškiai tapatinasi su respublikonais arba demokratais, ir vadinamieji nepriklausomi rinkėjai (angl. *independents*) taip pat dažnai linksta į vieną arba į kitą pusę. Galų gale beveik visa visuomenė susiskirsto į dvi stovyklas, išskyrus mažą dalelę žmonių, kurie lieka per vidurį. Dar 1960-aisiais tai aprašyta knygoje, kurioje pavartotas ir partinės tapatybės terminas.[8] Ši tapatybė – lyg savotiški akiniai, per kuriuos žmonės mato politinę tikrovę. Tie akiniai ją smarkiai iškraipo: užsidėjęs vienus, matai vienaip, kitus – visai kitaip. Paradoksalu, kad išsilavinę žmonės, kurie labiau domisi politika, turi stipresnę partinę tapatybę, mato labiau iškreiptą vaizdą. Bet įdomiausia yra tai, kad partinė tapatybė paprastai įgyjama dar vaikystėje, kai žmogus net neturi jokių politinių pažiūrų. Vaikas perima iš tėvų tam tikrą žinojimą. Tai lyginama su religija, kuri dažniausiai nėra pasirenkama: jeigu gimei kataliku, būsi katalikas, jei musulmonu – musulmonas. Ir čia panašu: jei gimei respublikonų šeimoje – būsi respublikonas, jei demokratų – demokratas. Racionalumas nebeveikia, nes nuo vaikystės užsidėjęs akinius žmogus įsijaučia į paveikslą, kuris pro juos matomas.

Kuo ilgiau pro tuos akinius žiūrima, tuo labiau transformuojasi tikrovės vaizdas. Įsijungia tam tikri mechanizmai, priklausantys politinės psichologijos sričiai, kurių žmogus nereflektuoja: smegenys veikia taip, kad jis priima tą informaciją, kuri dera su išankstinėmis nuostatomis, ir atmeta tą, kuri nedera. Anksčiau galvota, kad tai nulemia atrankaus dėmesio (angl. *selective exposure*) mechanizmas: mes mėgstame gauti (žiūrėti, klausytis) su mūsų nuomone sutampančią informaciją ir vengiame nesutampančios. Todėl manyta, kad poliarizacijos problemą lengva išspręsti – užtenka supažindinti žmogų su kita nuomone, ir jis pamatys, kad tikrovė yra kitokia. Tačiau paaiškėjo, kad tai veikia priešingai! Kai eksperimentų metu skirtingų politinių stovyklų žmonėms buvo teikiama informacija iš priešingos stovyklos, jie tik dar labiau įsitikino savo turėta nuomone. Kyla klausimas, kaip gali taip būti? Ieškant atsakymų, buvo pasitelkti neuromokslai ir smegenų tyrimai, kurie parodė, kad išgirdus informaciją, prieštaraujančią žmogaus nuomonei, smegenys ima automatiškai ieškoti kontrargumentų, ir ieško taip intensyviai, kad žmogus dar labiau įsitikina savo nuomone, dar stipriau atmesdamas tai, kas jai prieštarauja.

Įsivaizduokite, ką tai reiškia: pakliuvęs į kurios nors nuomonės „burbulą“, įsisuki tarsi užburtame rate ir pradedi visiškai nebematyti, kas vyksta kitoje pusėje. Įsitikini, kad tavo nuomonė yra tikrai teisinga ir morali, tada imi vengti bendrauti su kitos stovyklos žmonėmis, nes nenori

8 Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren E. Miller, Donald E. Stokes. *The American Voter*. Wiley, New York, 1960.

konfliktų, be to, galvoji, kad jie yra blogis, o su blogiu kam iš viso bendrauti... Kuo mažiau bendrauji su kitą nuomonę turinčiais žmonėmis, tuo labiau juos stereotipizuoji, susikuri vaizdinį, kaip jie turėtų atrodyti, ir jis labai nutolsta nuo realybės. Pas mus šis reiškinys tyrinėtas menkai, bet Vakaruose, ypač Amerikoje, atlikta daug tyrimų. Pavyzdžiui, demokratai apie respublikonus galvoja, kad jie yra netolerantiški, autokratiški, paveikti propagandos, respublikonai apie demokratus – kad jie tingi dirbti, nori viską gauti nemokamai, jų smegenys praplautos, o imigrantams yra užmokėta, kad balsuotų už demokratus. Žodžiu, ir vieni, ir kiti galvoja, kad priešininkai yra propagandos praplautomis smegenimis. Kitoks mąstymas tampa toks nesuprantamas, kad ima atrodyti, jog racionaliai taip mąstyti neįmanoma, tai gali būti tik propagandos rezultatas. Iš dalies tai yra tiesa, jei propagandą suprastume ne kaip sąmoningą poveikį nuomonei, bet kaip įsisukimą mechanizmuose, sukuriančiuose tam tikrą pasaulio vaizdą. Amerikoje prie to smarkiai prisideda ir žiniasklaida, kuri yra labai politizuota, todėl žmonės, naudojantys skirtingas visuomenės informavimo priemones, susidaro visiškai skirtingus pasaulio vaizdus.

Viso to rezultatas – demokratijos erozija. Jau porą dešimtmečių stebima trečioji demokratijos erozijos ar autokratizacijos banga, kilusi nuslūgus trečiajai demokratizacijos bangai.[9] Pagrindinis variklis, skatinantis judėti autokratijos link, yra būtent poliarizacija. Kai kas nors neduoda leidimo mitinguoti ar nenori leisti išsakyti savo nuomonės, nukentėjusioji pusė laiko tai piktybiniu veikimu, bet dažniausiai tokį elgesį lemia mano aptartas mechanizmas: jei galvoji, kad tavo priešininkas šneka nesąmones arba daro ką nors piktybiško, nori jį sustabdyti. Prisiminkim, kaip 2021 metais konkuravo Vilnius ir Kaunas: Kaunas neleidžia vykti seksualinių mažumų eitynėms, Vilnius – protestuoti Šeimų maršui. Vertinant objektyviai, ir vieni, ir kiti turi teisę išreikšti savo poziciją, bet abiem pusėms atrodo, kad priešinga nuomonė – ne tik nesąmonė, bet ir esminis blogis, kurio negalima leisti. Pasekmės aiškios: kitos nuomonės žmonėms nenorima leisti organizuoti protestų, kalbėti viešumoje, laimėti rinkimų. Vadinasi, sustabdome demokratiją, nes jos esmė – visi turi teisę protestuoti, balsuoti ir taip toliau. Taip judama link autokratijos: kai visuomenės susipriešinimas labai didelis, į valdžią atėjusi pusė stengiasi padaryti viską, kad kita pusė į valdžią neateitų. Tai kyla ne vien iš galios siekimo, bet ir iš ypač stipraus moralinio įsitikinimo, kad sustabdyti tuos baisybes, savo priešininkus – žūtbūtinis reikalas, šventa pareiga. Daugybė duomenų rodo, kad tai veda ir prie politinio smurto. Amerikoje jis kyla iš abiejų stovyklų, taip pat ir iš liberaliosios.

NUO SVETIMŲ IKI SAVŲ KLAIDŲ

Dabar Lietuvoje matau tą patį procesą, kuris vyksta kitose šalyse, apie kurį skaičiau mokslininuose tyrimuose. Mechanizmas – lygiai toks pat. Atviros Lietuvos fondo 35-erių metų sukakčiai[10] skirtam leidiniui, kuris netrukus turėtų pasirodyti, prieš kelis mėnesius parašiau straipsnelį apie tai, kodėl poliarizacija yra labai pavojinga. Tada atrodė, kad Lietuvoje ji nėra didelė, todėl parašiau, kad turime šansą pasimokyti iš svetimų klaidų, nes tai jau yra neblogai ištirta, suprasta. Deja, leidiniui nespėjus pasirodyti, užkibome ant to paties kabliuko. Nemanau, kad mano perspėjimas būtų sustabdęs procesus, bet jaučiu moralinę pareigą kalbėti tuo metu, kai tai vyksta, kad nebūtų per vėlu. Mokslininkai dažniausiai per vėlai apibūdina reiškinius. *Post factum* yra lengva paaiškinti, kodėl, tarkim, žlugo demokratija, bet jau dabar iš kitų šalių pavyzdžių aš žinau, kaip veikia

9 Aptardamas pasaulinėmis bangomis vykstantį politinių sistemų judėjimą link demokratijos, JAV politologas Samjuelis Filipsas Hantingtonas (Huntington Samuel Phillips, 1927–2008) 1991 m. išleistoje knygoje „Trečioji banga: Demokratizacija dvidešimtojo amžiaus pabaigoje“ (*The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*) išskyrė tris tokias bangas, po kurių prasidėdavo priešingas procesas. Pirmoji banga 1826–1926 m. apėmė Vakarų Europą ir Jungtines Amerikos Valstijas, o baigėsi po Pirmojo pasaulinio karo žlugus daugeliui Europos demokratijų. Antroji banga nuvilnijo 1943–1962 m., kai Antrajame pasauliniame kare Sąjungininkai nugalėjo Ašies valstybes, link demokratijos pasuko nepriklausomomis neseniai tapusios britų kolonijos ir Lotynų Amerikos šalys. Šią bangą 1958–1975 m. pakeitė priešinga: daugelyje Lotynų Amerikos valstybių įvyko kariniai perversmai, žlugo jaunos demokratijoje Azijoje ir Afrikoje. Trečioji demokratizacijos banga prasidėjo 1974 m. nuvertus autoritarinį režimą Portugalijoje ir per 25 metus nuvilnijo iš pradžių Europos pietuose ir Lotynų Amerikoje, po to Europos rytuose ir Azijoje, galiausiai Afrikoje. Dauguma analitikų sutinka, kad šiai bangai išsekus, šiuo metu vyksta priešingas procesas. (Pagal enciklopediją *Britannica*, prieiga: https://www.britannica.com/topic/democratization <žiūrėta 2025-11-04>).

10 1990 m. gruodžio 17 d. pirmajai Lietuvos Respublikos Vyriausybei pritarus Atviros Lietuvos fondo įstatams ir misijai, jis tapo pirmąja nevyriausybine organizacija, įkurta paskelbus Nepriklausomybę (svetainė internete: https://olf.lt/).

psichologiniai mechanizmai, matau platesnį kontekstą ir atpažįstu tai Lietuvoje.

Pas mus priešingas poliarizacijos puses įkūnija partijos „Nemuno aušra“ ir Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai. Viskas vyksta pagal tą patį scenarijų, vieni apie kitus mano, kad jie veikia piktybiškai, jų smegenys yra propagandos praplautos ir panašiai. Tik tiek, kad esama disproporcijos, nepalankiõs vienai pusei. Po praėjusių Seimo rinkimų atlikome tyrimus, kurių metu paprašėme respondentų balais nuo 0 iki 10 įvertinti, kiek jie mėgsta įvairias partijas. Per reprezentatyvią tiesioginę (angl. *face-to-face*) Lietuvos gyventojų apklausą, kuri vykdyta nuo 2024-ųjų lapkričio iki 2025-ųjų sausio, 29 procentai gyventojų nurodė, kad labai nemėgsta Tėvynės sąjungos (pasirinko 0), 13 procentų – kad „Nemuno aušros“. Štai tokia proporcija. Žmonės, priklausantys vadinamajam „Vilniaus burbului“ – jį reikėtų pervadinti, nes per socialinius tinklus ten dalyvauja ir regionų gyventojai, dažniausiai kultūros žmonės – galvoja, kad jų yra labai daug. Tyrimas parodė, kad jų yra mažai, o kitos pusės, matančios realybę kitaip – gana daug. Bandydami ją nustumti, bandome nustumti mažų mažiausiai trečdalį Lietuvos, o gal ir daugiau. Negalime sau to leisti, ypač dabartinėje geopolitinėje situacijoje.

„Vilniaus burbule“ manoma, kad paspaudus per žiniasklaidą, per medijas, parodžius, kur yra blogis, įmanoma „perlaužti“ kitos pusės nuomonę. Ne! Nuo 2003 metų aš pati organizuoju, kaip mes vadiname, ekspedicijas – beveik kas vasarą su studentais važiuojame atlikti lauko tyrimų, imame interviu iš įvairių regionų žmonių. Dažnai tai susiejame su kurio nors tyrimo projektu, o kartais apsieiname be projekto, institutas skiria šiek tiek pinigų išsinuomoti būstui. Studentai patys nori važiuoti, nes jiems įdomu pasikalbėti su žmonėmis, pamatyti, kuo jie gyvena. Regionuose mes bendraujame ir su žmonėmis, kurie balsavo už „Nemuno aušrą“. Kai su jais kalbiesi, supranti, kad tai – doras kaimo žmogus, kuris turi kitokį matymą, bet tikrai nėra Lietuvos priešas. Esu mačiusi daug tokių žmonių ir puikiai žinau: jie nėra Lietuvos priešai. Kaip jie jaučiasi? Maždaug taip: nesvarbu, už ką balsuojame, mūsų balsas niekada nėra svarbus, nes yra kažkoks elitas, kuris visada nustumia tuos, kuriuos išrenkame. Tų žmonių nuomonės nepakeis žiniasklaidos kampanijos. Apklausa, kurios dalis buvo vykdoma jau prasidėjus kultūrininkų protestui, tai patvirtino: „Nemuno aušros“ reitingai šoko aukštyn.[11] Įvyko tai, ką sakiau dar nemačiusi tų rezultatų – nes žinau, kas vyksta, daug metų tai tyrinėju.[12]

Beje, padidėjo ir Tėvynės sąjungos populiarumas. O visų kitų partijų – ne. Ką tai reiškia? Kad poliarizacija yra naudinga poliarizuojančioms partijoms – „Nemuno aušrai“ ir Tėvynės sąjungai. Jos pačios puikiai tai žino ir tuo naudojasi. Keista, kad taip elgiasi ir Tėvynės sąjunga, pati esu girdėjusi, kad tai – sąmoninga strategija. Bet Tėvynės sąjungos populiarumas padidėjo mažiau, o „Nemuno aušros“ – labai stipriai, ir jeigu toliau didės, galime turėti daug rimtesnių problemų. Nemanau, kad tai yra Lietuvai naudinga partija.

Užtenka žengti žingsnelį iš „Vilniaus burbulo“, ir supranti, kad daug žmonių mato tikrovę visiškai kitaip. Dabar jie tiesiog nesupranta, kas vyksta, ir apie kultūrininkų protestus susikuria keisčiausių sąmokslo teorijų. Vieni galvoja, kad tai organizuojama iš Rusijos, siekiant nukreipti dėmesį nuo dronų invazijos, kiti – kad desperatiškai priešinasi į KGB agentų sąrašus įrašyti asmenys, nes „Nemuno aušra“ programoje pažadėjo tuos sąrašus paviešinti. Argumentai, kuriuos išsako protesto organizatoriai, yra aiškūs jų „burbului“, bet didelės dalies visuomenės neįtikina. Ir nutinka paradoksalus dalykas: didindami poliarizaciją, jie padeda kurti sąmokslo teorijas, nes žmonės nori kažkaip paaiškinti, kas vyksta, ir „Nemuno aušros“ populiarumas didėja.

Poliarizacija yra naudinga ir žiniasklaidai bei kai kuriems nuomonės formuotojams („influenceriams“). Mechanizmas tas pats: jeigu emocija ir supriešinimas įtraukia daugiau auditorijos, tai didina pelną. Banali rinkodara, o pasekmės – baisios. Aiškiai matome, kam yra naudinga pilti į ugnį žibalą, yra žmonių, kurie iš to gyvena. Nežinau, ar jie supranta, ką daro. Jeigu laikas būtų ramus ir Lietuvai nekiltų išorinė grėsmė, gal

11 Turimi omenyje 2025-10-09 paskelbti „Spinter tyrimų“ atliktos apklausos duomenys, žr.: Saulius Jakučionis, lrt.lt. Vyriausybės formavimo suirutės fone – ūgtelėjęs „Nemuno aušros“ reitingas. *www.lrt.lt*, 2025-10-09, prieiga: https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2707051/vyriausybes-formavimo-suirutes-fone-ugtelejes-nemuno-ausros-reitingas <žiūrėta 2025-11-04>.

12 Kad kultūrininkų protesto metu didėjant poliarizacijai auga „Nemuno aušros“ reitingai, prof. A. Ramonaitė sakė 2025-10-08 transliuotoje LRT „Aktualijų studijos“ laidoje, kurioje dalyvavo su Kauno technologijos universiteto Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakulteto dekanu Ainiumi Lašu, filosofu, Vilniaus universiteto dėstytoju Laurynu Peluričiu ir šio universiteto rektoriaus patarėju, filosofu P. Gritėnu (prieiga: https://www.youtube.com/watch?v=T4z4SHGhWTA).

būtų galima vertinti kitaip, bet ar moralu žaisti su ugnimi, kai padėtis tokia įtempta? Mano supratimu – nemoralu. Tai krauna pelną, bet reikėtų pagalvoti, kieno sąskaita, ir turėti daugiau atsakomybės.

APIE ISTORINES SUSIPRIEŠINIMO IŠTAKAS

Bandymas jėga „perlaužti“, kaip pasakėte, kitos pusės nuomonę nėra nauja strategija. Daliai nuomonės formuotojų, darančių didelę įtaką Lietuvos viešajai erdvei, jau seniai tapo normaliu dalyku, net savotiška pramoga marginalizuoti vadinamąjį protesto elektoratą, lipdant žmogaus orumą žeminančias etiketes, kurių per ilgą laiką susikaupė įvairių: runkeliai, patvoriniai, vatnikai, penktoji kolona ir t. t. Etikečių klijuotojai kitą visuomenės dalį laiko Lietuvos priešais. Kokia yra tokio susipriešinimo istorija, kada, kodėl jis prasidėjo?

Aš ilgai galvojau, iš kur kyla mąstymas apie kitą pusę kaip apie tėvynės priešus, ir savo tyrimuose norėjau apčiuopti tos visuomenės skirties priežastis, bet iš pradžių turbūt buvau jas supratusi neteisingai. Šiuo metu su kolegomis rengiame knygą, kurioje pristatysime poliarizacijos tyrimo projekto[13] rezultatus, ir ten pabandysiu šiek tiek atskleisti istorinę perspektyvą, paaiškinti, kur yra tos skirties pradžia ir kodėl mes ją neteisingai interpretuojame. Knyga turėtų pasirodyti liepos mėnesį.

Problema, ko gero, kilo 1990-aisiais, prasidėjus transformacijos laikotarpiui. Tie pusantro dešimtmečio buvo ekonomine ir socialine prasme labai dramatiškas laikas, bet aiškindami visuomenės procesus, tas patirtis ignoruojame, o gal tiksliau būtų sakyti, jog nesame suvokę.

Aš pati kalbėdavau ir iki šiol kalbu apie visuomenės nostalgiją sovietmečiui, bet turbūt tai yra neteisingas terminas. Jis klaidina, nes gimdo įsivaizdavimą, kad dalis žmonių yra prosovietiški, o tada – prorusiški ir taip toliau. Ko gero, čia esama sisteminės klaidos, prie kurios pati prisidėjau savo tyrimais, nes ilgą laiką nesupratau, kaip sakoma, kur šuo pakastas. Klausiau savęs, kaip gali būti, kad 1991-ųjų plebiscite už Lietuvos nepriklausomybę balsavo daugiau nei 90 procentų gyventojų, ir kone tuoj pat, 1992 metais, nubalsuota už Lietuvos demokratinės darbo partijos (LDDP) sugrįžimą.[14] Atrodytų, nesueina galai. Bet iš tiesų problema – neteisingas mąstymas, kad jei žmogus balsavo už LDDP, už buvusius komunistus, tai jis iš principo yra prieš nepriklausomą Lietuvą. Tai ir yra sisteminė klaida.

Iš savo tyrimų matome, kad, pavyzdžiui, Sausio 13-oji yra tikrai šventa patirtis visai mūsų visuomenei. Ačiū Dievui, kad nepaisant takoskyros, susijusios su požiūriu į sovietmetį, turime ir labai stipriai jungiančių dalykų. Atlikdami vieną iš pastarųjų tyrimų apie transformacijos laikmetį, kalbinome daugybę skirtingų pažiūrų žmonių iš įvairių visuomenės sluoksnių, ir visi jie apie Sausio 13-ąją kalbėjo vienodai: pasakojo, kaip važiavo į Vilnių arba savo miesteliuose gynė Lietuvos laisvę, kitaip prie to prisidėjo.[15] Per Sausio 13-ąją į Vilnių organizuotai, masiškai važiavo įvairių gamyklų darbininkai, provincijos žmonės – jie gynė Parlamentą ir televizijos bokštą, o po mažiau nei poros metų dauguma nubalsavo už buvusius komunistus, nes turėjo savų argumentų ir nematė Algirdo Brazausko ar LDDP kaip valstybės priešų. Na, dabar atsigręžę į istoriją matome, kad nepriklausomybės kryptis buvo išlaikyta net ir laimėjus buvusiems komunistams.

Noriu pasakyti, kad 1990–1991 metais Lietuva buvo vieninga ir iki šiol tebėra vieninga nepriklausomos valstybės klausimu. Tai – stebuklas, kuris mus saugo. Kai Rusija bando skleisti propagandą, žemindama Sausio 13-ąją arba mūsų valstybingumą, tai visiškai neveikia, nes didžioji dauguma Lietuvos žmonių, gal išskyrus kelis procentus tikrų valstybės priešų, jaučiasi prisidėję prie valstybės gimimo. Tai yra nuostabu, šią kolektyvinę atmintį turime saugoti, puoselėti. Nereikėtų joje kalti pleišto. Todėl, kai kalbėdama per Lietuvos televiziją rašytoja Kristina Sabaliauskaitė lygina kultūrininkų protestą su Sausio 13-ąja, tai yra labai blogai. Tokia retorika taikosi į mūsų solidarumo pamatą, griauna tą šventą dalyką, kuris jungia mūsų visuomenę. Aišku, nemanau, kad tai daroma sąmoningai, bet intelektualai turėtų jausti didesnę atsakomybę už žodžius ir nekalbėti bet ko, kas šauna į galvą.

Kartais nesuprantama, kodėl taip smarkiai išsiskiria kai kurių dalykų vertinimai, kad ir

13 Tyrimo projektas „Parama demokratinėms institucijoms ir visuomenės poliarizacija: tarpusavio sąveikų analizė“, finansuojamas Lietuvos mokslo tarybos (Nr. S-VIS-23-19).

14 Lietuvos demokratinė darbo partija, kurią 1990 m. įkūrė nuo Sovietų Sąjungos komunistų partijos atsiskyrusi Lietuvos komunistų partija, didele persvara laimėjo 1992 m. įvykusius Lietuvos Respublikos Seimo rinkimus (2001 m. ji susijungė su Lietuvos socialdemokratų partija).

15 Valda Budreckaitė. *Lietuvos posocialistinės transformacijos vieta populiariosios atminties žemėlapyje*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2025.

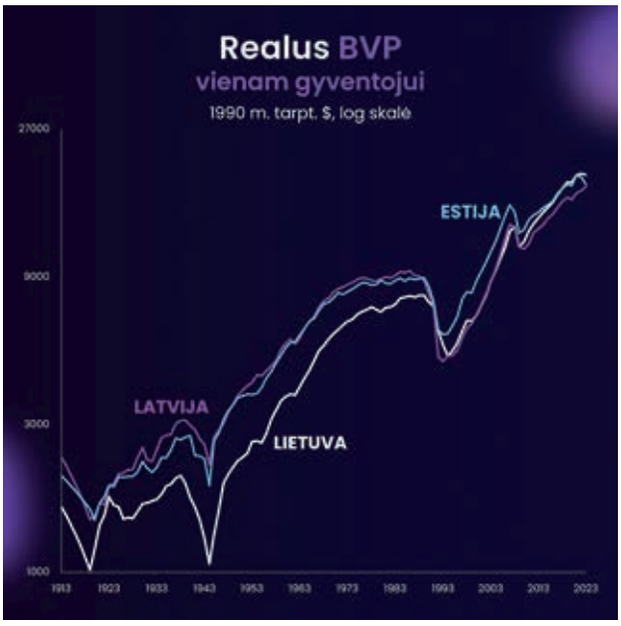

Baltijos šalių realaus BVP vienam gyventojui kaita 1913–2023 m. Dr. Adomo Klimanto iliustracijos iš Oksfordo universitete apsigintos disertacijos „Ekonominis augimas Baltijos šalyse nuo 1913 m.: nuo kapitalizmo iki socializmo ir atgal“ (A. Klimantas. *Economic growth in the Baltic States since 1913: From capitalism to socialism and back* [PhD thesis]. University of Oxford, 2025). Iš šių duomenų matyti, kad didžiausius nuosmukius Baltijos šalių ekonomikos patyrė per pasaulinius karus ir transformacijai žlugus Sovietų Sąjungai laikotarpiu

Tėvynės sąjungos. Bjauri R. Žemaitaičio retorika, nukreipta prieš Vytautą ir Gabrielių Landsbergius, kyla iš oportunizmo – tai pigus, lengvas triukas pelnyti daug balsų. Bet kodėl tai veikia? Šaknys – po 1990-ųjų prasidėjęs transformacijos laikas, kurio pirmasis dešimtmetis buvo ypač dramatiškas. Tai objektyvus vertinimas, kurį pagrindžia amerikiečių mokslininkų Kristenos Gadsy (Kristen Ghodsee) ir Mičelio Orensteino (Mitchell Orenstein) pateikti statistiniai duomenys, kaip krito, pavyzdžiui, bendrojo vidaus produkto, gimstamumo rodikliai.[16] Tos studijos autoriai rašo, kad dauguma posocialistinių šalių transformacijos laikotarpiu patyrė žymiai gilesnę ir ilgesnę krizę, nei Didžioji depresija Jungtinėse Amerikos Valstijose. Tas palyginimas pavaizduotas ir grafiškai, jis pasirinktas, nes visi amerikiečiai žino, kokia buvo Didžioji depresija. Anot minėtų autorių, naujųjų laikų istorijoje, kai jau turime patikimesnius statistinius duomenis, jie nežino kito atvejo, kad ne karo metu būtų ištikęs toks didžiulis nuosmukis. Aišku, ne visur jis buvo vienodas, pavyzdžiui, Višegrado šalyse – mažesnis, ir jos išsikapstė greičiau, nes padėjo didelės investicijos iš Vakarų. Pas mus krizė buvo daug didesnė (tą rodo ir ką tik Oksfordo universitete apginta Adomo Klimanto disertacija[17]). Toje pačioje amerikiečių studijoje yra paskelbti duomenys iš 1995 metais atliktų Naujojo Baltijos Barometro ir Naujosios Europos Barometro apklausų, kai žmonių buvo klausiama, ar jie patiria maisto, drabužių, kitų būtinų dalykų stygių, ir skaičiai iškalbingi: Lietuvoje 50 procentų žmonių nurodė, kad jiems trūksta maisto.

To nuosmukio nebuvo galima išvengti, jis įvyko dėl objektyvių priežasčių: Lietuva, kurios ekonomika buvo labai susijusi su Sovietų Sąjunga, turėjo atsiskirti ir susikurti visiškai kitą ekonominę sistemą. Bet problema turbūt yra tai, kad rezultatas buvo itin netolygus: vieni nukentėjo labai stipriai, o kiti ne tik nenukentėjo, bet ir išlošė. Žmonės, kurie reiškiasi viešojoje erdvėje – akademikai, intelektualai, žurnalistai – dažniausiai yra tie, kurių gyvenimas daugiau ar mažiau pagerėjo, tarp jų ir aš, mano šeima. Aš irgi ilgai negalėjau suprasti, ką ta krizė reiškė per ją nukentėjusiems žmonėms, man atrodė, kad tie, kurie kalba apie dideles problemas ir sunkumus, kalba nesąmones, jų kalbos – prosovietiškos, prorusiškos. Mes neturėjome empatijos ir supratimo, kad

16 Kristen Rogheh Ghodsee and Mitchell Alexander Orenstein. *Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions*. Oxford University Press, 2021.

17 Edgaras Savickas, LRT.lt. Lietuvio Oksforde apgintoje disertacijoje – kaip per 100 metų keitėsi Lietuvos ekonomika. *www.lrt.lt*, 2025-10-23, prieiga: https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/2722251/lietuvio-oksforde-apsigintoje-disertacijoje-kaip-per-100-metu-keitesi-lietuvos-ekonomika? <žiūrėta 2025-11-10>.

žmonėms iš tikrųjų buvo sunku. To laikotarpio savižudybių rodikliai – siaubingi, bet juos interpretuojant buvo neįvertinama, kokius sunkumus patyrė dalis visuomenės. Pavyzdžiui, buvo padaryta išvada, kad savižudybių šuolis – sovietmečio traumos pasekmė. Mokslininkai dažnai nesuvokia savo šališkumo: jei esi giliai įsitikinęs, kad Nepriklausomybės laikotarpis negali būti blogas, nes jis tiesiog yra geras, o sovietmetis – blogas, ir matai blogą pasekmę, padarai išvadą, kad tai – sovietmečio pasekmė. Kitaip gi būti negali... Žmogaus mąstymą valdo asmeniniai įsitikinimai, ir yra labai sunku išlaikyti moksliniam tyrimui būtiną distanciją. Man pačiai ilgokai užtruko, kol tai supratau. Turėjau padaryti labai daug interviu su žmonėmis iš kitos stovyklos, perskaityti nemažai užsieniečių mokslininkų darbų – jiems distancijos problema nekyla, nes rašo ne apie savo šalį – kol suvokiau akivaizdų dalyką: daliai žmonių tada tiesiog buvo žiauriai sunku.

Tačiau kita, sakykime, dešinioji pusė, kurioje yra ir Tėvynės sąjunga, niekada nesuprato šito sunkumo. Ne tik nesuprato, bet dar ir šaiposi iš tų žmonių. Tai ir yra bėda. Viename interviu žurnalistams G. Landsbergis papasakojo, kaip nuvažiavęs į provinciją pajuokavo apie Landsbergio sugriautus kolūkius ir staiga pamatė, kad niekas nesijuokia, nors buvo pripratęs, kad žmonės iš to juokiasi.[18] Intelektualinės pastangõs suprasti, kodėl daliai žmonių tai nėra juokinga, iki šiol stinga, liekama užstrigus ydingame mąstyme: jei žmogus pasakė, kad Landsbergis sugriovė kolūkius, tai jis – arba kvailys, arba „vatnikas“.

Bet problemos esmė yra kita. Esmė – kokiu būdu buvo įvykdyta, pavyzdžiui, kolūkių privatizacija. Niekas nežinojo, kaip padaryti tokį dalyką – privatizuoti komunistinės valstybės turtą. Jei ieškotume, kas kaltas dėl privatizacijos klaidų, greičiausiai tai būtų patarėjai iš Vakarų. Tai buvo neoliberalaus mąstymo laikmetis, ir jie patarė taip, kaip tuomet suprato. Remtasi Lotynų Amerikos pavyzdžiais, kurie nebuvo adekvatūs, nes tos šalys nebuvo komunistinės. Manyta, kad reikia tiesiog privatizuoti turtą, ir viskas išsispręs savaime. Vienas iš tuomečių patarėjų, nuosavybės teisininkas Maiklas Heleris (Michael Heller), kurį kvietėsi patarti ir į Rusiją, vėliau analizuodamas savo klaidas padarė rimtą mokslinę karjerą. Jis aprašė, kaip po kurio laiko nuvažiavęs į Rusiją pamatė, kad patarimai neveikia: didžiulė privatizuota universalinė parduotuvė stovi tuščia, ten niekas nevyksta, nors aplink pilna kioskelių, kuriuose veikia privatus verslas.[19] Kaip gali taip būti, juk privatizuotas toks geras turtas, jis turėjo būti panaudotas... Pradėjęs ieškoti paaiškinimo, jis suprato, kad jie sukūrė neteisingą nuosavybės struktūrą: nuosavybė buvo išdalinta visiems žmonėms ir tapo labai fragmentuota. Universalinę parduotuvę privatizavo, tarkim, penkiasdešimt žmonių, kuriems buvo išdalinti investiciniai čekiai, bet nė vienas iš jų negalėjo tuo turtu naudotis, nes kai savininkų yra tiek daug, neįmanoma susitarti, kaip elgtis. Pas mus panaši situacija susiklostė privatizuojant kolūkius. Išdalinus pajus, buvo galima atsiimti savo dalį natūra. Žmonės labai vaizdingai pasakoja, kaip tai vykdavo. Pavyzdžiui, gyvulius už pajus atiduoda vieniems, fermą – kitiems dvidešimčiai žmonių, pagal turto vertę, traktorių – dar kažkam, ir taip toliau. Įsivaizduokite: žmogus gauna dvidešimtąją dalį fermos, bet gyvulių jau nėra, nes jie atiduoti kitiems, kombaino pašarams ruošti nėra, nes ir jis atiduotas kitiems. Ką galima padaryti su dvidešimtadaliu fermos? Nusiimti šiferį ir išsinešti plytas. Tai viskas, ką įmanoma padaryti. Taip žmonės ir darė, nes nebuvo kitos išeities. Atsimenate, kaip atrodė kultūros namai, tie baisūs pastatai? Žmonėms išdalindavo kėdes, mikrofonus, dar kažką, ir visi suvokdavo, kad tie daiktai neturi jokios vertės, kai juos išsineši

18 2017 m. Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų partijos pirmininkas Gabrielius Landsbergis interviu pasakojo: „Prieš rinkimus, kai pradėjau aktyviai komentuoti ir kalbėti socialiniuose tinkluose, turėjau keletą frazių ir tai savaime atsitiko – jas paimti ir apsukti. Kaip su arogancija, kad tai gali tapti pokštu, arba su tais pačiais kolūkiais. Buvo šūkis – sugriaukim kolūkius žmonių galvose, po to profesorius Bumblauskas jį ne vieną sykį yra kartojęs. Parodyti, kad tai turi tęstis, kad tai buvo geras procesas. „Facebook“ labai patinka tokia gyva frazė – visi įsivaizduoja, supranta, kad Landsbergis šiferio nelupo. Buvo pokolūkinis laikotarpis, žemės grąžinimas ir kiti dalykai, kurie yra siejami su nepriklausomybės pradžia. Aš, kažkada užsimiršęs, vizitų po Lietuvą metu regiono auditorijai pajuokavau, kad Landsbergis sugriovė kolūkius. Ir suprantu, kad žmonės staiga nesišypso, nesijuokia, tai visiškai nėra juokinga. Supratau, kad padaryta klaida, turi atsitraukti, atsiprašyti. Tada supranti, kad tai žmonėms yra gyva ir tikra, čia nieko juokingo nėra, žmonės taip vertina, jiems tai net ne nostalgija, o gyva žaizda.“ Žr.: Gabrielius Landsbergis – apie arogranciją ir kaip pavyko nusikratyti pravardės „anūkas“. Pagal žurnalistės Daivos Žeimytės ir G. Landsbergio pokalbį „Lietuvos ryto“ televizijos laidoje „Vasara tiesiogiai su Daiva Žeimyte“, *www.lrytas.lt*, 2017-07-20, prieiga: https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2017/07/20/news/gabrielius-landsbergis-apie-arogancija-ir-kaip-pavyko-nusikratyti-pravardes-anukas--1986041 <žiūrėta 2025-11-04>.

19 Michael A. Heller. The tragedy of the anticommons: property in the transition from Marx to markets. *Harvard Law Review*, 1998, 621–688.

Kitąmet pasirodysianti prof. A. Ramonaitės su kolegomis rengiama knyga, kurioje bus pristatytas poliarizacijos tyrimo projektas, papildys jos kartu su kitais autoriais publikuotų veikalų bibliotekėlę, kuri šioje nuotraukoje nepilna

iš *kultūrnamio*, bet nėra jokio būdo padaryti, kad jie tą vertę turėtų. Žmonės patys išsinešiojo turtą, bet jautėsi siaubingai blogai. Dažniausiai kolūkiai statydavo tuos pastatus iš savo, sakykim, pelno, ir žmonės įsivaizduoja labai tiesiogiai: čia buvo mūsų ferma, aš atsimenu, kaip ją statė, ji mūsų rankomis statyta. O dabar jie matė tą fermą sugriuvusią ir galbūt patys prisidėjo prie jos griovimo, neturėdami kitos išeities. Įkaito dilema: jeigu nepasiimsi plytų, tai pasiims kitas, ir visko neteksi.

Turbūt natūralu, kad žmonės suverčia kaltę tam, kas sukūrė tą ydingą paskatų struktūrą. Tikrai nekaltinu prof. V. Landsbergio, tiesiog sakau, kad galima pabandyti suprasti, ką reiškia pasakymas „Landsbergis sugriovė kolūkius“: žmonės perkelia atsakomybę už ydingai sukurtas institucines paskatas, davusias tokį rezultatą, valstybės vadovui, kuris juk ir pats jaučiasi atsakingas už tuo metu vykusius dalykus. Tai, kas iš pirmo žvilgsnio atrodo absurdiška ir juokinga, tam tikra prasme nėra taip ir absurdiška, kai pasigilini, kaip viskas vyko.

Kažkuriuo savo tyrimų metu aš supratau, ir tai įvyko gana neseniai, kad vadinamoji sovietmečio nostalgija iš tikrųjų yra tiesiog kontrnaratyvas dominuojančiam naratyvui. Tai nėra nostalgija tikrąja to žodžio prasme, nėra taip, kad žmonės norėtų sovietinių laikų arba nenorėtų nepriklausomos Lietuvos. Tikrai ne, turiu tai įrodančių duomenų. Ta „nostalgija“ – pasipriešinimas naratyvui, kad viskas, kas vyko po 1990 metų, buvo labai gerai. Jeigu nebūtų tokio ryškaus dominuojančio naratyvo, neatsirastų ir kontrnaratyvas.

Kodėl Lietuvoje mes nesame nuosekliai apmąstę, reflektavę to, apie ką kalbu? Galimi du paaiškinimai. Vienas – nes bijome, kad tai panaudos Rusija. Suprantu tą baimę, ji turi racionalaus pagrindo, bet, kita vertus, gal ir nedaug, nes Rusija ir šiaip gali pasinaudoti tuo, kad žmonės taip mąsto, nesvarbu, ar apie tai šnekėsim, ar ne. Manau, relevantiškesnė kita priežastis, pastebėta mano minėtų amerikiečių mokslininkų: viešumoje kalbantys intelektualai ir žurnalistai priklauso tai visuomenės daliai, kuri laimėjo, ir jie tiesiog nesupranta kitos pusės. Čia nėra nieko piktybiško, tik nesupratimas. Aš suprantu, kaip kiti nesupranta, nes pati labai ilgai to nesupratau.

KĄ DARYTI?

Žmonės, kuriuos Jūs su studentais kas vasarą kalbinate, regionuose atlikdami lauko tyrimus, gyvenant „Vilniaus burbule“ yra tarsi nematomi, jų pasaulis ne tik tolimas, bet dažnai ir nevertas pažinti, nes ten – „vatnikai“, o žmogaus už stereotipo nebesimato. Minėjote, kad bandymas perauklėti kitaip tikrovę matančius žmones tik didina visuomenės poliarizaciją ir veda į demokratijos eroziją, jau vykstančią kitose šalyse. Ar Lietuvoje būtų įmanoma sumažinti susipriešinimą ir kaip tai padaryti?

Pirmiausia reikėtų pamatyti gyvus žmones. Užuot kovojus su stereotipizuotu vaizdiniu – betarpiškai bendrauti, šnekėtis su žmonėms. Šia prasme man labai simpatiška atrodo režisieriaus Karolio Kaupinio, vieno iš kultūrininkų protesto lyderių, pozicija. Neseniai kalbėjomės, ir jis papasakojo apie savo patirtį Kuliuose (Plungės r.): vietiniai žmonės priėmė nakvoti, pamaitino, su jais buvo įdomu šnekėtis, gera būti, o po to staiga paaiškėjo, kad jie balsavo už „Nemuno aušrą“. Jo manymu, taip yra todėl, kad į Kulius neatvažiavo nei Tėvynės sąjunga, nei socialdemokratai – tik vienintelis R. Žemaitaitis, todėl už jį ir balsuoja. Tai vienas iš paaiškinimų, jų gali būti ir daugiau. Bet Karolis pamatė tai, apie ką kalbėjau: kad ten – ne „runkeliai“, ne valstybės priešai, o geri žmonės, kurie dėl kažkokių priežasčių balsuoja už „Nemuno aušrą“. Jis tikrai nėra iš tų, kurie tuos žmones žemina, jo požiūryje jaučiu meilę ir rūpestį. Tai man atrodo labai gražu, būtent to ir reikėtų, nes žmonės iš politikų to ir nori – kad jiems rūpėtų, kad jie matytų gyvą žmogų. Manau, Karolis tai supranta, jis turi empatijos.

Tik nesu įsitikinusi, kad dabartinis protestuojančios bendruomenės veikimo būdas gerina padėtį. Ar gali gerinti, jei tie žmonės vėl pasijunta užgauti? Regionų kultūrininkai galėtų tapti tais šviesuliais, kurie artikuliuotų ir išneštų į viešumą šalia jų gyvenančių žmonių problemas, skausmus. Pasakėte, kad tie žmonės yra tarsi nematomi, bet tiksliau tai nusako mokslinė sąvoka „tylioji dauguma“. Jos balso viešumoje niekas deramai neišreiškia, jų vardu kalba tik tokie kaip R. Žemaitaitis, kurio klausytis tikrai bjauru. Jei atsirastų, kas geba kultūringai suformuluoti ir viešumoje atstovauti tyliosios daugumos balsui, tai būtų galimybė sutaikyti tas dvi Lietuvas. Bet einama kitu keliu. Užuot pasakę, kad kitos pusės žmonės mato dalykus kitaip, tarp jų gyvenantys kultūrininkai užsiklijuoja ant savo durų protesto ženklus, parodydami, kad yra priešingoje barikadų pusėje. Manau, tai yra rimta problema. Šis protestas vadinamas nauju Sąjūdžiu, bet man baisu, kad tai gali būti kliuvinys naujam Sąjūdžiui. Sąjūdis buvo įtraukus, o tai, kas vyksta dabar, nėra įtrauku. Sakoma, kad protestą palaiko ir regionai, bet iš tiesų jį palaiko ten gyvenantys kultūrininkai, priklausantys to paties „Vilniaus burbulo“ socialinių tinklų ratams. Nors jie iš tiesų dažnai padeda burti ir kelti regionų bendruomenes, organizuoja įvairius renginius, šioje situacijoje jiems pritrūksta empatijos, supratimo, kaip mąsto greta gyvenantys žmonės. Į bendruomenę kalamas pleištas. Jei mylì bendruomenę, kurioje gyveni, manau, turėtum pasišnekėti su žmonėmis, paklausti, ką jie galvoja apie šį protestą. Toks galėtų būti pirmasis žingsnis: paprasčiausiai pasišnekėti, o ne užsiklijuoti emblemą.

Bandant išsiaiškinti, kas padėtų mažinti poliarizaciją, buvo atlikta įvairių eksperimentų. Paaiškėjo, kad tai, kas lyg ir turėtų padėti, neveikia. Kai žmones susodindavo kalbėtis apie politiką, jie pradėdavo ieškoti kontrargumentų ir tik dar labiau įsitikindavo turėtu stereotipu, kad su kitokios nuomonės žmogumi neįmanoma susikalbėti. Bet kai skirtingų stovyklų žmonėms sudarė sąlygas pasikalbėti ne apie politiką, o apie šeimą, pomėgius ir kitus dalykus, jie pamatė, kad priešais – ne monstras, o toks pat žmogus, turintis panašių pomėgių, šeimą, vaikų. Tai padeda mažinti poliarizaciją. Toks kontaktas akis į akį – puikus dalykas.

Knygose, kurias skaitau, rašoma ir apie tai, kad politinis aplinkos ženklinimas, kai, pavyzdžiui, prekės, kurias perki, išduoda tave esant tam tikrų pažiūrų, irgi yra kenksmingas. Ženklinimas politizuoja viską aplinkui, tampa neįmanoma išvengti politikos. Ar eini gatve, ar naršai feisbuke – visur, nuolat matai tuos ženklus. Net iš žmogaus aprangos, jo nešiojamų ženklų gali nustatyti, kokios jo pažiūros. Tai nebeleidžia net netyčia susitikti kitokių pažiūrų žmogų, nes jei iškart matai, kad jis yra kitoks, tai vengsi susitikimo. Tai taip pat didina poliarizaciją. Vienas iš mokslininkų patarimų, kaip ją mažinti – tiesiog sumažinti politikos savo gyvenime. Atrodytų, keistas patarimas, bet paskaičiusi pagalvojau, kad gal, tiesą sakant, ir protinga mintis.

Kartais sveika sumažinti savo gyvenime ir feisbuko...

Taip, nes socialiniuose tinkluose žmogus patiria didžiulį spaudimą: jei tu ne už mus, tai prieš mus. Būtinai turi užsidėti ženklą ir pareikšti nuomonę, pasisakyti prieš kitą, kad, neduok Dieve, niekas nepagalvotų, kad esi ne teisingoje pusėje... Net

patylėti tampa problema, nes jeigu patylėsi, greitai nepasakysi savo pozicijos – o gal esi neteisingoje pusėje?.. Kai viskas suskirstoma į juoda ir balta, socialinis spaudimas tampa labai didelis. Žmogus turi staigiai pasirinkti, kuri pusė yra teisinga, nelieka laiko ieškoti argumentų, skaityti, domėtis, gilintis – reikia čia ir dabar priimti teisingą sprendimą. Lieka vadovautis intuicija, bet ji apgauna... O priėmęs sprendimą, žmogus jau nebegali atsitraukti ir daro viską, kad jį pateisintų, ieško atitinkamos informacijos. Greitai, be racionalių argumentų, intuityviai sureagavęs į feisbuko žinutę, po to žmogus racionalizuoja, prigalvoja daugybę argumentų, kodėl pasirinko teisingai...

Manau, padėti sumažinti poliarizaciją galėtų ir prof. V. Landsbergis, nes jo įtaka labai didelė, jis yra savotiškas Nepriklausomybės simbolis. Tačiau būtent į jo asmenį yra sutelkta dalies visuomenės labai didelė nuoskauda, iš jo lūpų dažnai sklisdavo pažeminantys žodžiai tos „antrosios Lietuvos“ atžvilgiu. Vis dėlto nesename Sergejaus Loznicos filme profesorius pasakė labai gražiai, tiksliai nepacituosiu, bet esmė tokia: Nepriklausomybę iškovojau ne aš, o visa Lietuva.[20] Ne vienas žmogus, o visa Lietuva, ir ne vien ta, kuri balsuoja už Tėvynės sąjungą. Užuot dabar prisidėjęs prie kiršinimo, prof. V. Landsbergis galėtų su empatija kreiptis ir pasakyti, jog transformacijos laikotarpiu ne visiems pasisekė vienodai ir yra gaila tų, kurie skaudžiai nukentėjo, jog tai – auka, kurią teko paaukoti dėl visų mūsų laisvės. Galbūt jo kreipimasis galėtų vesti į dviejų Lietuvų susitaikymą, nes jo žodis iki šiol yra labai svarbus.

Beje, ta tylioji dauguma supranta, kad ji tikrai yra dauguma. Todėl net ir iš savisaugos instinkto reikėtų elgtis atsargiau, nes jei nuolat erzinamai tyliajai daugumai pasisektų iš tikrųjų išrinkti daugumą vietų Seime užsitikrinančią partiją, pažeminimų išerzinti žmonės gali imtis labai autoritariškų sprendimų. Klausimas, kas tada būtų kaltas? Jei nuolat erzini, pravardžiuoji, gali sulaukti atoveiksmio. Tik tiek, kad Lietuvoje esu atlikusi daug kiekybinių ir kokybinių tyrimų, ir ta patirtis teikia pasitikėjimo mūsų visuomene. Joje yra labai daug sveiko, paprasto, liaudiško patriotiškumo ir nuosaikumo. Aš pasitikiu, kad mūsų visuomenė nepasiduos labai didelėms populizmo bangoms ir neišsivaikščiosime į visas keturias puses. Man atrodo, gal viskas bus gerai.

Dėkoju už pokalbį.

20 Turimas omenyje režisieriaus Sergejaus Loznicos 2021 m. filmas „Mr. Landsbergis. Sugriauti blogio imperiją“.

PROFESSOR AINĖ RAMONAITĖ: I FEEL A MORAL DUTY TO WARN BEFORE IT IS TOO LATE

Rasa KALINAUSKAITĖ

Professor Ainė Ramonaitė from Vilnius University's Institute of International Relations and Political Science provides timely insights into a new form of social polarisation in the USA and beyond. This polarisation now contributes to the decline of democracy and drives the third wave of global autocratisation. When group identity and emotional reactions replace core values as the basis of political conflict, society splits into hostile factions. These groups no longer see each other as opponents but as morally corrupt entities that must be eliminated. Ramonaitė warns that this trend can lead from democracy toward autocracy. She connects these worldwide psychological shifts to recent increases in polarisation in Lithuania, exemplified by a major protest by cultural workers against representatives of the party Nemuno aušra at the Ministry of Culture. The populist party placed third in last year's parliamentary elections, with its leader, Remigijus Žemaitaitis, a cynical provocateur who sparked controversy with antisemitic remarks. Efforts to name an unqualified culture minister or to remove Ukrainian flags from the ministry sparked outrage. The article criticises the deliberate escalation of polarisation, which benefits both sides – Nemuno aušra and the Homeland Union–Lithuanian Christian Democrats – as well as parts of the media and some influencers. It questions whether Lithuania can fight populism in a way that promotes social unity rather than deepening divisions, especially given external threats. This issue is also relevant to Būdas readers, as many members of the ethnic cultural community support the protest while others oppose it, maintaining ongoing tension.

LIETUVIŲ ARCHAJINĖS POLIFONINĖS MUZIKOS SLĖPINIAI: LYGINAMASIS GARSO SUVOKIMO IR VIZUALIZACIJOS TYRIMAS

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ

Archajinės lietuvių polifoninės muzikos struktūra, sutartinių polifonijos formos, giedojimo bei šokimo būdai, sinkretizmo aspektai jau išsamiai ištirti. Tačiau beveik visiškai nėra tyrimų, susijusių su šios muzikos suvokimu, pojūčiais, kylančiais ją atliekant (giedant, skudučiuojant, kankliuojant) ar jos klausantis. Atsispyrus nuo netikėto įspūdžio, patirto klausantis skudučiuojamo kūrinio, straipsnyje pirmą kartą kalbama apie garsinės iliuzijos reiškinį tradicinėje polifoninėje muzikoje, bandant jį atspindėti grafine notacija, atrandant sąsajų su optiniu menu bei tradicine tekstile.

Prasminiai žodžiai: archajinė polifoninė muzika, sutartinės, garsinė iliuzija, opartas, rastras, muaras, vizualizacija, ciklinis laikas, notacija, tekstilinė notacija, archajinė polifoninė muzika, sutartinės, garsinė iliuzija, fantominė melodija, opartas, muaras, vizualizacija, figūrinė notacija, grafinė notacija.

Atkreipti dėmesį į garsinės iliuzijos reiškinį lietuvių tradicinėje polifoninėje muzikoje paskatino viena iš mano praktinių patirčių.[1] 2018 m. koncerte Zapyškyje, „Kūrybos ir užimtumo stuboje“, su grupės „Trys keturiose“ sutartinių giedotojomis skudučiais pagrojome kūrinį „Škic, kate“ (LLIM 78).[2] Po koncerto viena iš klausytojų į feisbuką įkėlė jo įrašą, kurį išklausiusios grupės giedotojos negalėjo patikėti, kad tai jų neseniai atliktas kūrinys.

Prieš aptariant šį keistą atvejį, labai trumpai apibūdinsiu lietuvių polifoninės muzikos, grojamos skudučių rinkiniais iš 4–7 dūdelių, ypatumus.

Kiekvienas rinkinio skudutis turi savo pavadinimą (skirtingą įvairiose Aukštaitijos vietovėse):

> Biržuose skudučiai vadinti *skurdutėmis,* tad: I – *pirmoji*, II – *antroji*, III – *trečioji*, IV – *kvepas (kvepalė)*, V – *spjaudalė*, VI – *untytė;*
>
> Vabalninke: I – *tititiūtitiut*, II – *tiūtititiūt*, III – *kvepas*, IV – *untutis*, VI – *untytė*, (VI, VII) *ūkas* (*kuldukas*).
>
> Salamiesyje, Kupiškyje: I – *tututūtututis* (*tututis*), II – *tūtututututis* (*ūtutututis*), III – *kvapas* (*dūchas*), *lakys*, IV – *ùntutis* (*ùntutas*), V – *untyta*, *untytis*, VI – *bosas* (Kupiškyje), VI, VII – *kuldukas* (Salamiestyje).

Daugelio skudučių pavadinimai sutampa su jais pučiamomis partijomis, t. y. vieno iš pagrindinių kūrinių „Untytė“ ritmo formulėmis. Pavyzdžiui, *„ti-ti tiū ti-tiūt“, „tiū ti-ti tiūt“, „ut-ut un-ti-ti“, „ū ut ut ū*“, „*un-ty-ti un-ti-ti-ti*“ ir pan.

Ilgų ir trumpų garsų santykis išreiškiamas ilgų ir trumpų skiemenų derinimu. Garsų ilgumui ir pauzėms pažymėti vartojami tam tikri skiemenys. Skudučiuotojai sakydavo: „tu pūsk pirmuoju skudučiu: *ti-ti-tiū-ti-tiut* , aš antruoju pūsiu: *tiū-ti-ti-tiūt* , o jis trečiuoju skudučiu kvepuos: *a-pu, a-pu, aa-pū*“ ir t. t. (LLIM: 12). Anot sutartinių žinovo kanauninko Adolfo Sabaliausko, trečiasis „kvėpuoja“ tarpe tarp pirmojo ir antrojo, iš to – *kvepas* (Sabaliauskas 1911: 13). Visa tai sudaro griežtai organizuotą sistemą – *skiemeninę ritminę notaciją* (Šimonytė-Žarskienė 2003: 55–58).

Skudučių kūriniai pasižymi sinkopinio ir komplementaraus ritmo derinimu; skudutininkai naudojasi įvairiais 6 skirtingų ritmo fomulių deriniais, kartais gana laisvai improvizuodami.

Būdingas derminės sandaros bruožas – sekundų sąskambiai, susidarantys tarp atskirų skudučių partijų. Beveik nuolatos 5–6 partijų kūrinyje skambančios sekundos kartais sukuria gana tirštą faktūrą – savotiškus „klasterius“. Vis dėlto esama ir „skaidresnės“ faktūros kūrinių, kuriuose sekundos nėra vyraujančios.

Aptariamąjį (minėtame koncerte pagrotą) kūrinį „Škic, kate“ sudaro keturios partijos, trys iš jų pagrįstos ta pačia ritmo formule ♩ ♪ ♪ (žodine formule: „*Škic, ka-te*“), pučiama trijų skudučiuotojų kanonu (kiekvienam jų įstojant po vienos ketvirtinės natos). Ketvirtoji ritmo formulė, pučiama ketvirtojo skudučiuotojo dviem skirtingo aukščio

1 Ja pasidalinau tarptautiniame tradicinės polifonijos tyrėjų simpoziume Tbilisyje. Žr. Račiūnaitė-Vyčinienė 2018b.

2 Šią sutartinę 1907 m. užrašė Adolfas Sabaliauskas.

skudučiais, – kontrastinga trims aptartoms formulėms, sinkopuojanti.

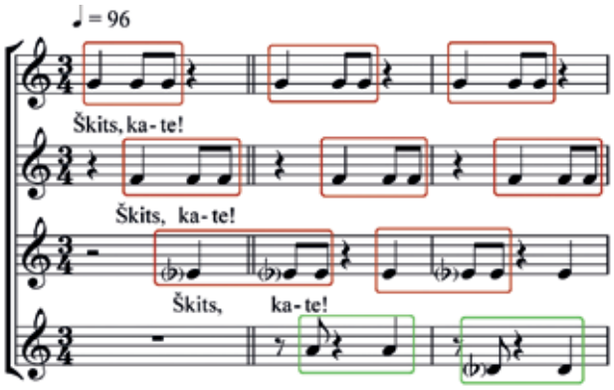

Ilgiau klausantis šio kūrinio, atskirų partijų ritmo formulių nebesigirdi – jos tarsi „ištirpsta“, susilieja į vieną visumą, savotišką „skambančią erdvę“. Visa tai sukuria nenutrūkstamo judėjimo, mirgėjimo iliuziją, labai artimą optinio meno, arba oparto (angl. *Op(tical) Art*), susiformavusio XX a. 6-ajame dešimtmetyje, estetikai. Tai matyti, sutartinės partijas pavertus piešiniu.

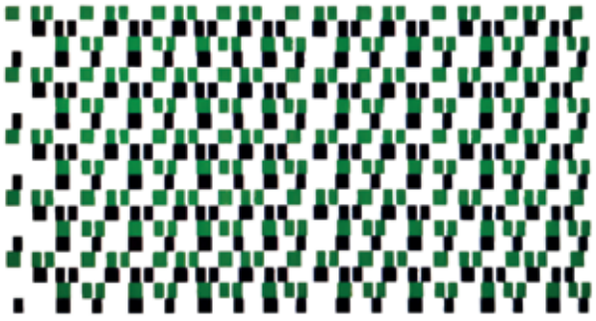

Straipsnio autorės sukurta schema

VAIZDO IR GARSO ILIUZIJOS

Kaip žinoma, optinio meno kryptis[3] yra pagrįsta regėjimo fiziologija ir psichologija, gilumos, judėjimo, pulsavimo, mirgėjimo optinių iliuzijų kūrimu. Jam būdingos preciziškos geometrinės kompozicijos, kurios sukelia iš anksto nuspėjamas žiūrovo akies tinklainės reakcijas (Labutytė 2015). Judėjimo iliuzija ypač domino vieną iš oparto pradininkų – vengrų-prancūzų dailininką Viktorą Vazarelį (Victor Vasarely, 1906–1997)[4], kurio paveiksluose kelios pagrindinės formos (pvz., kvadratai, rombai) komponuojamos taip, kad žiūrovas, žvelgdamas į drobę, patirtų pulsuojančio tekėjimo, judėjimo įspūdį. Tad nors iš tiesų kūriniai yra statiški, ritmiškai pasikartojančios kompozicijos bei sluoksniuojamos spalvos suteikia jiems dinamikos. Kai kuriuose darbuose pasitelkiamas ir *muaro efektas* (kai vaizde regimos mirgančios linijos, kurių iš tikrųjų nėra)[5]. Paprastai šio efekto siekiama optinio meno kūrinius komponuojant iš juodų ir baltų geometrinių figūrų arba gretinant ryškias, kontrastuojančias spalvas.

Tokią pat virpėjimo iliuziją galima patirti žiūrint į kai kuriuos lietuvių tradicinius audinius.

Jų raštų poveikis žiūrovui taikliai apibūdintas Kazio Varnelio namuose-muziejuje ekponuotos parodos „Etnografinis opartas: tekstilės tradicija“, skirtos tapytojo mamai – audėjai Teofilei Domarkaitei-Varnelienei (1877–1969), apraše:

> Vienų audinių raštų ritminis judesys vos juntamas, kitų – toks stiprus, kad sunku ilgiau išlaikyti žvilgsnį; langelių srovė gali tekėti išilginėmis ar skersinėmis linijomis, srūti zigzagais, virstančiais į rombus ar iš jų sudarytas žvaigždes, sluoksniuotis vienas virš kito, sūkuriuoti. Apskritimai akyse virsta elipsėmis, žvaigždėmis, ima raibuliuoti persidengiančiais ratais – tarsi vandens paviršius įmetus akmenį.[6]

Žiūrint į lietuvių tradicinių audinių ornamentiką išties neretai patiriama virpančio, judančio vaizdo iliuzija, smulkūs margaraščių audinių ornamentai tarsi liejasi akyse, praranda apibrėžtumą[7]. Margaisiais pavadinami ir rinktinių juostų raštai – darni, daugialypė, matematiškai tiksliai sutvarkyta geometrinių ženklų ir jų kombinacijų sistema. Viskas sisteminga, ritmiška, apskaičiuota ir optiniame mene (plg. Labutytė 2015: 26–27)[8]. Žymusis lietuvių minimalizmo ir optinio meno

3 Žymiausi šios krypties dailininkai: Viktoras Vazarelis (Victor Vasarely), Chesusas Rafaelis Sotas (Jesus Rafael Soto), Ričardas Anuškevičius (Richard Anuszkiewicz), JAV lietuvių dailininkai Kazys Varnelis, Kazimieras Žoromskis ir kt.

4 V. Vazarelis domėjosi optikos dėsniais ir tikslių geometrinių formų poveikiu akims, taip pat gilinosi į suvokimo psichologiją.

5 Šis optinės iliuzijos tipas sukuria judėjimo iliuziją, todėl dažnai naudojamas optiniame ir kinetiniame mene. Naudojant jį kinetiniame mene, siekiama įveikti kūrinio statiką, paversti jį judančiu erdvėje, laike ar žmogaus sąmonėje.

6 Kazio Varnelio namuose-muziejuje paroda eksponuota 2022-11-30–2023-04-30. Žr. Paipulaitė, Urbelytė 2022.

7 Anot biologo Tado Surkio, bet kokio regimojo vaizdo suvokimas yra lydimas tam tikro iškraipymo, kurio stiprumas priklauso nuo vaizdo erdvinės bei laikinės struktūros. Pavyzdžiui, kvadratą įbrėžus į apskritimą atrodo, kad jo lankai yra „išsipūtę“ (Surkys 2007: 22).

8 Beje, tai būdinga ir minimalistinei muzikai, kuri artima daugeliui šiuolaikinių lietuvių kompozitorių. Antai Rytis Mažulis, mikrotoninės muzikos kūrėjas, savitos muzikinės erdvės „ieškotojas“, savo kūrybą apibūdina taip: „Labai rūpinuosi kūrinio struktūros grynumu, vieningumu. Visą gyvenimą skaičiavau struktūras, stengiausi griežtai suorganizuoti muzikinę medžiagą, ieškojau gryno daikto ar produkto.“ (Paliauka, Mažulis 2011: 199).

Autorė nežinoma. Užtiesalas vežimo sėdynei užtiesti arba po balnu. Apie 1930 m. Linas; dimai, 125 x 151,5. Šakių r. Žąsinų k.

Autorė nežinoma. Lovatiesė (fragmentas). XX a. pr. Medvilnė, linas, vilna; dimai, 207–211 x 142–145. Alytaus r. Milastonių k.

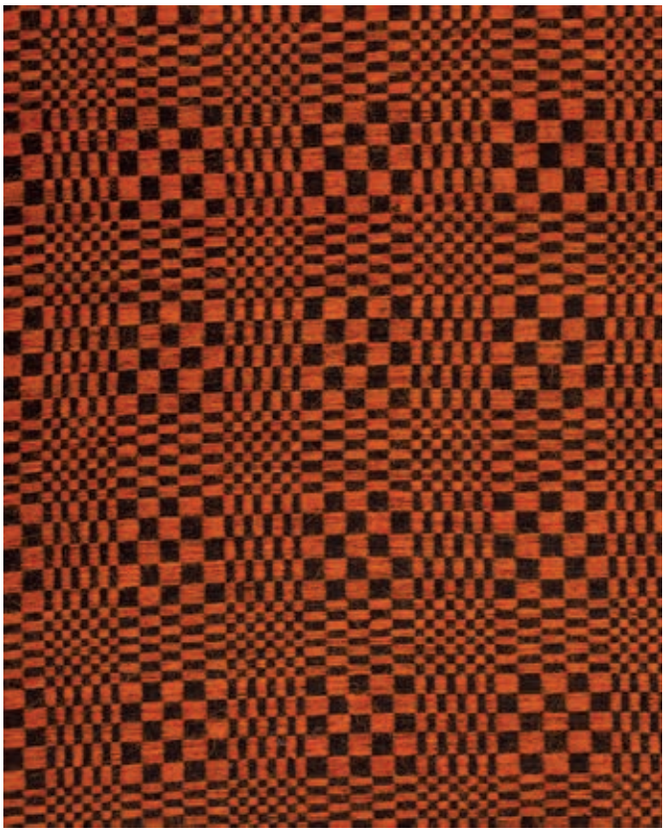

Uršulė Macedunskienė (apie 1870–1960). Lovatiesė. XIX a. II p. Medvilnė, linas, vilna; dimai, 175,5 x 134,5. Šilalės r. Jučaičių k.

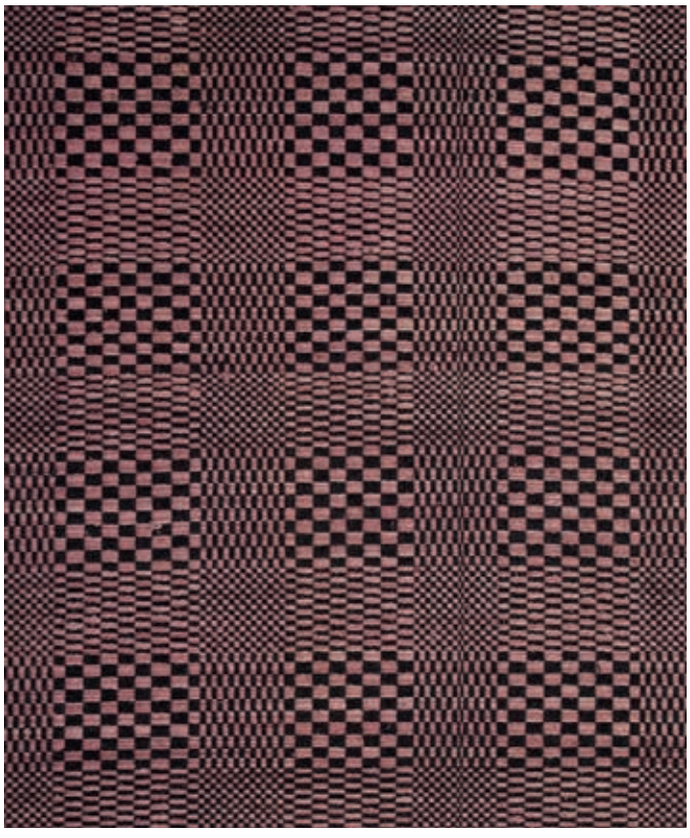

Marė Kaveckienė (1890-?). Lovatiesė (fragmentas). 1954 m. Medvilnė; dimai, 186 x 130. Plungės r. Kumžaičių k.
Audiniai saugomi Lietuvos nacionaliniame muziejuje

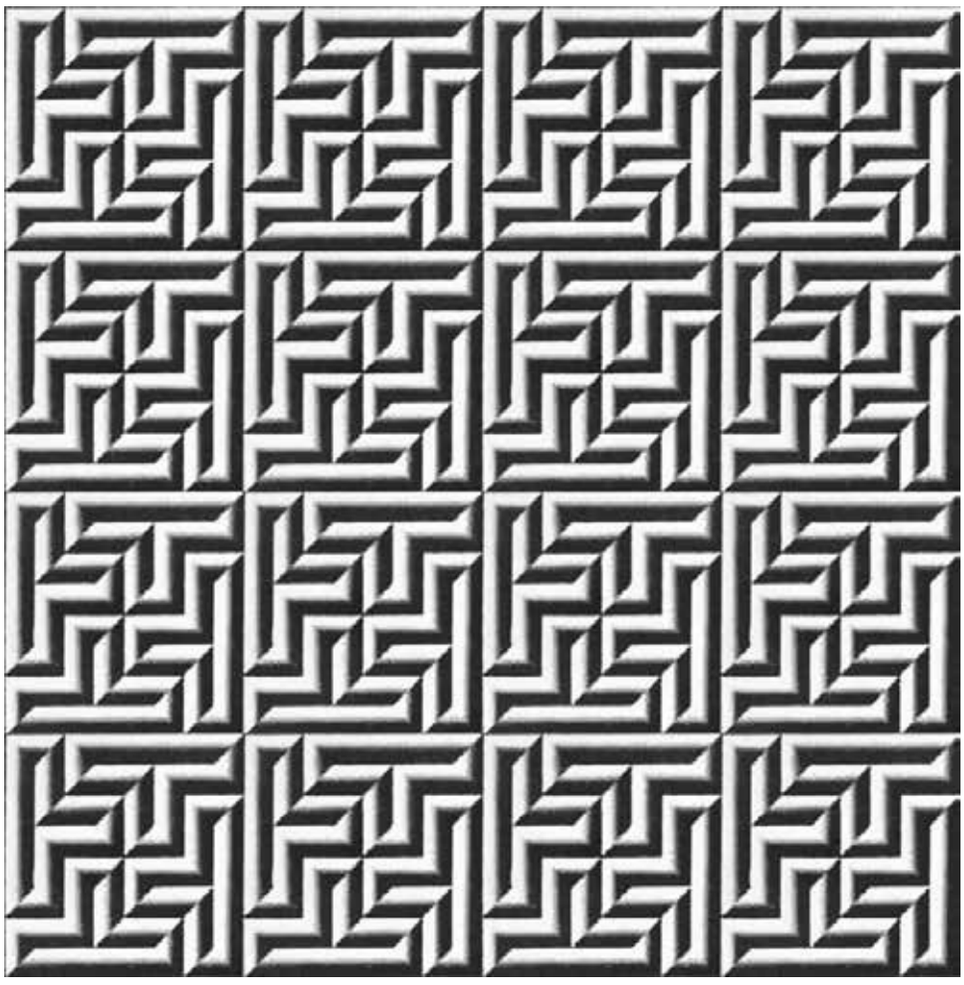

Kazys Varnelis. „Šešiolika kartų po keturis“ (*Sixteen times four*). 1970 m. Drobė, akrilas, 78 x 78 (Iš: http://www.old.lituanus.org/1972/72_4_03.htm)

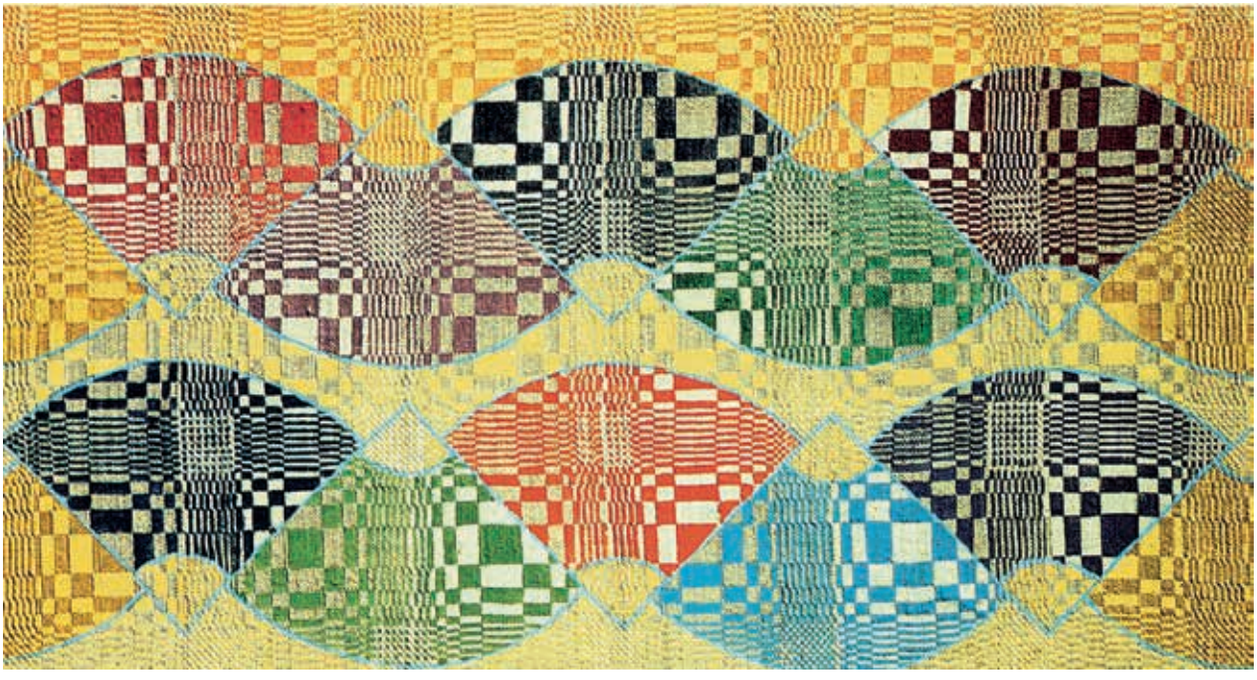

Vanda Balukas (Balukienė). „Nr. 57“. 1989 m. Drobė, aliejus (iš VLE.lt)

Danguolė Brogienė. Iš serijos „Spalvų sutartinės“. 2014 m. Autorinė technika, šilko siūlai. 80 x 320 (iš brogiene.lt)

Virginijus Kašinskas. „Archajinė kompozicija“. 1991–1993 m. Drobė, aliejus. 116 x 89
(Iš: http://www.virgis-art.com/en/lithuanian-mythology-archaic-compositions/)

atstovas K. Varnelis, geometrines abstrakcijas pradėjęs tapyti dar 1949 m., yra sakęs: „Jaučiuosi artimas tiems anoniminiams dailininkams, kurie šimtmečių būvyje kartojo tuos pačius ornamentus tūkstančius kartų. Tiesą sakant, jaučiuosi esąs vienas iš tų anoniminių dailininkų nenutrūkstamoje meno evoliucijoje“ (Paipulaitė, Urbelytė 2022).

Gal šiuolaikiniai lietuvių menininkai geometrinius raštus ir rinkosi dėl gilių jų sąsajų su liaudies menu? Tradicinę tekstilę ir optinį meną tiesiogiai jungė JAV gyvenusi ir kūrusi tapytoja Vanda Balukas (Balukienė). 1971 m. ji pradėjo kurti Lietuvos audėjoms skirtą abstrakčių paveikslų seriją, kurią tapė ant lietuviškų raštuotų lininių audinių. Šie abstraktūs darbai, dažniausiai neturintys pavadinimų, tik numerį, tapo savita jos meninės raiškos forma. „Mano tapybos rūpestis visada buvo kompozicija – spalvos ir judesio sintezė figūroje“, – aiškina V. Balukas, – „bet dabar ta figūra yra paties lino raštas, kurio spalvą ir judesį aš transformuoju, kad įkvėpčiau gyvybės drobei“ (Balukas 1982).

Liaudies menui artima geometrinių formų ir spalvų sąveika atpažįstama ir dailininkės tekstilininkės Danguolės Brogienės kūriniuose (iš ciklo „Spalvų sutartinės“ ir kt.).

Tradicinius lietuvių audinių ir juostų raštus tyrinėja bei kūrybingai naudoja savo darbuose tapytojas Virginijaus Kašinskas.

Būtina paminėti ir Kazimierą Žoromskį, sukūrusį savitą oparto atmainą – *optinį impresionizmą*. Menininkas atrado ir trečiąjį matmenį – „spalvinę šviesą“, t. y. kūrė iliuzinę spalvinę perspektyvą, šviesos virpesį erdvėje.

Trumpai aptarę optinio meno kūrybos principus, sugrįžkime prie mus dominančio skudučių kūrinio. Pastebėjau, kad ilgiau pasiklausius jo garso įrašo, pradeda girdėtis horizontali „melodija“, susidaranti iš atskirose skudučių partijose ryškiau suskambančių garsų.[9]

9 Kol kas tai pagrįsta tik asmenine, t. y. mano pačios klausymosi ir suvokimo patirtimi, kita vertus, etnomuzikologė R. Žarskienė jau anksčiau buvo atkreipusi dėmesį į skudučių polifoninių kūrinių harmoninėje vertikalėje susidarančius sąskambius, skirtingų partijų susipynime skambančią melodinę horizontalę (Šimonytė-Žarskienė 2003: 83), tačiau detaliau šio reiškinio neaptarė ir netyrinėjo.

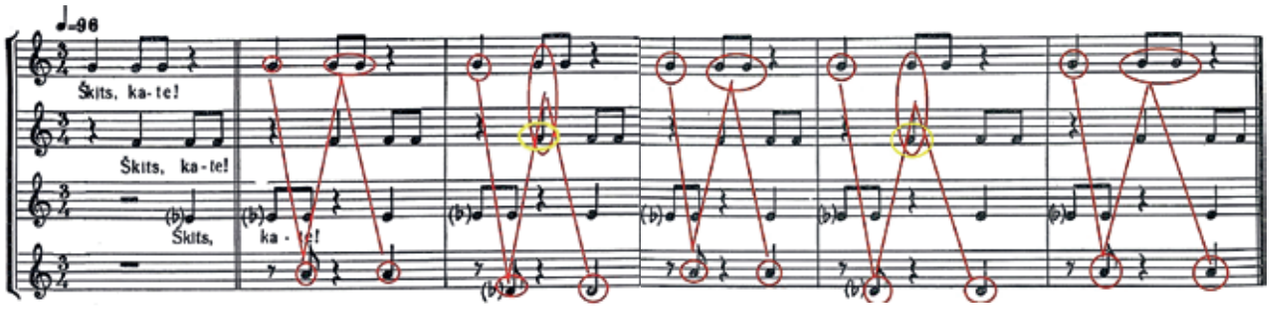

Šią iš tikrųjų neegzistuojančią, partitūroje neužrašytą melodiją galima laikyti savotiška garso iliuzija[10] (primenančia optinės iliuzijos reiškinį – muarą). Ji nėra sąmoningai kuriama, bet nulemta subjektyvaus garso suvokimo: klausa iš bendro garsaeilio išskiria kraštinius (aukščiausius ir žemiausius) garsus, kurie yra dažniausiai akcentuojami arba užpildo kitų partijų pauzes. Be to, šiame kūrinyje ostinatines ritmo formules (kurių tarpusavio santykį horizontaliai (laike) žymi viena ketvirtinė, o vertikaliai – sekundos intervalas) tarsi „iškreipia“ ketvirtoji formulė, sudaryta iš dviejų garsų *la* ir *re* (kraštinių garsaeilio *la-sol-fa-mi-re* tonų)[11]. Ji ir sukuria naują gyvai pulsuojantį muzikinį vaizdinį, suvokėją „išmušantį iš vėžių“. Tai prilygtų optinio ir kinetinio meno kuriamai judėjimo iliuzijai.

Jau seniai pastebėta, kad garsinės iliuzijos,[12] arba fantominės melodijos, pasigirsta greitu tempu atliekant nedaug vienas nuo kito besiskiriančius muzikinius pasažus. Jiems skambant mūsų smegenys geba „išskirti“ tik atskirus garsus, kuriuos „susieja“ į savitą melodiją. Lėtai atliekant tą pačią kompoziciją, ši garso iliuzija nepatiriama, nes sąmonė spėja suvokti visas skambančios muzikos dalis.[13] Tikėtina, kad ir mūsų analizuojamo kūrinio atveju horizontali „melodija“ nepasigirstų, jei skudučiai būtų pučiami lėtai. O skudučiuojant gana greitu tempu, bendrame garsų mirguliavime ši „fantominė“ melodija aiškiai išsiskiria.

O gal lietuvių skudučiuotojai sąmoningai siekė kurti tam tikras garso iliuzijas? Galima prielaida, kad ir kontrastinga ketvirtoji aptariamojo kūrinio ritmo-intonacinė formulė yra įvesta sąmoningai, siekiant tam tikro efekto. Pasitelkime keletą kitų skudučių kūrinių. Vienas jų – „Katė“ (SlS 1536). Rašydamas apie šią sutartinę, Stasys Paliulis labai aiškiai apibūdino atskirų skudučių partijų – žodinių-skiemeninių formulių – santykį. Tarp dviejų skudučiuotojų vyksta savotiška sąšauka: tarp I ir II skudučių – *„ka-ta“ / „kata“, „ka-ta“ / „kata“* (*kata* – tarmiškai „katė“); tarp III ir IV skudučių – *„škic“ / „škic“, „škic“ / „škic“*, o penktas skudučiuotojas pučia *„untytę“* (pagrindinę kūrinio „Untytė“ formulę).[14]

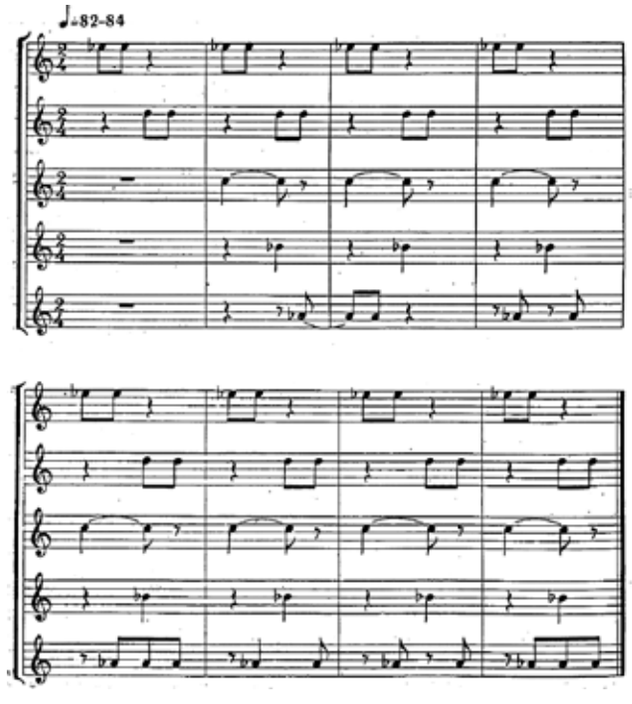

10 Terminas „iliuzija“ reiškia žmogaus jutimų paklaidą, kuri sukelia neatitikimą tarp suvokiamo, arba subjektyvaus, ir fizinio, objektyvaus, pasaulio (Surkys 2007: 20). Iliuzijos būdingos visoms žmogaus jutimų sistemoms: regai, klausai, lietimui ir, matyt, yra prigimtinis nervų sistemos struktūros bei informacijos apdorojimo rezultatas. Pavyzdžiui, tam tikros trukmės garso intervalas atrodo ilgesnis negu tokios pat trukmės pauzė (ten pat: 21–22).

11 Jie „įrėmina“ visą kūrinio faktūrą, lyg atspindėdami pasaulio suvokimo (drauge ir meninės kūrybos suvokimo) dėsningumus, išreikšdami dualistinei pasaulėžiūrai būdingą opoziciją *aukšta / žema*.

12 Plačiau apie garso iliuzijas rašoma britų kilmės amerikiečių psichologės Dianos Doič (Diana Deutsch) straipsnyje „Iliuzijos ir tyrimai“ (*Illusions and Research*): https://deutsch.ucsd.edu/psychology/pages.php?i=201; Deutsch 2009; 2024 ir kt. Taip pat žr.: Jamie Frater. „10 neįtikėtiniausių garso iliuzijų“: https://listverse.com/2008/02/29/top-10-incredible-sound-illusions/ <žiūrėta 2025-11-23>.

13 Pvz., fantominė melodija: haliucinacijos, sukeliančios iliuziją, https://musescore.com/user/36534872/scores/7653938 <žiūrėta 2025-11-23>.

14 Filmuotą medžiagą, kurioje S. Paliulis aiškina, kaip žodinėmis formulėmis įvardijamos atskirų skudučių partijos ir kaip jie derinami tarpusavyje, rasite: https://www.youtube.com/watch?v=Wij_cgVGOxw&ab_channel=UNESCO; nuo ~3:48 <žiūrėta 2025-11-23>.

Atkreipkime dėmesį, kad kituose kūrinio „Katė“ variantuose (pvz., „Škic, kate“; LLIM 75) atskiros skudučių partijos nusakomos tokiomis žodinėmiss fomulėmis: „*Škic, kate!*“, „*Tol‘ katė*“, „*Am, kate*“ (visų jų ritmo formulė vienoda: ♩ ♪ ♪)[15]:

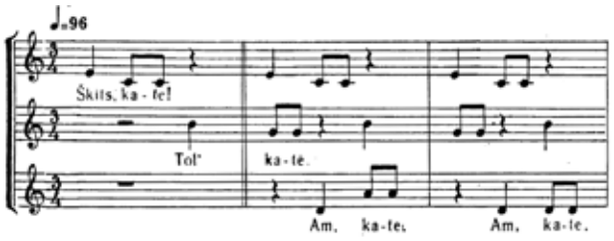

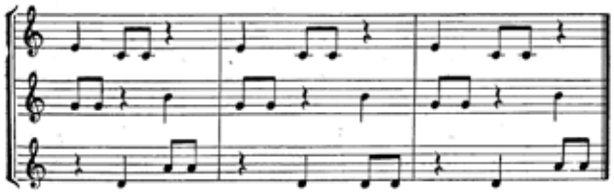

Dar kituose „Katės“ variantuose (pvz., „Škic, kate“; LLIM 77) greta formulės „*Škic, kate*“ (♩ ♪ ♪) yra ir dviejų aštuntinių ritmo formulė ♪♪, atitinkanti žodį „*ka-tė*“:

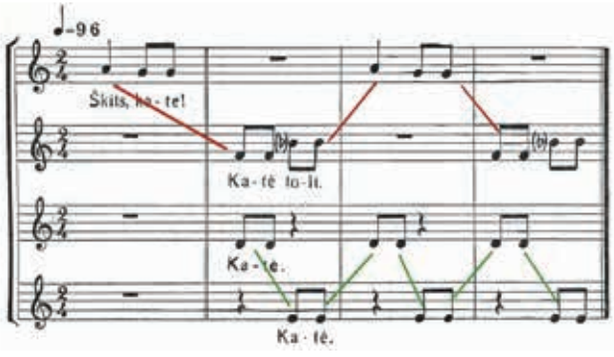

Sugrįžkime prie mus dominančio sutartinės „Katė“, skudučiuojamos penkių žmonių, varianto (SlS 1536). Klausydamasi šio kūrinio ilgiau, pradedu girdėti, kaip iš III („*škic*“), IV („*škic*“) ir V („*untytės*“) skudučių partijų garsų, pasigirstančių vienas po kito, susidaro „fantominis“ melodijos motyvas (*c-b-as*), kurio ritmo formulė ♩ ♪ ♪ atitinka žodinę formulę „*škic, ka-te*“. Iš tikrųjų būtent tokios ritmo-žodinės formulės šiame kūrinyje nėra – ji tik iliuzinė (bet susišaukia su kitais „Katės“ variantais). Tikėtina, kad tai nėra atsitiktinumas.

15 Beje, aukščiau analizuotame „Katės“ variante pagrindinė formulė (♩ ♪ ♪), grojama kanonu, kaip jau minėta, tarsi ištirpsta bendrame polifoniniame audinyje (žr. LLIM 78).

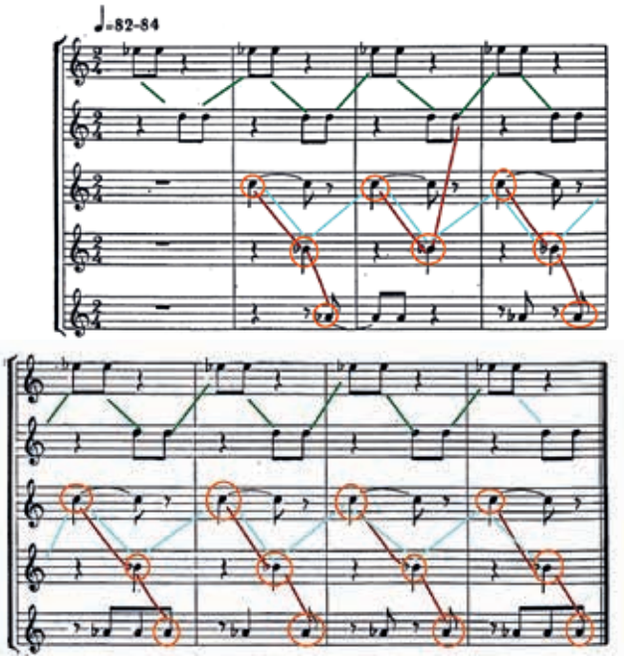

c	škic,			škic,			škic,		
b		ka			ka			ka	
as			te,			te,			te...

Grafinė šio skudučių kūrinio notacija būtų tokia:

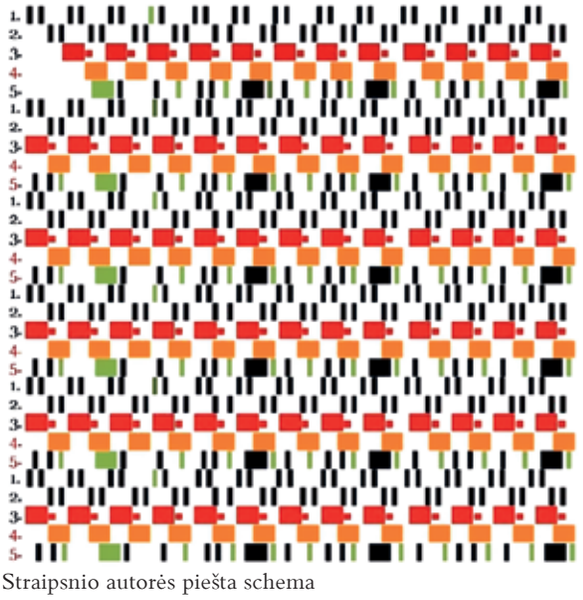

Straipsnio autorės piešta schema

Panašių „fantominių melodijų“ atvejų aptikau ir kitose skudučių sutartinėse. Verta atkreipti dėmesį į „Untytę“ (LLIM 66, 70, 72, 92, 93) ir jai artimus kūrinius. „Untytės“ ritmo formulės yra tokios:

I skudutis: ♪♪ ♩ | ♪♪ 𝄽 ‖
ti - ti - tiū - - ti - tiūt

II skudutis: ♪♪ ♩ | ♪ ♩ 𝄾 ‖
ti - ti - tiū - - ti - tiūt

III skudutis: ♩ ♪♪ | ♩ 𝄽 ‖
tiū - ti - ti - - tiūt

Kvepas: 𝄾 ♪ 𝄾 ♪ | 𝄽 ♩ ‖
u - ti, u - ti, ū - ty

Untutis: ♪ 𝄾 ♪ 𝄾 | ♩ ♪♪ ‖
ut, ut, un - tu - ti

Pagrindinė „Untytės“ skudučių partija, ku
žinojo visi Biržų ir Vabalninko apylinkių skuc
čiuotojai:

Skudučių kūrinys „Untytė“, anot Paliulio, bu
įsimenamas šiomis žodžių / skiemenų formulėm

Un-ty-tė ut ut,/ Un-ti-nė-lis ut ut. (Vabalninк

*Un-ty-ta, un-tis sa-na, / Un-ti-nė-lis pri-r
ca-na*[16]. (Savaniškis)

Pagrindinę „Untytės“ formulę

galima matyti ir kūrinio „Šalnių intakas“ (LLIM
84) partitūroje – ją pučia penktas skudučiuotojas:

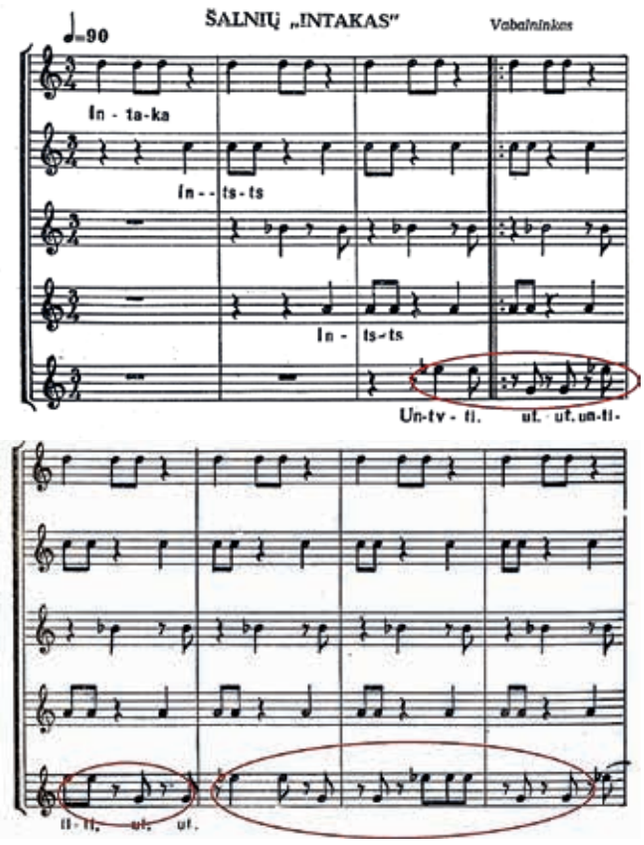

Vis dėlto klausydamiesi „Šalnių intako“ ilgiau, girdime ne šią formulę (beje, kitų balsų ritmo formulių taip pat negirdime), bet kelių balsų pynimosi „rezultatą“ – iliuzinę vienbalsę melodiją, kuri atitinka visą žodžiais išreikštą ritminę formulę: *Un-ty-ta, un-tis sa-na, / Un-ti-nė-lis pri-mi-ca-na*.

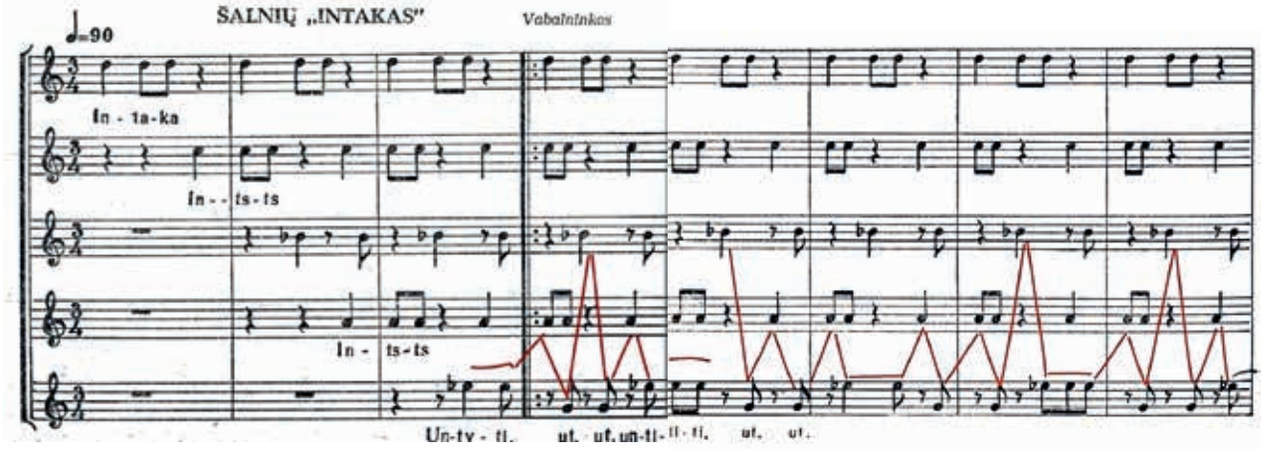

Un-ty-ta, un-tis sa-na, un-ti-nė-lis pri-mi-ca-na. Un-ty-ta, un-tis sa-na, un-ti-nė-lis pri-mi-ca-na...

Galima pastebėti, kad ir šiuo atveju ryškiausiai girdimi aukščiausi ir žemiausi šio kūrinio garsaeilio[17] garsai (iš jų ir susidaro aptartoji savotiška „monofoninė“ melodija):

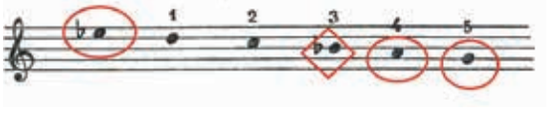

Ir vėl – iš tiesų ritmo-žodinės formulės

♪♪♪ | ♪♪♪♪ | ♪♪♪♪ | ♪♪♪♪ |

„*Untyta, untis sana, untinėlis primicana*“ nepučia nė vienas skudučiuotojas, bet šios nesamos „melodijos“ iliuzija, atsiradusi, matyt, dėl subjektyvaus skambesio suvokimo, įsitvirtino žmonių atmintyje būtent tokia forma!

16 Micenti – ‘pamažu bėgti, kicenti, bidzenti’: *Gal kai kas šunį pašovė, kad vos micėna* (Kupiškis; LKŽe).

17 Toks Šalnių kaimo skudučiuotojų skudučių derinimo garsaeilis yra pateiktas S. Paliulio (LLIM: 370).

GRAFINIŲ PARTITŪRŲ IR LIAUDIES MENO ORNAMENTŲ SĄSAJOS

Garso ir vizualinių (optinių) iliuzijų santykį norėtųsi patyrinėti giliau. Ar galėtume kalbėti apie tiesoginį jų ryšį? Kaip žinoma, muzikos erdvinis suvokimas siejamas su žmogaus gebėjimu įsivaizduoti (t. y. vizualiai „materializuoti“) skambesio procesus. Pasak amerikiečių grafikos dizainerio Franko Armstrongo (Frank Armstrong)[18], pagrindinis garso vienetas yra tonas, kuris prilygsta pikseliui (angl. *pixel* – mažiausias taškinės grafikos elementas, galintis turėti individualią spalvą) arba taškui regos lauke. Vienas tonas egzistuoja tam tikroje savo gimtosios erdvės, akustinio lauko vietoje. Kaip ir tipografinis taškas, tonas sąveikauja su savo kontekstine erdve kaip figūra ir fonas (Armstrong 2005).

Amerikiečių kognityvinės psichologijos atstovas Rodžeris Šepardas (Roger Shepard), aiškindamasis garso ir vaizdo sąsajas, pasitelkė regėjimo analogiją: akies tinklainė dviejų dimensijų vaizdą paverčia trijų dimesijų perspektyva, panašus virsmas gali įvykti ir suvokiant garsus (Shepard 2001: 21–23). Tik vaizdo projekcijai reikalingos vertikalios ir horizontalios koordinatės, o muzikinę faktūrą sudaro garsų aukščio ir laiko ašies sąveika. Kognityvinių įgūdžių dėka garsų aukščiai, jų trukmės ir judėjimas laike, anot kompozitoriaus Martinio Viliumo (Mārtiņš Viļums), sukuria vizualios erdvės užpildymo iliuziją.[19]

Pastanga vizualizuoti muzikinį erdvėlaikį atsispindi ir originaliose partitūrose. Kaip žinoma, ne vienas XX–XXI a. kompozitorius atsisakė tradicinės europietiškos garsų notacijos penklinėse ir rinkosi savitus grafinės notacijos būdus. XX a. pradžioje atsirado naujas terminas *Augenmusik* (iš vok. *Augen* ‚akys‘ + *Musik* ‚muzika‘; pažodžiui – „muzika akimis“), apibrėžiantis notacijos tipą, kurio simbolinė prasmė suvokiama ne klausa, bet regėjimu, t. y. kūrinio idėjos yra suprantamos tik matant partitūrą. Tokiais atvejais penklinės dažniausiai išdėstomos kaip geometrinių figūrų (apskritimo, trikampio, kvadrato, spiralės) kontūras, tad muzikologė Viktorija Adamenko tokias partitūras vadina „geometrinėmis“ (Adamenko 2007: 245).

Muzikos faktūros suvokimas dažnai koreliuoja su kūrinio užrašymo grafine išraiška. Vis dėlto tik dalyje grafinių partitūrų grafinės ir percepcinės muzikos formos yra izomorfiškos. Iš dalies izomorfiška kūrinio suvokimui galėtume laikyti grafinę Broniaus Kutavičiaus oratorijos „Magiškas sanskrito ratas“ (1990) vienos iš dalių notaciją, išreiškiančią didėjančią (artėjančią) ir mažėjančią (nutolstančią) garso bangą[20]:

Įsimintinomis grafinėmis partitūromis užrašyti JAV kompozitoriaus avangardisto Džordžo Krambo (George Crumb) fortepijoniniai ciklai „Macrocosmos I“ (1972) ir „Macrocosmos II“ (1973). Pasak V. Adamenko, žvelgdami į žiedinę partitūrą (*circular score*), „mes neišvengiamai

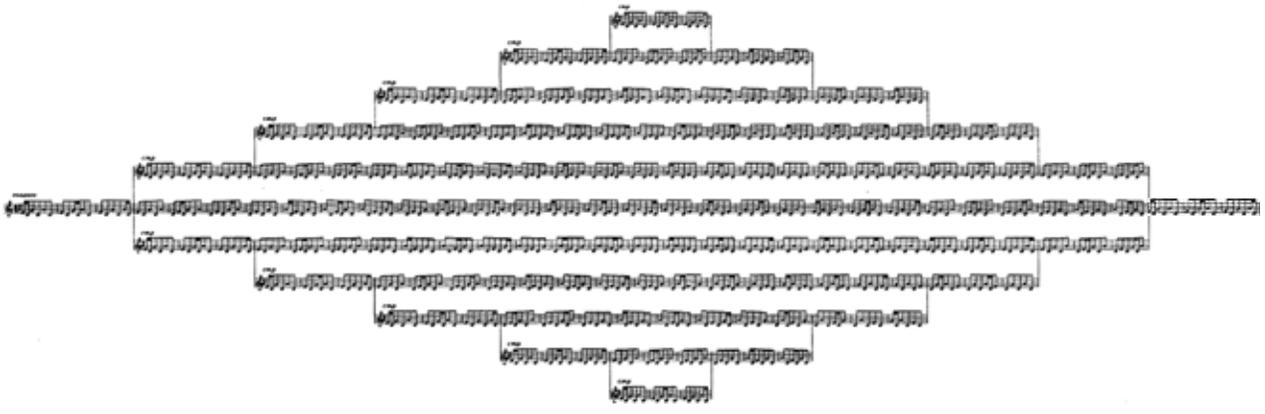

B. Kutavičiaus oratorijos „Magiškas sanskrito ratas“ dalies partitūra

18 F. Armstrongas tyrinėja muzikos, kaip akustinės erdvės ir laiko sistemos, sąsajas su dinaminiu informacijos dizainu ir tipografija (kinetine tipografija).

19 Kompozitorių kūryboje muzikinė faktūra, anot M. Viliumo, pasireiškia įvairiai – nuo išretintos, puantilistinės faktūrinės erdvės iki tankių, suspaustų skambesio masių (Viļums 2010: 271 ir kt.).

20 Ši dalis grojama metalofonais 12-kos atlikėjų: pradeda skambinti vienas muzikantas, tuomet, po tam tikros melodijos atkarpos prisijungia vis po du naujus muzikantus, kol galų gale jie ima skambinti visi kartu. Po to atlikėjų skaičius tolygiai mažėja, kol pabaigoje vėl lieka groti tik 1 muzikantas. Vis dėlto notaciijos vaizdas lieka plokščias, neatspindintis besiplečiančio ir susitraukiančio erdvinio garso.

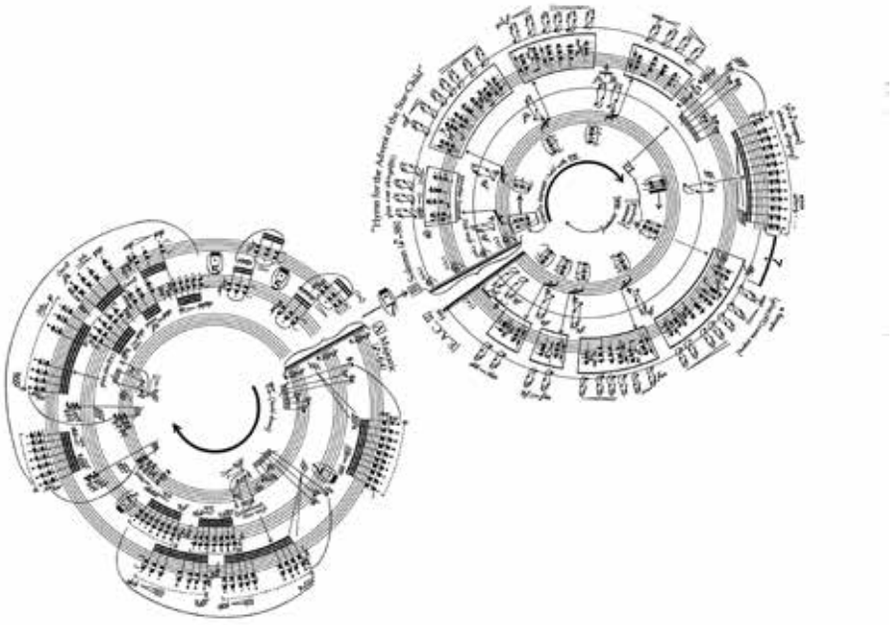

Dž. Krambo kūrinio „Saulės dvynės“ apskritiminė partitūra (fortepijonis ciklas „Macrocosmos II“, Nr. 4)

apskritimą suvokiame kaip ženklą“ (Adamenko 2007: 245). Prisiminkime dažnai minimą geometrinę Dž. Krambo kūrinio „Twin Suns / Gemini“ („Saulės dvynės“) notaciją, kurioje du apskritimai vaizduoja saules, t. y. atspindi kosmologinę viso ciklo tematiką.

Muzikologo, kompozitoriaus Manoso Panijotakio (Manos Panayiotakis), nagrinėjusio Dž. Krambo kūrybą, teigimu, optinės partitūros kuriamos ne tam, kad atlikėjui sukeltų papildomų (ar beprasmių) nepatogumų. Jos atspindi kiekvienos dalies struktūrą ir išreiškia jos nuotaiką, padėdamos atlikėjui suvokti esminius Dž. Krambo simbolinės kalbos principus (Panayiotakis 2015: 185). Ciklinė partitūra turi ir skambėti kaip besisukantis ratas. Simbolinė notacija siekia tobulos ausies ir akies pusiausvyros, ji apibendrina daugiamatį šio kompozitoriaus užmojį: jo estetiką, filosofiją, taip pat tekstų atranką, kompozicijos kalbos ir formos pasirinkimą.[21]

Prisiminkime, kad apskritimas (ratas) – universalus simbolis, įvairiose kultūrose ir kontekstuose siejamas su amžinybės, tobulumo, vienybės, harmonijos, pilnatvės idėjomis. Tad nenuostabu, kad figūrinėje notacijoje jis tampa vienu iš svarbiųjų simbolių. Gana dažnai ši geometrinė figūra ne tik perteikia tam tikrą kūrinio idėją, bet ir atspindi muzikinės sąrangos principus (pavyzdžiui, begalinius kanonus). Vienas iš pavyzdžių – Kutavičiaus oratorijos „Paskutinės pagonių apeigos“ IV dalies „Ąžuolo pagarbinimas“ (ragų ir choro partijos) partitūra[22]:

Beje, jau XIV–XVI a. teoretikų traktatuose kanonu grįstos komponavimo technikos pavadinamos *rotulum* / *radel* / *rondellus* ir kt. Pavadinimuose įrašytos bei muzikinėse formose įžvelgiamos vizualiosios metaforos, anot Agnės Mažulienės, ir įkvėpė naują notacijos būdą. Kompozitorė daro prielaidą, kad kanono technika paremtų kūrinių skambėjimas sužadino vizualiąsias asociacijas, kurios paskatino žiedinių

21 Galima teigti, kad melodija Dž. Krambui nėra paprasta garso aukščių seka, išdėstyta tam tikroje laiko juostoje, bet garso įvykių visuma, pateikiama geografinio, kultūrinio ir filosofinio kontekstų fone. Melodijos formavimas iš esmės yra daugiakultūrinė išraiškos priemonė su daugybe simbolinių plėtinių, kurie labai dažnai atlikimą paverčia ritualu (Panayiotakis 2015: 185).

22 Žr.: http://projektas-muzika.lmta.lt/media/vadoveliai_2/Vadovelis_6/8.VIII_IX_desimt_lietuviu_muzika/index8.htm <žiūrėta 2025-11-23>.

kanonų – ankstyviausių figūrinių partitūrų – atsiradimą (Mažulienė 2022: 8, 65).

Didžiąją kanonų dalį sudaro begaliniai (*perpetual*) kanonai. *Begalinis kanonas* – tai pirmoji ir, anot A. Mažulienės, figūrinėse muzikos kompozicijose dažniausia aptinkama kanono rūšis. Vienas iš pavyzdžių – ispanų muzikos teoretiko ir kompozitoriaus Bartolomėjaus Ramis de Parėjaus (Bartholomeus Ramis de Pareia, apie 1440 – po 1490) keturių balsų kanonas „Mundus et musica et totus concentus".

Aptardama įvairias šio kūrinio figūrinės notacijos funkcijas, kompozitorė tarp jų įžvelgia ir simbolinę-dekoratyviąją, kurią sieja su apskritimo formos penklinėmis.[23] Figūrinėje šio kūrinio notacijoje sąveikauja vizualieji ir muzikiniai parametrai. Struktūrinę kūrinio vienovę, anot A. Mažulienės, liudija tai, kad partitūra užrašyta reduktyviu būdu, t. y., pažymimas tik vienas balsas ir kitų trijų balsų įstojimo vietos bei ciklinė begalinio kanono forma.[24] Ši ir kitos figūrinės kanoninių kompozicijų notacijos rodo, kad apskritimo kontūro partitūros atspindi begalinio kanono esmę: visi balsai tiksliai kartoja melodiją, o ciklinė forma neturi aiškios pabaigos.[25]

Savitą žiedinę (apskritiminę) notaciją esu sukūrusi ir aš, norėdama vizualiai atskleisti sutartinės „Rimo, rimo, tūto" (SlS 1587), kurios tekste – vos keli pasikartojantys žodžiai: *rimo, rimo tūto, / rimo, rimo tūto, / sutarjiela, / sutarjiela*, – skambesį. Prisiminkime, kad vokalinių sutartinių (ypač – *trejinių*, kurios giedamos trijų giesmininkių (kartais grupių) griežtuoju kanonu, kiekvienai iš jų paeiliui įstojant tada, kai kita giedotoja pradeda antrąją melodijos dalį, t. y. antroji giedotoja įstoja, dar tebegiedant pirmajai, trečioji – giedant antrajai, o pirmoji – trečiajai) skambesys begalinis, primenantis uždarą, nuolat besisukantį ratą. Neatsitiktinai jos liaudyje kartais

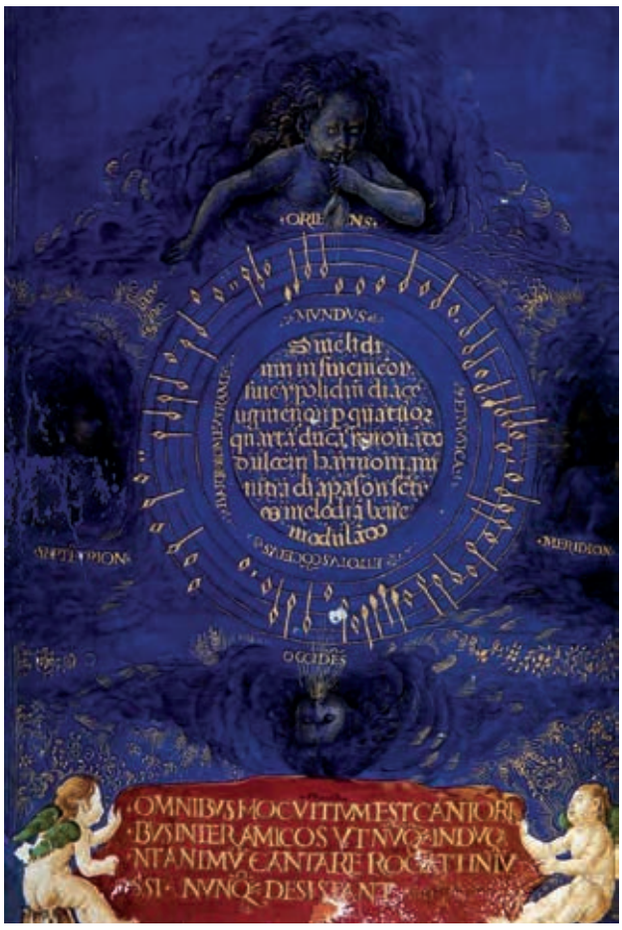

XV a. dainų knygos rankraštis. *Gherardo di Giovanni del Fora* ir *Monte di Giovanni* 1490 m. miniatiūra. Saugoma Nacionalinėje centrinėje Florencijos bibliotekoje (iš: https://www.wga.hu/html_m/g/gherardo/canzonie.html)

vadintos „apskritomis". Kupiškio sutartinių giedotojos Onos Glemžienės aiškinimu, „apskrita – todėl, kad nepertraukiamai gieda" (iš laiško Z. Slaviūnui). Anot giesmininkės, visos sutartinės yra *apskritos* (Žebrytė 1988: 84). Pats sutartinių muzikos skambėjimas – tarsi begalinis sukimasis ratu, matyt, turėjo įtakos ir jų giedotojų išsidėstymui. Apie tai galima spręsti iš pastabų, pavyzdžiui: „Viena pradeda, tuoj kita pagauna, iš tos trečia, ir taip eina aplinkui, kiek tik giedotojų yra" (LLIM 291). Beje, į rato svarbą sutartinėse jau seniai dėmesį yra atkreipęs etnologas ir folkloristas Jonas Balys, teigęs, kad „seniausia ir primityviausia dainavimo rūšis, dabar beveik išnykusi, buvo atliekamos choro ratu [*in choral rounds*] (*sutartinės*) ir dainuojama susibūrimuose dirbant ar šokant" (Balys 1955). Prisiminkime, kad daugelis sutartinių ne tik giedamos, bet ir šokamos ratu.[26]

23 „Viduramžių estetikoje apskritimas simbolizavo dieviškąją tvarką, pasaulio harmoniją bei begalybę. Šią idėją papildo ir dekoratyviosios funkcijos elementai: keturbalsės kompozicijos grafinis pavidalas reprezentuoja keturis vėjus, pučiančius į figūros centrą ties balsų įstojimais. Jų pavadinimai (*Oriens, Meridion, Occidens, Septentrion*) nuo viršaus išdėstyti pagal laikrodžio rodyklę" (Mažulienė 2022: 66; cit. iš: Seay 1956: 194).

24 Vizualiai begalinį kanoną atitinkanti taisyklinga apskritimo figūra sujungia muzikinę medžiagą į nenutrūkstamą tėkmę, o simetriškai išdėstyti elementai žymi lygius kanono balsų įstojimų tarpus (Mažulienė 2022: 67).

25 A. Mažulienės teigimu, žiedinėmis partitūromis Viduramžiais ir Renesanse buvo užrašomi ne vien begaliniai kanonai, bet ir sudėtingesnės kanono atmainos, viena tokių – *spiralinis kanonas* (Mažulienė 2022: 69).

26 Ratu šokamos sutartinės gretintinos su *rato šokiais*, arba „rateliais" (ru. *chorovody*), žinomais daugelyje Eurazijos tautų. Vienas iš bendrųjų jų bruožų – privalomas nenutrūkstamas apskritimas. Priešingu atveju (jei jis nutrūksta), pagal buriatų ir kitų Sibiro tautų tikėjimą, į ratą gali patekti ir visiems pakenkti piktosios dvasios (Дугаров 1998).

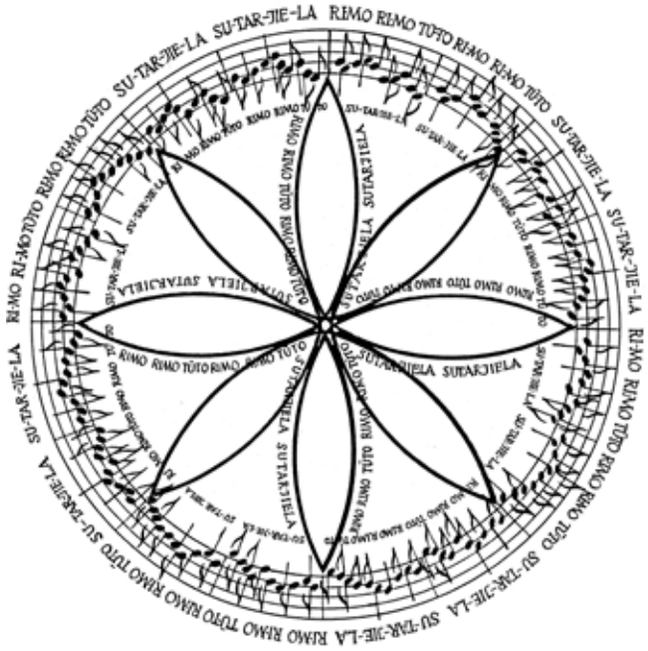

Autorės grafinės notacijos idėją 1999 m. vizualizavo skulptorius Algirdas Kuzma

Grafinėje sutartinės „Rimo, rimo tūto“ notacijoje, siekdama ne tik atspindėti jos muzikinę struktūrą – kanono principą, bet ir sukurti vaizdą, artimą lietuvių liaudies meno puošybai, panaudojau apskritimo su segmentine žvaigžde jo viduje simbolį.

Etnokosmologijos tyrinėtojo Jono Vaiškūno pastebėjimu, skrituliai su keturkampėmis, šešiakampėmis, aštuoniakampėmis segmentinėmis žvaigždėmis dominuoja verpsčių puošyboje. Šešiakampės segmentinės žvaigždės apskritime motyvas, anot J. Vaiškūno, yra vienas iš būdingiausių lietuvių ir kitų Europos tautų liaudies mene (jis aptinkamas daugelio dirbinių – baldų, keramikos, antkapinių paminklų, kryžių ir kt. – puošyboje) (Vaiškūnas 2005: 32–33). Simbolių tyrinėtojai sutaria, kad „apskritimai, ar ratai, su įbrėžtais kryžiais bei žvaigždėmis bendriausia prasme simbolizuoja kosmosą su išryškinta jo horizontalia struktūra – pasaulio šalimis ir sakraliniu centru, aplink kurį visa, kas gyva, juda ratu – tiek erdvės, tiek laiko atžvilgiais“ (ten pat: 34).[27]

Tiesa, figūrinėje sutartinės „Rimo, rimo tūto“ notacijoje segmentinė žvaigždė atlieka daugiau simbolinę-dekoratyviąją, nei struktūrinio kodo funkciją. Vis dėlto notacijoje tarp vizualiųjų ir muzikinių parametrų esama ryšio. Apskritimo figūra išreiškia nenutrūkstamą muzikos tėkmę, o simetriškas žvaigždės „spindulių“ išdėstymas žymi vienodus tarpus tarp į kanoną įstojančių balsų.

Taigi garso ir vaizdo menai vis labiau persipina, tarsi perimdami vieni kitų esminius elementus: muzika – vizualaus meno erdvę (pavyzdžiui, lietuvių kompozitoriaus Ryčio Mažulio kūryboje muzikinės erdvės užpildomos mikrotonais, kuriamos grafinės notacijos ir pan.), o dailė – laiką (optinis, kinetinis menas). Verta prisiminti, kad jau XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių dailininkas ir kompozitorius Mikalojus Konstantinas Čiurlionis tapybai pasitelkė muzikines struktūras, įvesdamas tarsi ketvirtą metmenį – laiką (Kazokas 2009).

Šiuolaikiniame mene populiarios ir sinestezijos idėjos (žymūs sinestezijos šalininkai – dailininkas, meno teoretikas, moderniojo meno inovatorius Vasilijus Kandinskis, kompozitorius, pianistas Aleksandras Skriabinas, siekęs muzikoje šviesos efektų, spinduliuojančio skambėjimo įspūdžio ir kt.).[28] Sinestezijos idėjų esama ir vieno žymiausių lietuvių scenografų Liudo Truikio kūryboje, kuriai būdingos plokštumoje ritmiškai išdėstytos, muzikos ritmą atkartojančios abstrakčios formos.[29]

IŠVADA

Šių dienų menininkų kūryboje vis labiau suartinami garso ir vaizdo pasauliai, viena meno rūšis praturtinama kito meno „kalba“. Įvairių meno rūšių jungčiai atspindėti pradedamos vartoti naujos sąvokos ir terminai, atsiranda naujos meno rūšys ir kryptys.[30] Kita vertus, aptartasis garso ir vaizdo sąryšis, tikėtina, sietinas su pirminiu meno sinkretizmu. Galima manyti, kad tai lėmė tam tikrus bendrus kūrybos principus, toliau plėtotus savitomis formomis.

27 Į segmentinę žvaigždę apskritime, kaip ir į bet kurį ratą su stipinais, pasak J. Vaiškūno, „galima žiūrėti kaip į polisemantinį, ratu judančios saulės be paliovos „kuriamą“ pasaulio simbolį. Segmentinės žvaigždės spinduliai čia išreiškia pagrindines erdvės ir laiko gaires pagal principą: pasaulio šalis = saulės pozicija = metų, paros laikas“ (Vaiškūnas 2005: 37). Verpsčių skrituliai laikytini „abstrakčiais kosmoso darnos ir joje glūdinčių gyvybinių, gimdančiųjų galių simboliais“. Ši išvada, anot J. Vaiškūno, dera su pačia plačiausia kosmologine bei antropologine rato simbolika (Vaiškūnas 2005: 38, su nuoroda į Razauskas 2000).

28 Sinestezijos menas apima daugiajutiminius *vizualiosios muzikos*, *muzikos vizualizacijos*, *audiovizualinio meno*, *abstraktaus kino* ir *intermedijų* žanrų eksperimentus. Kitaip nei neurologijoje, mene sinestezijos sąvoka siejama su visumine patirtimi, įgyjama vienu metu reaguojant į du ar daugiau dirgiklių (pagal Campen 2009).

29 Plačiau žr.: Siparis 2010; taip pat: https://ltmkm.lt/muziejus/scenografijos-kolekcija-dailininkas-liudas-truikys/ <žiūrėta 2025-11-23>.

30 Pavyzdžiui, *Sound Vision*, *Sonakinatography* etc.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Adamenko 2007 = Victoria Adamenko. *Neo-mythologism in Music: From Scriabin and Schoenberg to Schnittke and Crumb*. Hillsdale: Pendragon Press, 2007.

Armstrong 2005 = Frank Armstrong. *Hearing Type*. James Craig's website *Designing with Type* https://www.designingwithtype.com/chico/images/Armstrong_HearingType.pdf <žiūrėta 2025-11-13>.

Balys 1955 = Jonas Balys. *Lithuanian Folk Songs in the United States*. New York: Folkway Records, 1955.

Balukas 1982 = Vanda Balukas: The canvas is the message. *Lituanus*. *Lithuanian quarterly journal of art and sciences*. Editor of this issue: Antanas Klimas. Vol. 28 (3), 1982.

Campen 2009 = Cretien van Campen. The Hidden Sense: On Becoming Aware of Synesthesia. *edição* 1, 2009. 1–13 p. [šis straipsnis – tai sutrumpinta ir adaptuota knygos *The Hidden Sense: Synesthesia in Art and Science* (Cambridge, 2007) baigiamosios dalies versija].

Deutsch 2009 = Diana Deutsch. Musical Illusions. In Squire, L.B. (Ed.) *Encyclopedia of Neuroscience*, 2009, 5, 1159–1167. Oxford: Academic Press.

Deutsch 2024 = Diana Deutsch. *Musical Illusions and Phantom Words: How Music and Speech Unlock Mysteries of the Brain*, Chinese translation. Guangxi Normal University Press, Group Co, Ltd, 2024.

Kazokas 2009 = Genovaitė Kazokas. *Musical paintings. Life and Work of M. K. Čiurlionis (1875–1911)*. Vilnius: Logotipas, 2009.

Labutytė 2015 = Živilė Labutytė. *Optinės bei kinetinės raiškos būdai tekstilės mene*. Magistro baigiamasis teorinis darbas. Kaunas, 2015. Rankraščio teisėmis.

LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas*, 1941–2002. Elektroninis variantas, 2005.

LLIM = *Lietuvių liaudies instrumentinė muzika: Pučiamieji instrumentai*. Sudarė ir parengė Stasys Paliulis. Vilnius, 1959. LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas

Mažulienė 2022 = Agnė Agnetė Mažulienė. *Figūrinės muzikos kompozicijos samprata ir kūrybos aspektai*. Meno doktorantūros projektas. Vilnius, 2022. Rankraščio teisėmis.

Paipulaitė, Urbelytė 2022 = Etnografinis opartas: tekstilės tradicija. Parodos katalogas. Sudarytojos ir teksto autorės Živilė Paipulaitė, Indrė Urbelytė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2022.

Paliauka, Mažulis 2011 = Jurgis Paliauka, Rytis Mažulis. Kompozitorius yra kažkas tarp poeto ir inžinieriaus, neišvengiamai kažkur per vidurį. Interviu su Ryčiu Mažuliu. *Lietuvos muzikologija* 12, 2011. 197–200 p.

Panayiotakis 2015 = Manos Panayiotakis. Exotic sounds in the Melodic shaping of George Crumb's Middle Period Works. *Muzikos komponavimo principai: melodijos fenomenas / Principles of Music Composing: Phenomenon of Melody,* XV. 15-oji tarptautinė muzikos teorijos konferencija, Vilnius, 2015 spalio 14–16. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2015, 179–186 p.

Razauskas 2000 = *Ryto ratų ritimai: Pagrindinio kosmologinio modelio rekonstrukcija su etimologiniais priedainiais*. Vilnius: Pradai, 2000.

Shepard 2001 = Roger Shepard. Cognitive psychologie and music. *Music Cognition, and Computerized Sound. An introduction to Psychoacoustics*. Ed by P. R. Cook. London: The MIT press, 2001.

Siparis 2010 = Kristijonas Siparis. „Aida" ir Liudo Truikio sintezės samprata. *Krantai*, 2, 2010, 26–33 p.

SlS = Zenonas Slaviūnas. *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, I–III. Vilnius, 1958–1959.

Surkys 2007 = Tomas Surkys. *Ryškio ir spalvos kontrasto įtaka stimulo geometrijos suvokimo iškraipymams*. Daktaro disertacija. Kauno medicinos universitetas, 2007.

Šimonytė-Žarskienė 2003 = Rūta Šimonytė-Žarskienė. *Skudučiavimas šiaurės rytų Europoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

Vaiškūnas 2005 = Jonas Vaiškūnas. Verpstė ir visata. *Liaudies kultūra* 1 (100), 2005, 28–45 p.

Viļums 2010 = Mārtiņš Viļums. Muzikos erdvės kompozicinės artikuliacijos aspektai. *Menotyra*, t. 17, Nr. 3, 2010, 263–281 p.

Дугаров 1998 = Дашинима Дугаров. Круговой хороводный танец в Европе и Азии. In *Традиционный фольклор в полиэтнических странах. Материалы II Международного симпозиума «Байкальские встречи»*. Улан-Удэ: Издательско-полиграфический комплекс ВСГАКИ, 1998, 103–107 с.

THE SECRETS OF ARCHAIC LITHUANIAN POLYPHONIC MUSIC: A COMPARATIVE STUDY OF SOUND PERCEPTION AND VISUALISATION

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ

Researchers have extensively explored the structure of archaic Lithuanian polyphonic music, including its singing, dancing, and syncretic elements. However, there has been little investigation into how people perceive this music and what they experience when performing or listening to it. After an intense encounter with a piece performed on skudučiai, the author examines the phenomenon of sound illusion in traditional polyphony and attempts to capture it through graphic notation. This approach links her to op art, traditional textiles, and modern music visualisation. The article showcases "geometric" scores, with staff lines forming circles, triangles, and other shapes. The earliest scores of this kind – circular canons – date back to the 14th–16th centuries. In this notation, the circle is a key symbol associated with eternity and harmony in many cultures and is used here to visualise sutartinės. Many composers in the 20th and 21st centuries have moved away from traditional European notation in favour of graphic systems. Contemporary artists frequently blend sound and image, producing art in which one form expresses itself through another, reflecting the original syncretism of the arts and the shared creative principles that later developed into distinct disciplines.

MISTIKA

Viljamas STODARTAS

Viljamas Stodartas (William Stoddart, 2025–2023) gimė Škotijoje, didžiąją gyvenimo dalį praleido Londone, paskui persikėlė į JAV. Glazgo, Edinburgo ir Dublino universitetuose studijavo šiuolaikines kalbas, po to mediciną (tapo gydytoju) ir daug mokėsi pats, ypač lyginamosios religijotyros. Todėl vėliau daugelį metų dirbo britų religijotyros žurnalo „Studies in Comparative Religion“ vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoju ir šliejosi prie vadinamųjų tradicionalistų, ar tradicionistų. Jo plunksnai priklauso aštuonios knygos, daugiausia hinduizmo, budizmo ir islamo temomis. Mūsų skaitytojams siūlome sutrumpintą autoriaus straipsnį (esmines jo ištraukas), kuriame kaip reta trumpai ir aiškiai nusakoma ir apibrėžiama tradicinė, tikroji mistikos bei ezoterikos samprata.

Visų, išskyrus tuos, kurie ją atmeta arba išvis nieko apie ją nežino, paprastai pripažįstama, kad mistika teigia turinti reikalų su „Aukščiausiąja Tikrove“. Santykis su ja daugiausia laikomas „patyriminiu“, dažnai pavartojant pasakymą „mistinis patyrimas“. Numanomas šio patyrimo objektas esąs būtent „Aukščiausioji Tikrovė“, tariamai transcendentiška ir paslėpta nuo mūsų įprastų jutimų. Toks mistinis patyrimas laikomas „neperteikiamu“, o kai ant numanomo jo objekto krinta abejonės šešėlis, dažnai dargi pavadinamas (pejoratyvia prasme) grynai subjektyviu.

Kita vertus, be „mistinio patyrimo“, lygiomis teisėmis turėtų būti pripažįstamas „mistinis mokymas“ – mažų mažiausia kažkas tokio, ką būtų galima perteikti (nes mokymas mena kaip tik tai) ir kas tuo pat metu būtų „objektyvu“. Nes bet kas, kas tik yra perteikiama, šaukte šaukiasi objektyvumo – net kai siekiama įrodyti tai tebuvus iliuziją. Kas tėra grynai subjektyvu[1], negali būti perteikta, bent jau sąvokomis. Tarti „aš patyriau kažką nenusakoma ir neperteikiama“ – tai jau nusakymas ir perteikimas, kurį kitas gali įvertinti kaip visai objektyvų ir kuris, priklausomai nuo įvykio tikrumo, perteikėjo adekvatumo ir klausytojo imlumo, netgi gali užkabinti jame jautrią stygą. O tai reiškia, kad palankiomis aplinkybėmis jis klausytojo širdyje išties gali sužadinti daugiau mažiau panašią intuiciją ar „patyrimą“.

Tiek „mistinio patyrimo“, tiek „mistinio mokymo“ numanomas objektas yra Aukščiausioji Tikrovė. Mistinis mokymas gali ją pavadinti Vieniu, Absoliutu, Begalybe, Aukščiausiuoju Patimi[2], Aukščiausiąja Esybe ar dar kaip nors kitaip, savo ruožtu mistinis patyrimas suprantamas kaip vienovė su ja – kad ir kokiu laipsniu, kad ir kokiu būdu. Šį tikslą turint omenyje, taip pat kalbama apie „mistinį kelią“ kaip judėjimą link šios vienovės su Aukščiausiąja Tikrove – Vieniu, Aukščiausiuoju Patimi, Aukščiausiąja Esybe ar kaip kitaip dar ją pavadintume.

Iš viso to darosi aišku, kad mistiką ar mistinį patyrimą sudaro du dėmenys – mistinis mokymas ir mistinis kelias. Taigi mistika, kaip ir kitos sritys, turi savo mokymą ir metodą, savo teoriją ir praktiką. Šiuodu mistikos dėmenis toliau ir panagrinėsime.

Iš pat karto būtina pasakyti, kad mistikos vertė ir tikrumas tiesiogiai priklauso nuo jos objekto vertės ir tikrumo. Jei tai išties tikrovė, jos patyrimas bus tikras ir vertas – ir, su aptartomis išlygomis, įmanomas perteikti kitam bei kitame sužadinti.

* * *

Iš tikrųjų nesuklystume pasakę, kad mistika sudaro vidinį arba dvasinį kiekvienos religijos matmenį. Mistika – tai ezoterika, o išorinis tos pačios religijos statinys – tai jos egzoterika. Egzoterika skirta visiems, o atitinkama ezoterika – tik tiems, kurie jaučia jai pašaukimą. Skirtingai nuo egzoterikos, ezoterikos neįmanoma primesti. Tai griežtai pašaukimo reikalas.

Sakoma, kad „visi keliai veda į tą pačią viršūnę“. Šiuo simboliu visa religijų įvairovė palyginama

1 Šiuolaikinis subjektyvizmas tepripažįsta subjekto raišką – pagal apibrėžimą santykinio, aistringo, sentimentalaus įsivaizduojamo *ego*. Norint „save išreikšti“, jam neišvengiamai tenka griebtis objektyvių priemonių, jo savavališkai pasirenkamų, tuo pat metu arogantiškai ir paikai atsiribojant nuo objektyvios tikrovės. „Grynas subjektyvumas“ šiuolaikiniame pasaulyje atpažįstamas iš aikčiojimų ir bliūvavimų, sudarančių šiuolaikinės „avangardo“ poezijos esmę.

2 [Lie. įvardžio *pats* atmaina *patìs* (arba *pãtis*, LKŽ IX: 621), sudurtiniuose dievavardžiuose, kaip *Lauk-patis*, *Vėjo-patis*, *Vieš-patis*, *Žemė-patis* ir kt., einančia daiktavardžiu reikšme ‘viešpatis, valdovas’, čia verčiu ang. įvardį *self* ir iš jo pasidarytą daiktavardį, „vidinio Dievo“ pavadinimą (dažnai rašomą didžiąja raide) *the Self*, kurį Lietuvoje nesąmoningai ėmė atstoti nuo rusų *Самость* nusiklausyta *Savastis*. – *Vert. past*.]

su daugybe galimų išeities taškų papėdėje aplink kūgio pavidalo kalną. Kiekvienas radialinis, aukštyn kylantis takas atstoja mistinį kelią. Mistinis vienis virsta tikrove tik pačioje kalno viršūnėje. Takų daug, tačiau jų tikslas vienas. Artėdami prie šio tikslo įvairūs takai tolydžio vis labiau suartėja vienas su kitu, tačiau tik Viršūnėje jie iš tikrųjų sueina. Iki tol, nepaisant panašumų bei analogijų, jie lieka skirtingi – kiekvienas takas su savo išskirtiniu „kvapu“ ar „atspalviu“ (islamo mistika – akivaizdžiai ne krikščionybės mistika). Betgi Viršūnėje visi šie atspalviai (tebekalbant simboliškai) susilieja į vieną bespalvę Šviesą (islamo mistika ir krikščionybės mistika sutampa tik Dieve).

Šį „bespalvės Šviesos“ tašką, kuriame skirtingos religijos sueina į viena, kaip tik ima sau pagrindu *philosophia perennis* arba *religio perennis*. Tai neformali, ant-formali dieviškoji tiesa – kiekvienos religijos šaltinis ir kiekvienos religijos branduolys. Bet kurios egzoterikos šerdyje – atitinkama ezoterika, o bet kurios ezoterikos šerdyje – *religio perennis*, grynoji ezoterika.

Visų religijų mistikos tikslas yra Dievas, kuris gali būti pavadintas Vieniu, Absoliutu, Begalybe, Aukščiausiuoju Patimi, Aukščiausiąja Esybe[3]. Teosofinė mistika tikslą dar sako esant Tiesą, kaip galimą patirti gyvą Tikrovę. Mistiką tad sudaro trys dėmenys: mokymas apie Dievą ar Aukščiausiąją Tikrovę („mistinė doktrina“), „vienovė“ su Dievu ar Aukščiausiąja Tikrove („mistinis patyrimas“) ir judėjimas nuo pirmojo prie antrosios („mistinis kelias“). Kitaip tariant – mokymas apie Vienį, Vienio patyrimas ir kelias Vienio link.

Mistinis mokymas – tai tas pats kas metafizika ar mistinė teologija. Mistinis patyrimas, kai jis visiškas ar bent pakankamo laipsnio, – savaime yra išsilaisvinimas ar išsivadavimas. O mistinio kelio tikslas – tai „dvasinė realizacija“, t. y. peržengimas nuo išorės vidun, nuo tikėjimo prie vydos arba (scholastikos terminais tariant) nuo Potencijos prie Aktualizacijos.

* * *

Daugeliui jau pažįstami hinduizmo skelbiami trys pamatiniai dvasingumo būdai: *karma-mārga* „veiksmo, veiklos kelias“, *bhakti-mārga* „meilės kelias“ ir *jñāna-mārga* „žinojimo kelias“. Sufizme juos atitinka *makhāfa* „baimė“, *maḥabba* „meilė“ ir *ma'rifa* „žinojimas“.

Griežtai kalbant, mistikai tepriklauso vien *bhakti* ir *jñāna* (atitinkamai *maḥabba* ir *ma'rifa*): mistika – tai arba meilės kelias, arba žinojimo kelias, arba tam tikras abiejų derinys. Prisimintinas epizodas iš Kristaus gyvenimo, kai jis svečiavosi seserų Mortos ir Marijos namuose. Tai, kas krikščionybėje tapo vadinama „Mortos keliu“, atitinka hindų *karma-mārga* – religinio patarnavimo bei gerų darbų kelią. Antra vertus, kontempliatyvusis, mistinis kelias – tai „Marijos kelias“, apimantis tiek „meilės kelią“ (*bhakti-mārga*), tiek „žinojimo kelią“ (*jñāna-mārga*). Nors veikla (*karma*) yra grynai egzoteriška, vis dėlto svarbu pabrėžti, jog ir meilėje (*bhakti*), ir žinojime (*jñāna*) visuomet esama „karmiškojo“ dėmens. Ir meilės kelyje, ir žinojimo kelyje – abiejuose neišvengiamai tyko baimės, prisitaikymo pavojus. Savo ruožtu žinojimo kelias būtinai atveda prie meilės tikrumo. Ir meilės kelyje, apimančiame tikėjimą bei pasišventimą, slypi užuomina į žinojimą – dogmatinės ar spekuliatyvios teologijos pavidalu. Jį mena pati intelektinė spekuliacija, nepriklausomai nuo objekto, šiuo atveju riboto pagal apibrėžimą[4], kurį peržengus tai jau būtų nebe *bhakti*, bet *jñāna*. Nepaisant to, jog kiekvienas iš kelių apima kitų dviejų užuominas, visi jie (*karma*, *bhakti* ir *jñāna*, arba *makhāfa*, *maḥabba* ir *ma'rifa*) – tai trys saviti ir nesunkiai atskiriami religingumo būdai.

Kurio iš šių kelių laikysis pasišventėlis, priklausys visų pirma nuo asmens sanklodos ir pašaukimo. Tai tas atvejis, kai Kelias pasirenka asmenį, o ne asmuo Kelią.

Istoriškai krikščioniškoji mistika iš esmė tapo apibūdinama kaip meilės kelias, tuo tarpu hindų mistika bei islamo mistika apima abu – tiek meilės, tiek žinojimo kelią. Meilės kelio kalba ganėtinai panaši visur, kur tik ji prasikala, o štai „džnianiški“ hindų bei „gnostiški“ sufijų teiginiai, kuo garsiau suskamba, tuo svetimesne gaida rėžia ausį tiems, kas pažįsta vien krikščioniškąjį ar šiaip jau „bhaktiškąjį“ dvasingumą[5].

* * *

Religijos visomis jos apraiškomis tikslas – išsivadavimas. Koks tuomet skirtumas tarp egzoterikos ir ezoterikos? Egzoterika – tai formalizmas, nors tikėjimas ir pasišventimas gali suteikti jam gelmę. O ezoterika, pagal apibrėžimą, – tai pati „gelmė“

3 Ne išimtis ir „neteistinė“ religija – budizmas, nes ir čia Aukščiausioji Tikrovė, skirtinguose kontekstuose suprantama kaip *Dharma* „Dėsnis“, *Ātmā* „Patis“, *Nirvāṇa* „Nustojimas, Atvanga, Liova, Liūvis“ ar *Bodhi* „Nubudusioji Sąmonė“, laikoma transcendentiška ir absoliučia.

4 Meilės (*bhakti*, ar *maḥabba*) kelyje Dievas suvokiamas „būtybės“ lygmeniu, todėl Viešpats ir jo garbintojas visuomet lieka atskirti. Kita vertus, žinojimo (*jñāna* ar *ma'rifa*) kelyje Dievas suvokiamas „ant-būtybišku“, arba „esmės“, lygmeniu.

5 Žinojimo kelią išimties tvarka krikščionybėje apreiškė tokie jos didžiūnai kaip Dionisijus Areopagitas, Mokytojas Ekhartas, Albertas Didysis ir Angelas Silezijus. Kaip tik tokių „džnianininkų“ darbai visuomet kėlė sūkurius iš esmės bhaktiškoje krikščionybės atmosferoje.

anapus formos, atsiverianti tik pagal atitinkamą pašaukimą. Ji peržengia formas – ta prasme, kad formos telaikomos esmės simbolinėmis apraiškomis. Ezoterikai tikėjimas irgi esmiškas, tik čia jis reiškia nuoširdų ir visišką atsidavimą tikslui – „realizacijai“. Tai mena kertines nuolankumo bei labdaros dorybes ir atsivėrimą dieviškajai malonei.

Metafiziškai skirtumą tarp egzoterikos ir ezoterikos, arba tarp formalizmo ir ant-formalizmo, lemia tai, kaip suvokiamas galutinis Tikslas. Egzoterika (taip pat „bhaktinio“ tipo ezoterika) Dievą regi „būtybės“ lygmeniu (kaip Kūrėją ir Teisėją): kad ir koks gilus ar pakylėtas egzoteriko užsidegimas, Viešpats ir Jo garbintojas visuomet lieka atskiri. Kita vertus, „džianinio“ tipo ezoterika Dievą regi „ant-būtybės“ lygmeniu (kaip Dieviškąją Esmę). Šiame lygmenyje paaiškėja, kad Viešpats ir Jo garbintojas (kuris ir šiaip jau yra sukurtas pagal pirmojo paveikslą ir panašumą) turi bendrą esmę, o tai atveria galimybę visiškai Dieviškajai Vienovei.

* * *

Tiesiausia nuoroda šiuo atžvilgiu būtų Dievybės apibūdinimas hindų tradicijoje *Sat-Cit-Ānanda*. Šis dūrinys paprastai verčiamas kaip „Būtis-Sąmonė-Palaima“. Vertimas visai tikslus ir leidžia suprasti, kad „Būtis“ – tai Dieviškasis Objektas (Transcendentiškasis Dievas, arba Aukščiausioji Tikrovė), „Sąmonė“ – tai Dieviškasis Subjektas (Imanentiškasis Dievas, arba Aukščiausiasis Patis), o „Palaima“ – tai darni abiejų jungtis (Dieviškoji Vienovė). Tad fundamentaliausias dūrinio *Sat-Cit-Ānanda* vertimas būtų „Objektas-Subjektas-Vienovė“[6]. Tai visų įmanomų objektų ir subjektų pamatinis provaizdis, arba pradas, taip pat visų jų jaučiamo ilgesio šaltinis.

Ši trejybinė Dievybės sąranga visuotinė, aptinkama visose religijose. Krikščionybėje ji sudaro pagrindinę dogmą: Dievas Tėvas, Dievas Sūnus ir Dievas Šventoji Dvasia. Analogija tarp krikščioniškosios Trejybės ir „Būties-Sąmonės-Palaimos“ ryškėja iš kai kurių graikų Bažnyčios tėvų pasisakymų, taip pat iš šv. Augustino išsakyto Šventosios Trejybės apibūdinimo „Būtis-Išmintis-Gyvybė“. Islame, nors tai visų griežčiausio monoteizmo religija, kai kurios sufijų ištaros mena tokią pat trejybinę dievybės sampratą. Šiuo atžvilgiu sakoma, jog Dievas yra ne tik Tasai, kurio šaukiamasi (*Madhūkr*), bet ir Tasai mumyse, kuris šaukiasi (*Dhākir*), ir netgi patsai šaukimasis, nes galų gale tai ne kas kita kaip vidinis Dievo Veiksmas (*Dhikr*)[7]. Taigi turime trìnarį *Madhūkr-Dhākir-Dhikr* „Šaukiamasis-Šaukiantysis-Šaukimasis“ – dar vieną to paties pamatinio trìnario „Objektas-Subjektas-Vienovė“ atmainą.

Šis kertinis santykis sudaro pačią mistikos, jos teorijos ir praktikos esmę, nes ši „vienovė“ *in divinis* pagrindžia ir parengia žmogaus jungtį su Dievu[8]. Hindų, krikščionių ir sufijų mokymai neišsiskiria aiškindami, kodėl taip yra.

* * *

Jau nustatėme mistiką esant bet kurios religijos vidinį ar dvasinį matmenį, kiekvieną religiją laikydami atskiru ir savitu Dieviškuoju Apreiškimu. Religija apima „periferiją“ ir „centrą“, kitaip tariant, egzoteriką ir ezoteriką. Egzoterika – tai lemties sąlygotas jos viduje slypinčios ezoterikos apsireiškimas ir veikimo priemonė, o ezoterika – tai atitinkamos egzoterikos ant-formali esmė. Kaip tik todėl mistika, arba ezoterika, kitąsyk klaidingai laikoma „neortodoksalia“, nieku būdu negali sugriauti formaliosios religijos, kurios gyvybiniai syvai ji yra.

Kita vertus, „esmė“ taip smarkiai pranoksta „formą“, jog kartais neišvengiamai ją „suskaldo“. Nereti konfliktai tarp grynosios mistikos ir atitinkamos egzoterikos autoritetų. Ryškūs pavyzdžiai būtų Mokytojas Ekhartas krikščionybėje ir Al-Haladžas islame, vienas susilaukęs Bažnyčios pasmerkimo, o kitas – tiesiog nukankintas. Nepaisant to, Ekhartas šį „pavidalų skaldymą“ vertino teigiamai. Jo žodžiais: „Norėdamas pasiekti branduolį, privalai sutraiškyti kevalą.“

Mistika – tai žmogaus meilės Dievui ir vienovės su Dievu raiška. Tai himnas Subjektyvumui, Objektyvumui ir Jungties Džiaugsmui, visoms trims hipostazėms sudarant vienį. Baigiamąjį žodį tad suteikime vienam iš didžiausių islamo mistikų ir vienam iš didžiausių visų laikų mistinių poetų – Džalalui ad-Dynui Rūmi:

> Aš nei krikščionis, nei žydas, nei musulmonas. Aš nepriklausau nei Vakarams, nei Rytams, nei žemynui, nei jūrai... Aš atmečiau dualizmą ir išvydau abu pasaulius esant Vieną. Aš trokštu Vieno, pažįstu Vieną, regiu Vieną, šaukiuosi Vieno. Jis – pradžia, Jis – pabaiga, Jis – išorė, Jis – vidus.

Versta iš: William Stoddart. Mysticism. *The Underlying Tradition: An Introduction to Perennial Philosophy*. Edited by Martin Lings & Clinton Minnar. Bloomington, Indiana: World Wisdom, 2007, pp. 230–242.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

6 *Sat-Cit-Ānanda* gali būti suprantama ir kaip „Žinomasis-Žinantysis-Žinojimas“ ar „Mylimasis-Mylintysis-Meilė“.

7 Per žmogų pereidamas šis Dievo Veiksmas ir sudaro išgelbėjimo slėpinį.

8 Nesunku numanyti, kad ji taip pat pagrindžia ir bet kokią kitą įmanomą jungtį, pavyzdžiui, santuokinę.

Vytauto Knyvos nuotrauka. 2018 m.

BALTIŠKŲ VILKOLAKIŲ PĖDSAKAIS: SAULĖGRĮŽINIAI PASIVERTIMAI

Ignas ŠLAJUS

Straipsnyje pristatomi ir nagrinėjami įvairūs baltų mitologijai aktualūs, tačiau iki šiol į Lietuvos mokslinę apyvartą dar neįtraukti XVI–XVIII a. istoriniai šaltiniai, kalbantys apie žmonių pasivertimą vilkais per žiemos ir vasaros saulėgrįžas. Straipsnis pradedamas „Baltų religijos ir mitologijos šaltinių“ rinkinyje įsivėlusio rikto analize, tolydžio kreipiant žvilgsnį link susijusių pirminių šaltinių. Sutelktų šaltinių visuma leidžia daryti prielaidą, kad saulėgrįžiniai pasivertimai vilkais yra integrali baltų mitinio pasaulėvaizdžio dalis.

Nelietuviškų asmenvardžių rašyba atskiru sąrašu pateikta straipsnio gale. Visi paryškinimai ir visi citatų kitomis kalbomis vertimai, jei nenurodyta kitaip, mano.

Prasminiai žodžiai: baltų mitologija, istoriniai šaltiniai, vilkolakis, vilkas, pasivertimas, saulėgrįža.

VIENAS ŠALTINIOTYROS ATVEJIS

Trečiajame „Baltų religijos ir mitologijos šaltinių“ (toliau BRMŠ) rinkinio tome buvo publikuotas toks fragmentas iš baltvokiečių pastoriaus ir istoriko **Kristiano Kelcho** 1695 m. išleisto veikalo „Livonijos istorija“ (*Liefländische Historia*): „Žmonėse sklinda gandas (rašo Jacobas Schotte), kad kažkur vis dar gyvena tai pačiai tautai priklausančių valstiečių, kurie maždaug tuo metu, kai būna **jų gimtadienio šventė**, pasivertę vilkais, stebuklingais laukiniais žvėrimis ir kitais neprotingais gyvūnais, šėlsta“ (BRMŠ III: 715; Alfonso Tekoriaus vertimas). Kadangi asmens mitinis įprasminimas lyginamosios mitologijos požiūriu skamba kaip anomalija, palyginkime BRMŠ pateiktą šio fragmento tekstą su originalaus šaltinio tekstu (vokišku, su įterpta lotyniška citata):

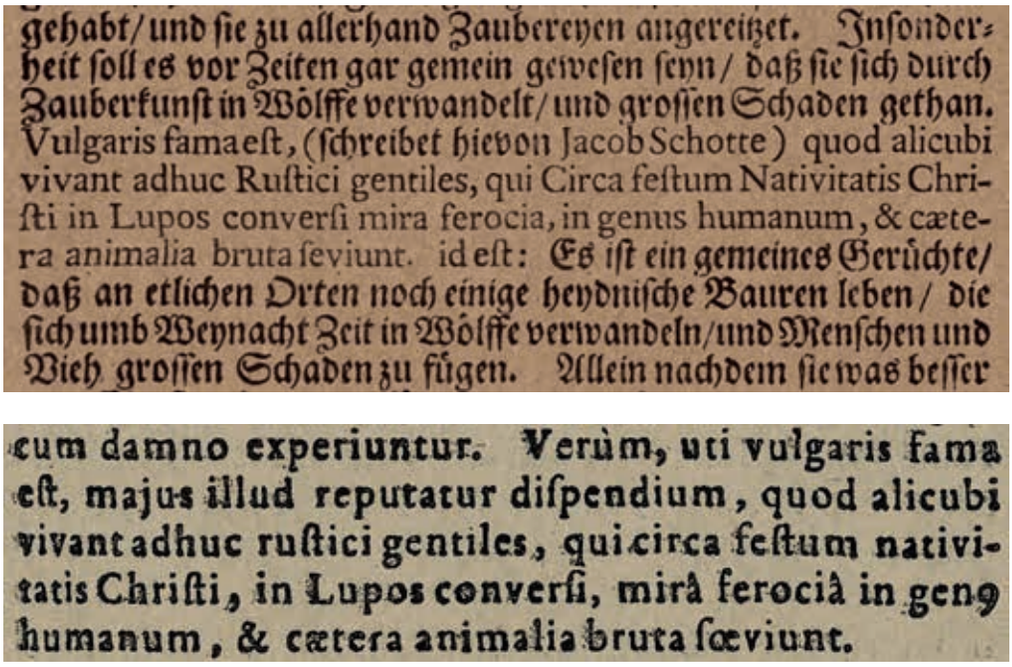
gehabt/ und ſie zu allerhand Zaubereyen angereitzet. Inſonderheit ſoll es vor Zeiten gar gemein geweſen ſeyn/ daß ſie ſich durch Zauberkunſt in Wölffe verwandelt/ und groſſen Schaden gethan. Vulgaris fama eſt, (ſchreibet hievon Jacob Schotte) quod alicubi vivant adhuc Ruſtici gentiles, qui Circa feſtum Nativitatis Chriſti in Lupos converſi mira ferocia, in genus humanum, & cætera animalia bruta ſeviunt. id eſt: Es iſt ein gemeines Gerüchte/ daß an etlichen Orten noch einige heydniſche Bauren leben/ die ſich umb Weynacht Zeit in Wölffe verwandeln/ und Menſchen und Vieh groſſen Schaden zu fügen. Allein nachdem ſie was beſſer

cum damno experiuntur. Verùm, uti vulgaris fama eſt, majus illud reputatur diſpendium, quod alicubi vivant adhuc ruſtici gentiles, qui circa feſtum nativitatis Chriſti, in Lupos converſi, mirâ ferociâ in genus humanum, & cætera animalia bruta ſæviunt.

Kelch 1695: 29 ir Scott 1639: B2r (fragmentai)

Insonderheit soll es vor Zeiten gar gemein gewesen seyn, dass sie sich durch Zauberkunst in Wölffe verwandelt und grossen Schaden gethan. Vulgaris fama est (schreibet hievon Jacob Schotte) quod alicubi vivant adhuc rustici gentiles, qui circa ***festum Nativitatis*** *in lupos conversi mira ferocia in genus humanum et caetera animalia bruta seviunt.* (BRMŠ III: 714)

Insonderheit soll es vor Zeiten gar gemein gewesen seyn, dass sie sich durch Zauberkunst in Wölffe verwandelt, und grossen Schaden gethan. Vulgaris fama est, (schreibet hievon Jacob Schotte) quod alicubi vivant adhuc rustici gentiles, qui circa ***festum Nativitatis Christi*** *in lupos conversi mira ferocia, in genus humanum, et caetera animalia bruta seviunt*.[1] (Kelch 1695: 29)

Vienintelis nesutapimas (paryškintasis) išsklaido visas abejones. Jei iš didžiąja raide rašomos *festum Nativitatis* „Gimimo šventės“ dar būtų galima nutuokti, kad iš tiesų kalbama apie *festum Nativitatis Christi* „Kristaus Gimimo šventę“, t. y. Kalėdas, šio rikto vertimas „jų [valstiečių] gimtadienio šventė“ pirminę prasmę visiškai pradangina. Štai kaip visas šis fragmentas turėtų skambėti lietuviškai iš tiesų:

Manoma, kad senų senovėje buvęs gan įprastas dalykas, kad jie burtais pasiversdavę vilkais ir pridarydavę daug žalos. Žmonėse sklinda gandas (rašo Jacobas Schotte), kad kažkur vis dar gyvena tai pačiai tautai priklausančių valstiečių, kurie maždaug tuo metu, kai būna **Kristaus Gimimo šventė**, pasivertę vilkais, stebuklingais laukiniais žvėrimis ir kitais neprotingais gyvūnais, šėlsta.

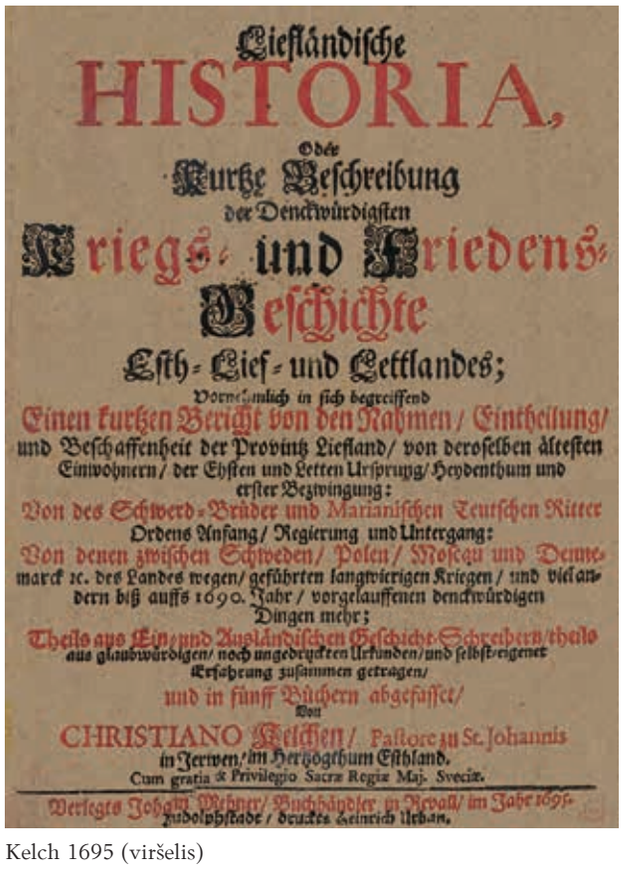
Liefländiſche
HISTORIA,
Oder
Kurtze Beſchreibung
der Denckwürdigſten
Kriegs- und Friedens-
Geſchichte
Eſth- Lief- und Lettlandes;
Vornehmlich in ſich begreiffend
Einen kurtzen Bericht von den Nahmen/ Eintheilung/
und Beſchaffenheit der Provintz Liefland/ von deroſelben älteſten
Einwohnern/ der Ehſten und Letten Urſprung/ Heydenthum und
erſter Bezwingung:
Von des Schwerd-Brüder und Marianiſchen Teutſchen Ritter
Ordens Anfang/ Regierung und Untergang:
Von denen zwiſchen Schweden/ Polen/ Moſcau und Dennemarck ꝛc. des Landes wegen/ geführten langwierigen Kriegen/ und vielandern biß auffs 1690. Jahr/ vorgelauffenen denckwürdigen
Dingen mehr;
Theils aus Ein- und Ausländiſchen Geſchicht-Schreibern/ theils
aus glaubwürdigen/ noch ungedruckten Urkunden/ und ſelbſt-eigener
Erfahrung zuſammen getragen/
und in fünff Büchern abgefaſſet/
Von
CHRISTIANO Welchen/ Paſtore zu St. Johannis
in Jerwen/ im Hertzogthum Eſthland.
Cum gratia & Privilegio Sacræ Regiæ Maj. Sveciæ.
Verlegts Johann Mehner/ Buchhändler zu Revall/ im Jahr 1695.
Rudolphſtadt/ druckts Heinrich Urban.

Kelch 1695 (viršelis)

1 Pirminių lotyniškų šaltinių (įskaitant ir lotyniškas citatas vokiškuose šaltiniuose) mano *j* bus keičiama į *i*, *f* į *s*, *u* (kur reikia) į *v*, ligatūros ir abreviatūros skleidžiamos. Skyryba visur paliekama originali, tačiau nelogiško didžiųjų raidžių rašymo nepaisoma.

Negana to, BRMŠ versijoje kaip tyčia iškupiūruotas ir lotynišką Kelcho citatą sekantis vokiškas jo paties paaiškinimas (Kelch 1695: 29):

> *id est: Es ist ein gemeines Gerüchte, dass an etlichen Orten noch einige heydnische Bauren leben, die sich umb* ***Weynacht Zeit*** *in Wölffe verwandeln, und Menschen und Vieh grossen Schaden zu fügen.*
>
> i. e.: tai yra paplitęs gandas, kad kai kuriose vietose tebegyvena keletas stabmeldiškų valstiečių, kurie apie **Kalėdų laiką** virsta vilkais ir padaro didelės žalos žmonėms bei gyvuliams.

Pasak pačių BRMŠ rengėjų, Kelcho tekstas (III: 714) pateikiamas iš pirminio 1695 m. šaltinio, o prie jo ankstesnių publikacijų originalo kalba dar nurodomas žymaus XIX a. vokiečių mitologo ir tautosakos rinkėjo Vilhelmo Manharto šaltinių rinkinys (LPG: 489–490). Patikrinę, kaip mums rūpima Kelcho žinutė paskelbta jame, matome, kad BRMŠ tekstas yra identiškas būtent šio rinkinio versijai. Tas pats riktas, tas pats iškupiūruotas sakinys. Kadangi nuo Manharto mirties iki jo sukauptų šaltinių publikacijos prabėgo daugiau nei pusė amžiaus, per kurį rankraštis ėjo iš rankų į rankas bent aštuonis kartus ir buvo perrašomas[2], vienas kitas pasimetęs žodis nestebina. Laimė, šiandien tai patikrinti nėra sunku.

Vis dėlto dar nieko nesužinojome apie tikrosios Kelcho žinutės autentiškumą. Pasak Norberto Vėliaus, paties Kelcho iš liaudies nugirstų žinių jo veikale rasti galima (BRMŠ III: 713), tačiau mūsų nagrinėjama vokiška ištrauka savyje talpina

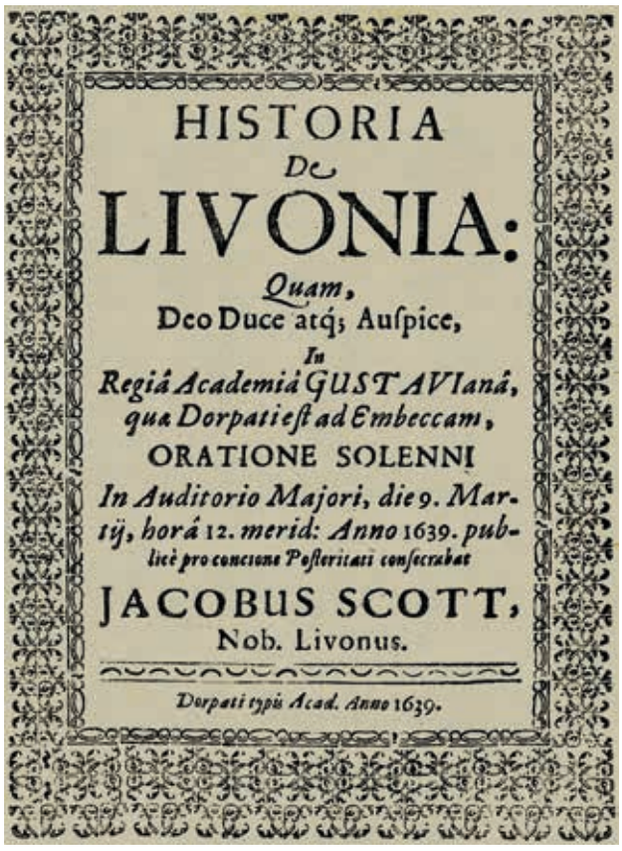
HISTORIA
De
LIVONIA:
Quam,
Deo Duce atq; Auſpice,
In
Regiâ Academiâ GUSTAVIanâ,
quæ Dorpati eſt ad Embeccam,
ORATIONE SOLENNI
In Auditorio Majori, die 9. Martij, horâ 12. merid: Anno 1639. publicè pro concione Poſteritati conſecrabat
JACOBUS SCOTT,
Nob. Livonus.
Dorpati typis Acad. Anno 1639.

Kelch 1695 (viršelis)

akivaizdžią lotynišką citatą su įvardytu jos autoriumi (Jacob Schotte). Originaliame šaltinyje ši citata išskirta net grafiškai: vokiškas tekstas išspausdintas gotikiniu šriftu, lotyniškas – ne. Tad kas toks buvo Kristiano Kelcho minimas Jakobas Šotė?

Žvelgiant į XVII a. disertacijas ir oracijas apie Livoniją, bent penkiose iš jų (apgintose Rostoke, Dorpate, Karaliaučiuje ir Vitenberge) minimi ir Livonijos vilkolakiai (Donecker 2012: 306–307). Vienos iš jų autorius – **Jakobas Skotas (Jacobus Scott)**, kurio lotyniška oracija „Livonijos istorija“ (*Historia de Livonia*) 1639 m. buvo išspausdinta Dorpate (dab. Tartu). Štai kas apie jį, vardu Jakobas Šotė (Jakob Schotte), rašoma 1772 m. enciklopediniame „Traktate apie Livonijos istorikus“: „Šis kilmingas livonietis parašė *Historia de Livonia*, 1639 m., Dorpatas. <...> Jį cituoja Kelchas, Hermelinas ir Fragmenijus“ (Gadebusch 1772: 81).[3] Kadangi nuo 1680 m. Kelchas ir pats gyveno Estijoje (BRMŠ III: 713), visai nestebina, kad, rašydamas savo didžiąją (per 600 puslapių) „Livonijos istoriją“, jis susipažino ir su Šotės mažąja (44 puslapių). Išties, savo veikalo pradžioje Kelchas ją

2 Po Manharto mirties 1880 m. jo „Latvių-prūsų mitologijos paminklų“ (*Denkmäler der letto-preussischen Mythologie*) rankraštis iš Dancigo (dab. Gdanskas) pateko į Rygą pas Georgą Berkholcą, po to į Berlyną pas Karlą Miulenhofą, o tada į Karaliaučių, kur Adalberto Becenbergerio žinioje iš esmės neliestas išgulėjo apie 18 metų. 1904 m. rankraštį perėmė Latvių literatūros draugijos Rygoje prezidentas Augustas Bylenšteinas, po kurio mirties „Paminklais“ pradėjo rūpintis naujasis draugijos direktorius Teodoras Debneris, per dvylika metų užsitarnavęs teisę būti vadinamas tikruoju rinkinio redaktoriumi. Tačiau 1919 m. Debneriui mirus, „Paminklai“ vis tebebuvo rankraštiniai. Debnerio redakciją ir originalų Manharto rankraštį po to mėginta perduoti Jurgiui Geruliui į Leipcigą, tada čia pat Rygoje gyvenančiam Pėteriui Šmitui, tačiau nesėkmingai. Rankraščiai (dabar jau du) toliau ėjo per rankas: buvo perduoti Pauliui Berentui, po to Nikolausui Bušui. 1929 m. „Paminklai“ atiteko Albertui Baueriui, kurio pastangomis buvo galutinai parengti spaudai ir 1936 m. pagaliau išleisti kaip „Latvių ir prūsų mokymas apie dievus“ (*Letto-preussischen Götterlehre*) (Doebner 1911; Bauer 1936; Armonas 2003: 141–145; Perabo 2022: 440) ir išties tapo paminklu.

3 Panašu, kad švedų kilmės Jakobas Skotas (Jakob Scott) nebuvo istorikas ir, apsigynęs savo oraciją, atsidėjo karybai. Prieiga internetu: https://adelsvapen.com/genealogi/Scott_nr_499 <žiūrėta 2025-10-31>.

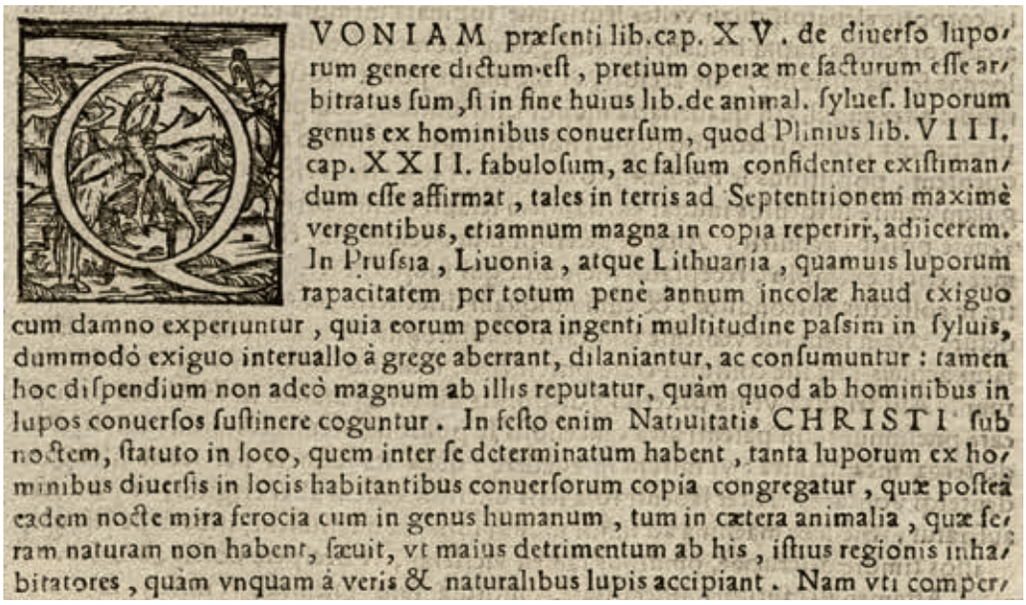

QVONIAM præsenti lib.cap. XV. de diuerso luporum genere dictum est, pretium operæ me facturum esse arbitratus sum, si in fine huius lib. de animal. sylues. luporum genus ex hominibus conuersum, quod Plinius lib. VIII. cap. XXII. fabulosum, ac falsum confidenter existimandum esse affirmat, tales in terris ad Septentrionem maximè vergentibus, etiamnum magna in copia reperiri, adiicerem. In Prussia, Liuonia, atque Lithuania, quamuis luporum rapacitatem per totum penè annum incolæ haud exiguo cum damno experiuntur, quia eorum pecora ingenti multitudine passim in syluis, dummodò exiguo interuallo à grege aberrant, dilaniantur, ac consumuntur: tamen hoc dispendium non adeò magnum ab illis reputatur, quàm quod ab hominibus in lupos conuersos sustinere coguntur. In festo enim Natiuitatis CHRISTI sub noctem, statuto in loco, quem inter se determinatum habent, tanta luporum ex hominibus diuersis in locis habitantibus conuersorum copia congregatur, quæ posteà eadem nocte mira ferocia cum in genus humanum, tum in cætera animalia, quæ feram naturam non habent, sæuit, vt maius detrimentum ab his, istius regionis inhabitatores, quàm vnquam à veris & naturalibus lupis accipiant. Nam vti compe-

Magnus 1555: 642 (fragmentas)

netgi pamini (Kelch 1695: 1). Pažiūrėkime, kaip tiksliai jis pacitavo Šotę (sutapimai paryškinti, vertimas nekartojamas):

> *Verum, uti* ***vulgaris fama est****, majus illud reputatur dispendium,* ***quod alicubi vivant adhuc rustici gentiles, qui circa festum nativitatis Christi, in lupos conversi, mira ferocia in genus humanum, et cætera animalia bruta soeviunt***. (Scott 1639: B2^{r})

> ***Vulgaris fama est****, (schreibet hievon Jacob Schotte)* ***quod alicubi vivant adhuc rustici gentiles, qui circa festum Nativitatis Christi in lupos conversi mira ferocia, in genus humanum, et cætera animalia bruta seviunt***. (Kelch 1695: 29)

Pacituota bemaž nepriekaištingai. Kadangi jau yra pastebėta, kad naujų žinių Livonijos vilkolakių atžvilgiu Šotė nepateikė, o tik referavo anksčiau apie tai rašiusius švedą Olafą Monsoną (1555 m.) ir vokietį Kasparą Poicerį (1560 m.) (Donecker 2012: 307), pamėginkime mums rūpimą Šotės-Kelcho mitinę žinutę dar paankstinti.

1555 m. Romoje buvo paskelbtas fundamentalus švedų katalikų dvasininko **Olofo Monsono** (geriau žinomo lotyniško Olauso Magnuso vardu) etnografinio pobūdžio rinkinys „Pasakojimai apie šiaurės tautas“ (*Historiae de gentibus septentrionalibus*). Knygos skyriaus „Apie miško žvėris“ (*De animalibus sylvestribus*) tris poskyrius (XVIII.45–47) Magnusas skiria baltų ir Antikos vilkolakiams[4]. Štai kaip skamba vieno iš jų fragmentas:

> Nors Prūsijoje, Livonijoje ir Lietuvoje gyventojai patiria vilkų plėšrumą beveik ištisus metus, ir tai neapsieina be žymios žalos gyvuliams, kurie gausiai klajoja miškuose ir vos nuklydę nuo bandos yra sudraskomi ir suryjami, tai nelaikoma tokiais dideliais nuostoliais, kokie yra tie, kuriuos jie priversti iškęsti dėl vilkais pavirtusių žmonių. Juk **KRISTAUS Gimimo šventės** panakčiais, iš anksto tarpusavyje sutartoje vietoje iš skirtingų gyvenviečių susiburia daugybė tokių vilkais pavirtusių žmonių, kurie vėliau tą pačią naktį nepaprastai nuožmiai siautėja prieš žmonių giminę ir kitus nelaukinės prigimties padarus, idant šie patirtų didesnę žalą nuo tokių vietinių gyventojų nei nuo tikrų ir natūralių vilkų. (Magnus 1555: 642)

Dabar pažvelkime į Magnuso ir Šotės tekstus pagrečiui originalo kalba (sutapimai paryškinti):

> *In Prussia, Livonia, atque Lithuania, quamvis luporum rapacitatem* ***per totum*** *pene* ***annum incolae haud exiguo cum damno experiuntur****, quia eorum pecora ingenti multitudine passim in sylvis, dummodo exiguo intervallo a grege aberrant, dilaniantur, ac consumuntur: tamen hoc* ***dispendium*** *non adeo magnum ab illis* ***reputatur****, quam quod ab hominibus* ***in lupos conversos*** *sustinere co-*

4 Veikalas, remiantis 1567 m. jo leidimu (nesutrumpintu, nors leidimai trumpinti jau nuo 1558 m.), buvo pristatytas ir BRMŠ (II: 406–410), tačiau perskelbtas tik skyrelis III.1 „Apie pagonių lietuvių prietaringus garbinimus“ (*De superstitiosa cultura Lituanorum paganorum*) (Magnus 1567: 93–94 = 1555: 96–97). Kadangi jame Magnusas rėmėsi Alberto Kranco ir Motiejaus Mechoviečio tekstais, Norbertas Vėlius apibendrino, esą „naujos medžiagos apie senovės lietuvių religiją ir mitologiją Olafas Magnusas nepateikė“ (BRMŠ II: 407). Tai netiesa, ypač imant domėn tai, kas į BRMŠ nepateko (Magnus 1555: 642–644 = 1567: 711–713).

guntur. In ***festo*** *enim* ***Nativitatis CHRISTI*** *sub noctem, statuto in loco, quem inter se determinatum habent, tanta luporum ex hominibus diversis in locis habitantibus conversorum copia congregatur, quae postea eadem nocte* ***mira ferocia*** *cum* ***in genus humanum****, tum in* ***caetera animalia****, quae feram naturam non habent,* ***saevit****, ut maius detrimentum ab his, istius regionis inhabitatores, quam unquam a veris et naturalibus lupis accipiant*. (Magnus 1555: 642)

Sunt in sylvis lupi quam plurimi, quorum rapacitatem ***per totum*** *fere* ***annum incolae haud exiguo cum damno experiuntur****. Verum, uti vulgaris fama est, majus illud* ***reputatur dispendium****, quod alicubi vivant adhuc rustici gentiles, qui circa* ***festum nativitatis Christi****,* ***in lupos conversi****,* ***mira ferocia in genus humanum****, et* ***caetera animalia*** *bruta* ***soeviunt***. (Scott 1639: B2^{r})

Tokie tekstologiniai sutapimai negali būti atsitiktiniai, todėl galima drąsiai teigti, kad 1695 m. Kelcho žinia apie kasmet per Kalėdas vilkais virstančius livoniečius (tiek latvius, tiek lyvius ir estus?) yra 1555 m. Magnuso žinios apie Prūsijos, Livonijos ir Lietuvos (Didžiosios Kunigaikštystės) gyventojų vilkolakystes tolimas (140 metų) aidas. Kadangi žinomas tik vienas už Magnuso veikalą ankstesnis šių kraštų vilkolakius minintis spausdintas šaltinis (Donecker 2012: 295), bet apie periodiškus pasivertimus vilkais jame nieko nerašoma[5], dar labiau paankstinti Magnuso-Šotės-Kelcho žinutę vargu bau įmanoma.

Sunku pasakyti, iš kokių nespausdintinių šaltinių savo žinias apie baltiškus vilkolakius Magnusas gavo[6]. Žinoma, kad už pasipriešinimą Reformacijai

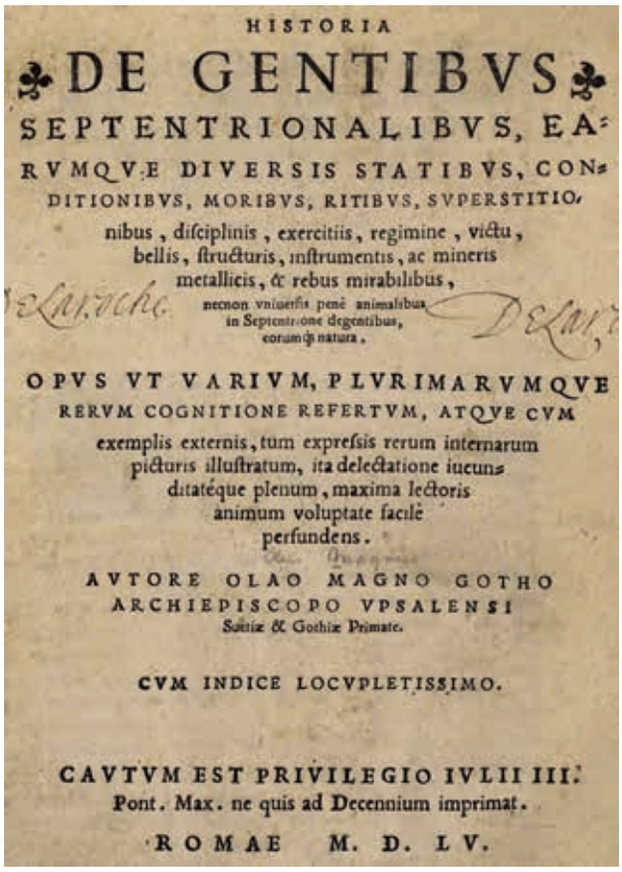
HISTORIA
DE GENTIBVS
SEPTENTRIONALIBVS, EA-
RVMQVE DIVERSIS STATIBVS, CON-
DITIONIBVS, MORIBVS, RITIBVS, SVPERSTITIO-
nibus, disciplinis, exercitiis, regimine, victu,
bellis, structuris, instrumentis, ac mineris
metallicis, & rebus mirabilibus,
necnon vniuersis penè animalibus
in Septentrione degentibus,
eorumq; natura.
OPVS VT VARIVM, PLVRIMARVMQVE
RERVM COGNITIONE REFERTVM, ATQVE CVM
exemplis externis, tum expressis rerum internarum
picturis illustratum, ita delectatione iucun-
ditateque plenum, maxima lectoris
animum voluptate facilè
perfundens.
AVTORE OLAO MAGNO GOTHO
ARCHIEPISCOPO VPSALENSI
Suetiæ & Gothiæ Primate.
CVM INDICE LOCVPLETISSIMO.
CAVTVM EST PRIVILEGIO IVLII III.
Pont. Max. ne quis ad Decennium imprimat.
ROMAE M. D. LV.

Magnus 1555 (viršelis)

iš Švedijos ištremti Olausas Magnusas ir jo brolis Johanesas (ne mažiau žymus dvasininkas) daug keliavo po Europą, ilgiau apsistodami trijuose miestuose: Dancige, Venecijoje ir Romoje (Johannesson 1991: xix). Itin intriguojantis yra Marcelino Ročkos (1982: 45) teiginys, kad „vykdamas į Italiją, Olavas Magnusas kurį laiką buvo apsistojęs **Lietuvoje** bei Lenkijoje [Dancige – I. Š.]. Matyt, tuo metu, kai buvo atvykęs į Lietuvą, Olavas Magnusas užmezgė ryšius su Motiejumi Giedraičiu“. Pristatydama Magnuso veikalą BRMŠ (II: 406), kiek atsargiau Ročkos teiginį pakartojo Eugenija Ulčinaitė: „tikėtina, kad [Magnusas] buvo atvykęs ir į Lietuvą“, ir „manoma, kad žinių Olafui Magnusui suteikė Motiejus Giedraitis“. Deja, bet šis Ročkos teiginys nepagrįstas jokiu šaltiniu ir atrodo suformuluotas vien tik atsižvelgiant į Motiejaus Giedraičio, garsaus ano meto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės veikėjo, 1551 m. diplomatinį vizitą į Maskvą pas carą Ivaną Rūstųjį, kurio aprašymas vėliau buvo išspausdintas Magnuso rinkinyje (Magnus 1555: 367–368). Tačiau broliai Magnusai Italiją pasiekė dar 1537 m. (Johannesson 1991: 68–69), ir tikrai ne savaime suprantama, kad ryšys su M. Giedraičiu (jei jis išvis buvo tiesioginis) turėjo būti užmegztas Lietuvoje daug anksčiau nei pastarojo kelionė į Maskvą. Taip pat nėra pagrindo manyti, kad

5 Tai vokiečių kartografo ir humanisto Sebastiano Miunsterio „Kosmografijos, arba Visų kraštų aprašymo“ (*Cosmographei oder Beschreibung aller länder*) 1550 m. leidimas, kuriame buvo įterptas toks sakinys apie Livoniją: „Taip pat šiame krašte yra daug burtininkų ir raganų, ir jie gyvena klaidatikystėje, kaip dažnai paaiškėja teismuose: neva jie lakiodami virsta vilkais ir kenkia visiems, ką besutinka, o paskui vėl atvirsta į žmones; tokius vadina vilkolakiais“ (*Es hat dis land auch vil zauberer und hexen weiber, und seind inn dem onglauben wie sie in der vergicht offtmals bekant, das sie zů wölffen werden lauffen, und beschedigen was sie an kommen, und verwandlen sich darnach wider zů menschen, und solliche heiße man warwölff*) (Munsterus 1550: 930).

6 Be ką tik minėto fragmento (jis čia pateiktas ne visas), Magnusas dar rašo apie vilkolakius, besiburiančius tarp Lietuvos, Žemaitijos ir Kuršo (žr. toliau) bei mini virtimą vilkolakiu užgeriant – 72 metais anksčiau nei pirmasis tokio užgėrimo liudijimas pagal BRMŠ (III: 583, 594). Pabaigoje Magnusas priduria tris skirtingus nutikimus su vilkolakiais – du livoniškus ir vieną prūsišką (pastarąjį žr. toliau).

mums rūpimas Magnuso veikalo skyrius „Apie miško žvėris“ yra išvis su šiuo hipotetiniu ryšiu susijęs. Atrodo kur kas labiau tikėtina, kad apie Pabaltijo vilkolakius Olausas Magnusas sužinojo būdamas uostamiestyje Dancige, kur nuo 1527 m. broliai gyveno beveik dešimt metų ir kur inkarą kasmet išmesdavo tūkstančiai laivų su žiniomis iš įvairiausių kraštų (Johannesson 1991: 28, 175).

Pasakojimų apie baltiškus vilkolakius plitimą Baltijos jūra galimai patvirtina ir gretimame Karaliaučiaus uostamiestyje įvykęs nutikimas, kurį Magnusas aprašo taip:

> *Denique recenti adhuc memoria compertum relinquitur, quomodo Dux Prussiae, tali veneficio parum fidei adhibens, quendam huius maleficii expertum, vinculis clausum coegit, ut in lupum se transformaret: quod ita factum est. Hunc tamen, ne huiusmodi idololatria impunita maneret, igne postea comburi mandavit. Talia enim flagitia tam divinae, quam humanae leges severissime puniunt*. (Magnus 1555: 644)

> Galiausiai dar gyva atmintimi paliudyta, kaip Prūsijos kunigaikštis, tokiais kerais mažai tikėdamas, privertė vieną šiuose raganavimuose patyrusį asmenį, surakintą grandinėmis, pasiversti vilku – kas ir buvo padaryta. Tačiau kad tokia stabmeldystė neliktų nenubausta, vėliau jis įsakė šį sudeginti. Mat tokios piktadarybės yra griežčiausiai baudžiamos tiek dieviškų, tiek žmogiškų įstatymų.

Įdomus sutapimas: tais pačiais 1555 m., kuriais šie Magnuso žodžiai buvo išspausdinti Romoje, spaustuvėje Vitenberge atspausta buvusio Karaliaučiaus universiteto rektoriaus, poeto **Georgo Sabino** knyga „Ovidijaus pasakojimų aiškinimas“ (*Fabularum Ovidii interpretatio*)[7]. Labai panašu, kad Sabinas joje atpasakoja tą patį nutikimą, tik kur kas išsamiau, dargi netikėtai mus grąžindamas tiesiai prie rūpimos temos:

> *Certos homines effici quotannis lupos et rursus ad pristinum habitum redire vulgò persuasum est. Tales refert Herodotus esse apud Neurios, Scythiae populos. Et hîc quoque apud Borussos fama est tales inveniri: è quibus nuper unus fuit captus et Duci Prussiae adductus à rusticis, quorum iumenta dilaniasse credebatur. Erat homo deformis nec multum absimilis ferae habebatque vulnera in facie, quae dicebatur accepisse morsus à canibus, ubi fuisset mutatus in lupum. Is à quibusdam, quibus*

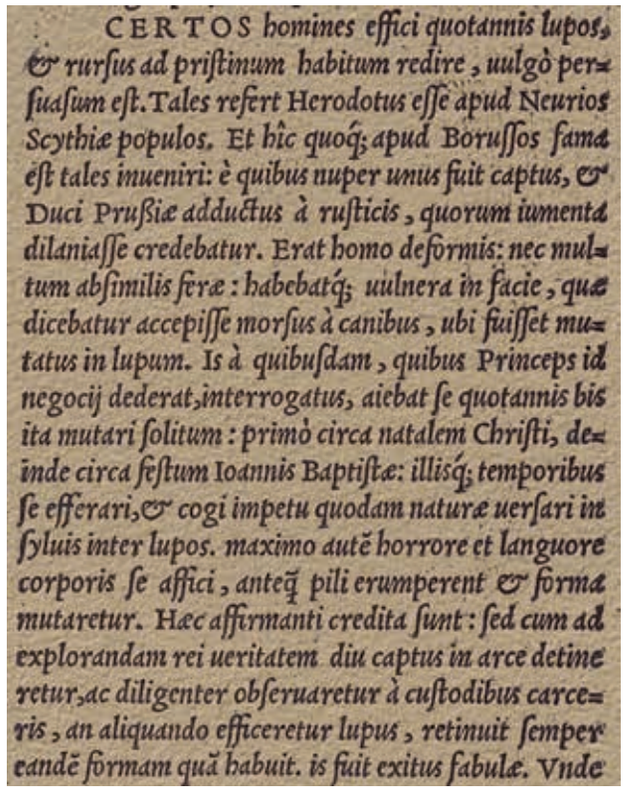
CERTOS homines effici quotannis lupos, & rursus ad priſtinum habitum redire, uulgò perſuaſum eſt. Tales refert Herodotus eſſe apud Neurios Scythiæ populos. Et hîc quoq; apud Boruſſos fama eſt tales inueniri: è quibus nuper unus fuit captus, & Duci Prußiæ adductus à ruſticis, quorum iumenta dilaniaſſe credebatur. Erat homo deformis: nec multum abſimilis feræ: habebatq; uulnera in facie, quæ dicebatur accepiſſe morſus à canibus, ubi fuiſſet mutatus in lupum. Is à quibuſdam, quibus Princeps id negocij dederat, interrogatus, aiebat ſe quotannis bis ita mutari ſolitum: primò circa natalem Chriſti, deinde circa feſtum Ioannis Baptiſtæ: illiſq; temporibus ſe efferari, & cogi impetu quodam naturæ uerſari in ſyluis inter lupos. maximo autẽ horrore et languore corporis ſe affici, anteq̃ pili erumperent & forma mutaretur. Hæc affirmanti credita ſunt: ſed cum ad explorandam rei ueritatem diu captus in arce detineretur, ac diligenter obſeruaretur à cuſtodibus carceris, an aliquando efficeretur lupus, retinuit ſemper eandẽ formam quã habuit. is fuit exitus fabulæ. Vnde

Sabinus 1555: H8v (fragmentas)

> *Princeps id negocii dederat, interrogatus, aiebat se quotannis bis ita mutari solitum: primò circa **natalem Christi**, deinde circa **festum Ioannis Baptistae**; illisque temporibus se efferari et cogi impetu quodam naturae versari in sylvis inter lupos. Maximo autem horrore et languore corporis se affici, antequam pili erumperent et forma mutaretur. Haec affirmanti credita sunt; sed cum ad explorandam rei veritatem diu captus in arce detineretur ac diligenter observaretur à custodibus carceris, an aliquando efficeretur lupus, retinuit semper eandem formam, quam habuit*. (Sabinus 1555: [H8^{v}]; transkripcija pagal Sabinus 2019: 168)

Liaudyje tikima, jog tam tikri žmonės kasmet virsta vilkais, o po to vėl grįžta į ankstesnę išvaizdą. Herodotas praneša, jog tokių žmonių esama tarp neurų, Skitijos genčių. Sklinda kalbos, kad ir čia, tarp prūsų, galima tokių rasti, iš kurių neseniai vienas toks, sudraskęs valstiečių gyvulius, kaip buvo tikima, buvęs sugautas ir atvestas pas Prūsijos kunigaikštį. Žmogus buvo deformuotas, kone panašus į laukinį žvėrį, ir turėjo veido žaizdų, kurias, kaip sakė, jis gavęs nuo šunų įkandimų būdamas pavirtęs vilku. Paklaustas tų, kuriems kunigaikštis buvo pavedęs ištirti šį reikalą, jis teigė, kad buvo įpratęs taip virsti vilku kasmet du kartus: pirmą kartą apie **Kristaus gimimą**, antrą – apie **Jono Krikštytojo šventę**; tuo laiku [jis] sulaukėjąs ir, verčiamas savito prigimties polinkio, klajojąs miškuose tarp vilkų. Tačiau, pirm išlendant

7 Romėnų poeto Ovidijaus (43 m. pr. Kr.–17 m. po Kr.) mitologinio epo „Metamorfozės“ komentaras.

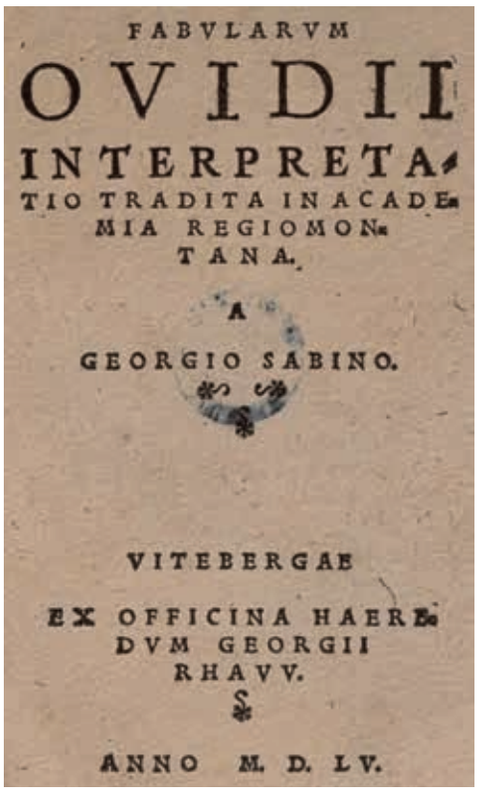
FABVLARVM
OVIDII
INTERPRETA
TIO TRADITA INACADE
MIA REGIOMON
TANA.
A
GEORGIO SABINO.
VITEBERGAE
EX OFFICINA HAERE
DVM GEORGII
RHAVV.
ANNO M. D. LV.

Sabinus 1555 (viršelis)

> šeriams ir pasikeičiant pavidalui, jį apimdavo didžiausias siaubas ir kūno silpnumas. Šiais teiginiais buvo patikėta, tačiau, kai jis, siekiant ištirti reikalo tiesą, buvo ilgai laikomas kameroje ir atidžiai stebimas kalėjimo prižiūrėtojų – ar kada nors pavirsiąs vilku, jis visuomet išliko tos pačios išvaizdos, kokios buvo.

Kadangi minimasis Prūsijos kunigaikštis tegali būti Albrechtas Brandenburgietis, kaip pirmasis jos kunigaikštis, šalį valdęs nuo 1525 iki 1568 m., šis „dar gyvos atminties“ liudijamas nutikimas turėjo įvykti maždaug tarp 1525 m. ir 1555 m. Kadangi Dancige Magnusas gyveno nuo 1527 iki 1537 m., o vėliau apsistojo Italijoje, kur po dvidešimties metų mirė, tikėtina, kad vilkolakio istoriją jis išgirdo prieš palikdamas Dancigą. Juolab kad 1532 m. jis su kunigaikščiu Albrechtu buvo susitikęs asmeniškai (Johannesson 1991: 32). Su kunigaikščiu matydavosi ir Georgas Sabinas, į Karaliaučių atvykęs 1544 ir gyvenęs ten iki 1555 m., o kodėl jo pasakojimas apie Prūsijos vilkolakį yra daug išsamesnis už Magnuso ir panašesnis į tiesą (nors sykiu ir mitologiškesnis!), numanyti nėra sunku: kunigaikštis Albrechtas buvo Karaliaučiaus universiteto steigėjas ir globėjas (universitetas ir vadinosi jo vardu: *Albertus-Universität*, arba tiesiog *Albertina*), o Sabinas – kunigaikščio itin mėgstamas šio universiteto rektorius (Scheible 1995: 26, *passim*).

Štai taip, atsispyrę nuo paprasčiausio rikto, pasiekėme du nepriklausomus 1555 m. šaltinius, Magnuso katalikišką ir Sabino protestantišką, su dviem pasakojimais apie baltų vilkolakius, iš kurių jau galime daryti labai atsargią prielaidą, kad to meto baltiškame mitiniame pasaulėvaizdyje būta pasivertimo vilkais per žiemos ir vasaros saulėgrįžas vaizdinių. Žinoma, jiems patvirtinti praverstų daugiau šaltinių, todėl ieškokime jų toliau, nuo 1555 m. judėdami chronologiškai pirmyn.

SAULĖGRĮŽINIAI PASIVERTIMAI VILKAIS ISTORINIUOSE ŠALTINIUOSE

Volfenbiutelyje, Hercogo Augusto bibliotekoje, saugomas **1557** m. rankraštis, pavadinimu „Kai kurios mokytojo F. Melanchtono viešų paskaitų metu skaitytos istorijos“ (*Historiae quaedam recitatae a praeceptore Ph. Melanthone inter publicas lectiones*). Jo autorius – **Ulrichas Vendenhaimeris** iš Niurnbergo, studijavęs Vitenbergo universitete (Melanchthon 2020: 99), kurio profesorius buvo Martyno Liuterio bendražygis ir garsus humanistas Filipas Melanchtonas. 131-ąją savo rankraščio istoriją Vendenhaimeris pateikia taip:

> *Ego Philippus ante triduum accepi epistolam, in qua scripsit mihi vir dignissimus fide ex Livonia Hermanus, quem scio non falsa scribere, recens esse sumptum supplicium a quodam, qui captus erat et deprehensus, qui manifeste praebuerat causam mortis alteri, quia postea confessus se incantationi[bu]s* **34v | 35r** *morbum movisse, et deinde, cum vellet incantationibus levare morbum, non potuisse. Ibi et hoc confessus est in carcere, se* ***quotannis*** *factum esse lupum* ***per dies duodecim, post natalem diem Domini*** *vidisse se parvam speciem pueri, qui diceret, ut converteretur in lupum, postea cum non faceret, venisse speciem terribilem cum flagello, et ita conversum esse in lupum, postea concurrisse multos alios lupos, et cucurrisse per sylvas, lacerasse pecudes, hominibus tamen non potuisse nocere, praeeunte illo spectaculo cum flagello pavisse eos in flumine, et illa facta esse quotannis per dies duodecim, postea recepisse speciem hominis.* (Vendenhaimer 1557: 34^{v}–35^{r}; transkripcija pagal Melanchthon 1854: 552, Nr. CXXXI)

> Aš, Filipas, prieš tris dienas gavau laišką, kuriame man rašė didžiai pasitikėjimo vertas vyras – Hermanas iš Livonijos, kurį žinau nerašant melagingų dalykų, – kad neseniai buvo įvykdyta

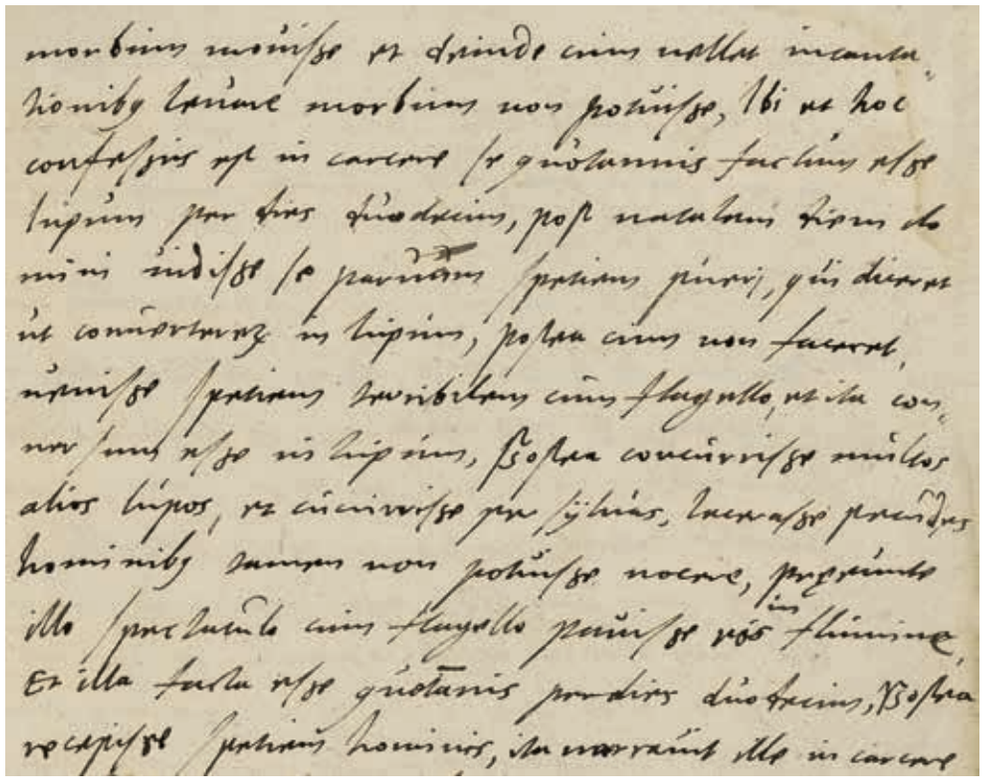

Vendenhaimer 1557: 35 (fragmentas)

mirties bausmė vienam žmogui, kuris buvo sučiuptas ir sulaikytas, aiškiai sukėlęs kito mirtį, nes vėliau prisipažino užkeikimais iššaukęs ligą, o paskui, kai norėjo ją užkeikimais palengvinti, nesugebėjo to padaryti. Ten kalėjime jis taip pat prisipažino, kad **kasmet dvylika dienų** pavirsdavęs vilku: **po Viešpaties gimimo dienos** matydavęs mažą berniuko pavidalą, kuris sakydavo, kad jis turėtų pavirsti vilku, tačiau kai jis to nepadarydavo, atsirasdavusi siaubinga pamėklė su rimbu, ir taip jis virsdavęs vilku. Vėliau susirinkdavo daugybė kitų vilkų, ir jie bėgdavo per miškus, draskydavo gyvulius, tačiau žmonėms negalėdavo pakenkti. Ta pamėklė su rimbu juos varydavusi į upę, ir tai vykdavo kasmet dvylika dienų, vėliau jis vėl atgaudavęs žmogaus pavidalą.

Melanchtono minimas „Hermanas iš Livonijos“ – tai dar vienas jo studentas Hermanas Vilkenas-Vitekindas, 1552–1561 m. gyvenęs Rygoje, kur su savo buvusio profesoriaus rekomendacija Rygos katedros mokykloje mokė lotynų kalbos, vėliau rektoriavo (Clemen 1922: 141; Gryczan 1999: 28–49). Livonijos vilkolakių bylai šis asmuo itin svarbus, nes jo liudijimai yra ne tik iš latviškosios Livonijos centro, bet kartais – ir iš pirmų lūpų (pvz., pačiam apklausus vilkolakyste kaltintą žmogų). Nors jis tai aprašė daug vėliau ir anonimiškai (Lercheimer 1585: 27^{v}–28^{r}), laiškų pavidalu jo žinios sklido realiu laiku.

Be Melanchtono, minėtinas ir kitas adresatas – taip pat Vitenbergo universiteto profesorius, Melanchtono žentas[8] **Kasparas Poiceris**, 1587 m. Vilkeno pavadintas „senu bičiuliu“ (Gryczan 1999: 161). Artimi ryšiai suponuoja ir visokeriopą dalijimąsi informacija, todėl nenuostabu, kad **1560 m.** pasirodžius antrajam Poicerio veikalo „Komentaras apie svarbiausius būrimo tipus“ (*Commentarius de praecipuis generibus divinationum*) leidimui, jame buvo įterpta štai tokia žinutė:

> *<...> de certis et exploratis indicationibus testium* ἀξιοπίσωμ *comperimus, qui accidere tale aliquid* ***proximis a die natali duodecim diebus annuatim*** *per Livoniam et vicinas regiones, certo cognoverunt ex confessionibus plurimorum, qui ex numero illo propter scelera comprehensi, et tormentis examinati fuerunt. Sunt autem Livoniensium pars Neuri in extrema ora regionis proxime Roxolanos, vocanturque veteri vocabulo Nervii. <...> Rem ita geri narrant.* ***Ineuntibus diebus, qui proximi natalem Domini sequuntur****, circumit puer altero pede claudus, qui illa diaboli mancipia, quorum ingens est numerus* **141r | 141v** *convocat, et sequi iubet, quod si cessant aut*

8 Melanchtono žentas buvo ir pasakojimą apie prūsų vilkolakį 1555 m. publikavęs Georgas Sabinas.

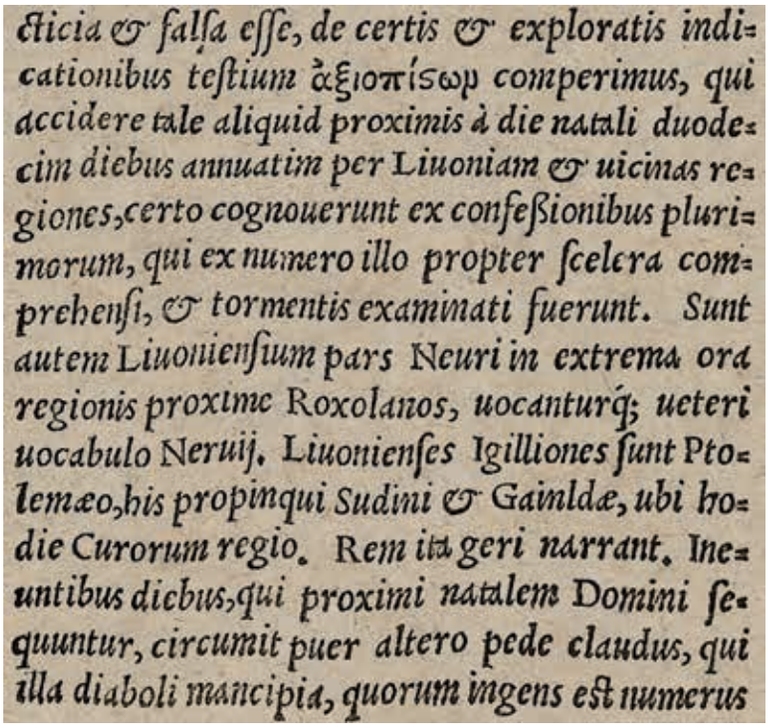

ficia & falſa eſſe, de certis & exploratis indi-
cationibus teſtium ἀξιοπίστων comperimus, qui
accidere tale aliquid proximis à die natali duode-
cim diebus annuatim per Liuoniam & uicinas re-
giones, certo cognouerunt ex confeßionibus pluri-
morum, qui ex numero illo propter ſcelera com-
prehenſi, & tormentis examinati fuerunt. Sunt
autem Liuonienſium pars Neuri in extrema ora
regionis proxime Roxolanos, uocanturq; ueteri
uocabulo Neruij. Liuonienſes Igilliones ſunt Pto-
lemæo, his propinqui Sudini & Gainldæ, ubi ho-
die Curorum regio. Rem ita geri narrant. Ine-
untibus diebus, qui proximi natalem Domini ſe-
quuntur, circumit puer altero pede claudus, qui
illa diaboli mancipia, quorum ingens eſt numerus

Peucerus 1560: 141r (fragmentas ir viršelis)

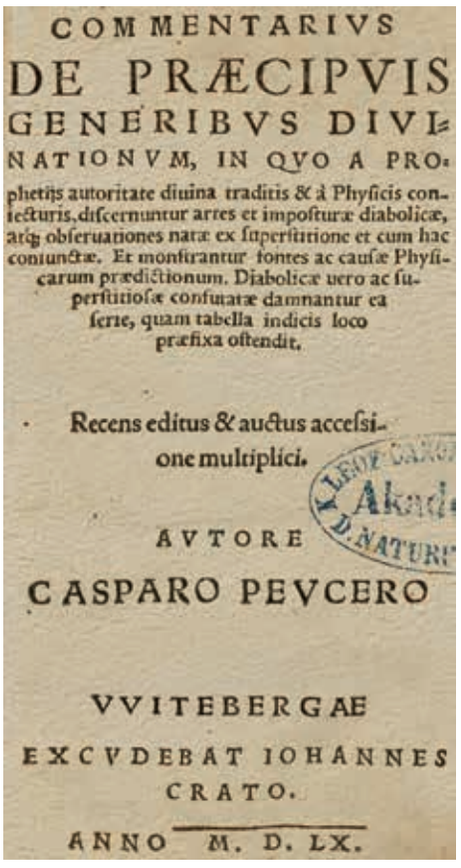

COMMENTARIVS
DE PRÆCIPVIS
GENERIBVS DIVI-
NATIONVM, IN QVO A PRO-
phetijs autoritate diuina traditis & à Phyſicis con-
iecturis, diſcernuntur artes et impoſturæ diabolicæ,
atq; obſeruationes naturæ ex ſuperſtitione et cum hac
coniunctæ. Et monſtrantur fontes ac cauſæ Phyſi-
carum prædictionum. Diabolicæ uero ac ſu-
perſtitioſæ confutatæ damnantur ea
ſerie, quam tabella indicis loco
præfixa oſtendit.

Recens editus & auctus acceſsi-
one multiplici.

AVTORE
CASPARO PEVCERO

VVITEBERGAE
EXCVDEBAT IOHANNES
CRATO.
ANNO M. D. LX.

cunctantur, mox alius vir procerus, flagello ex loris ferreis iisque flexibilibus connexo perpulsos cogit ut procedant propere. Is cedere miseros adeo graviter dicitur, ut multo tempore vestigia ex vibicibus reliqua cum magni doloris sensu corpora vellicent. Quamprimum autem accinguntur ad sequendum, mox exui priore specie et lupina indui videntur. Conveniunt aliquot millia. Praeit dux cum flagello ferreo: sequitur agmen eorum, qui se luporum specie circumdatos falsa persuasione credunt. Educti in obvia pecora irruunt mordicus, et apprehensa dilacerant: rapiunt quae possunt: dant et alia damna. Sed homines attingere aut laedere non illis fas est. Ad flumina ubi accesserunt, dux flagelli ictu aquas findit, ut dehiscere et discedere videantur, relicto sicco tramite, quo transeant. ***Exactis diebus duodecim dissipatur agmen rursus, et ad se quisque deposita lupi et recepta hominis specie revertitur***. (Peucerus 1560: 141[r]–141[v])

Iš patikrintų ir tikrų parodymų, kuriuos gavome iš patikimų liudininkų, sužinojome, kad tokie dalykai **kasmet, dvylikos dienų laikotarpiu po [Viešpaties] gimimo dienos**, vykdavo Livonijoje ir gretimuose kraštuose – tai jie patikimai žinojo iš daugelio tų, kurie dėl nusikaltimų buvo suimti ir kankinimais priversti prisipažinti. Tarp livoniečių yra neurų dalis, gyvenanti šalies pakraštyje, netoli roksolanų, ir jie vadinami senuoju vardu nerviai.[9] <...> Pasakojama, kad viskas vyksta taip. **Prasidėjus dienoms, kurios eina iškart po Viešpaties gimimo**, aplink vaikšto berniukas, raišas viena koja, kuris sukviečia tuos velnio vergus, kurių skaičius yra nesuskaitomas, ir įsako jiems sekti paskui save. Jei jie delsia arba dvejoja, netrukus pasirodo kitas – aukštas vyras su rimbu, padarytu iš geležinių, lanksčiai sujungtų diržų, kuris priverčia juos, sumuštus, skubiai žengti pirmyn. Pasakojama, kad jis taip stipriai paveikia vargšus, kad rimbų paliktos žymės ilgai kelia didelį skausmą jų kūnams. Vos tik jie pasirengia sekti, tuoj pat atrodo, kad nusimeta ankstesnę išvaizdą ir apsivelka vilko pavidalu. Susiburia keletas tūkstančių. Priešakyje eina vadas su geležiniu rimbu, iš paskos seka būrys – klaidingai įtikėjusių ir manančių, kad jie esą apsupti vilkų pavidalų. Išvesti jie kandžiodami puola pasitaikiusius gyvulius ir sudrasko ką tik pagavę. Griebia, ką tik sugeba, ir sukelia papildomų nuostolių, bet liesti ar žaloti žmones jiems nėra leidžiama. Prie upių, kurias jie pasiekia, vadas rimbo

9 Anuomečio Narvos miesto gyventojų ir Herodoto „Istorijose“ (*Ἱστορίαι*) aprašytų kasmet vilkais virstančių neurų „etimologinė“ sąsaja. Plg. 1558 m. Melanchtono pasvarstymą: *Nerva, achte ich, habe den Namen von den Nervis, welchen gedacht wird beim Herodoto* „Nerva [Narva], aš manau, gavo vardą nuo nervių [neurų], apie kuriuos rašyta Herodoto“ (Melanchthon 1842: 717).

> smūgiu skelia vandenis, kad atrodytų, jog šie persiskiria ir atsitraukia, palikdami sausą kelią, kuriuo jie galėtų pereiti. **Praėjus dvylikai dienų, būrys vėl išsiskirsto, ir kiekvienas grįžta, nusimetęs vilko ir vėl priėmęs žmogaus pavidalą**.

Šis Poicerio pasakojimas akivaizdžiai atliepia Melanchtono, tačiau yra išsamesnis. Visai tikėtina, kad rašydamas jis turėjo po ranka kokį nors mums neišlikusį Vilkeno laišką (galbūt adresuotą ir Melanchtonui), tačiau į akis krenta ir kas kita – galima užuomina į 1555 m. Olauso Magnuso veikalą, į mano dar nepristatytą jo fragmentą:

> *Intra Lithuaniam, Samogethiam, ac Curoniam est paries quidam, ex quodam castello diruto reliquus, ad hunc* ***certo anni tempore aliquot millia eorum conveniunt****, ac uniuscuiusque agilitatem in saltando explorant: qui hunc parietem transilire nequiverint, uti pinguioribus fere evenit, flagellis ab eorum praefectis caeduntur.* (Magnus 1555: 642)

> Tarp Lietuvos, Žemaitijos ir Kuršo yra tokia siena – vienos sugriautos pilies liekana, prie kurios **nustatytu metų laiku keletas tūkstančių jų [vilkolakių] susiburia**, kad būtų išmėgintas kiekvieno vikrumas šokinėjant. Tie, kurie nesugeba peršokti šios sienos, kaip dažnai nutinka stambesniems, savo vadų išplakami rimbais.

Visų pirma, tiek Melanchtono, tiek Poicerio pasakojime atsikartoja vilkolakių vado su rimbu vaizdinys. Tai, žinoma, galėtų būti ir nepriklausomas vaizdinio patvirtinimas, tačiau Poiceris pavartoja dar ir tokią pačią trijų žodžių konstrukciją kaip Magnusas: šis apie vilkolakių sambūrius rašo *aliquot millia eorum conveniunt* „keletas tūkstančių jų susiburia“, Poiceris – *conveniunt aliquot millia* „susiburia keletas tūkstančių“. Tad labai panašu, kad Vilkeno žinutę Poiceris papildė Magnusu.

Šis Magnuso fragmentas taip pat atkreipia mūsų dėmesį į vieną šaltiniotyros realiją. Žvelgiant tipologiškai, norisi spėti, kad Magnuso minimas „nustatytas metų laikas“ yra būtent viena iš saulėgrįžų (tikėtiniausia, žiemos). Deja, šaltiniai dažnai nutyli tai, kas mitologijos požiūriu prasmingiausia. Prisiminkime prūsų vilkolakį, aprašytą dviejų nepriklausomų šaltinių: Magnuso apie pasivertimų periodiškumą nebuvo nė žodžio, o štai Sabino tas pats vilkolakis prisipažino, kad vilku pavirsta dusyk per metus – per Kalėdas ir per šv. Joną. Geras pavyzdys

Wolfszeit in den Zwölften, wilku ſtrehķis.

Vollſtändiges
Lettiſches Lexicon,
ſamt angezeigten verſchiedenen
Provinzialdialekten
in
Lief- und Kurland.

Schloß Ober-Pahlen 1772.

Lange 1772: 587 (fragmentas ir viršelis)

ir Melanchtono su Poiceriu liudijimas, kad vilkolakiu virstama vadinamuoju tarpukalėdžiu – dvylikos dienų laikotarpiu tarp Kalėdų ir Trijų Karalių[10]. Nors jųdviejų informantas Vilkenas savo veikale vėliau ir aprašė istoriją, jau paskelbtą Poicerio (čia jos nepristatėme), pakartoti, o gal net patikslinti mums aktualaus pasivertimų vilkais per tarpukalėdį aprašymo jis nematė reikalo – Vilkenui, kaip ir ne vieno panašaus šaltinio autoriui, ne mitinės prasmės rūpėjo. Tas pats pasakytina ir apie ką tik minėtus Herodoto „Istorijų“ neurus (galimai baltišką gentį): „Atrodo, jie

10 Lie. *tarpùkalėdis*, *dvylikìnės* ir kt. (LKŽe), la. *svētie vakari* ‘šventvakariai’ (LTT IV: 1801, Nr. 30014; 1850, Nr. 30804), vok. *die Zwölften* ‘dvylikinės’ (Sartori 1941). Įsidėmėtina, kad XVIII a. vokiečių-latvių ir latvių-vokiečių kalbų žodynai šį dvylikadienį įvardija kaip „vilkų strėkį (tarpsnį)“ (*vilku strēķis*): *Wolfszeit in den Zwölften, wilku ſtrehķis* (Lange 1772: 587), *Wilku Strehķis, die Zwölften* (Lange 1773: 328, 392). Į Langės žodynų ištraukas BRMŠ (IV: 165–191) šie žodžiai nepateko. Dėl šio dvylikadienio platesnio mitologinio konteksto žr. Dumézil 1929: 36–40.

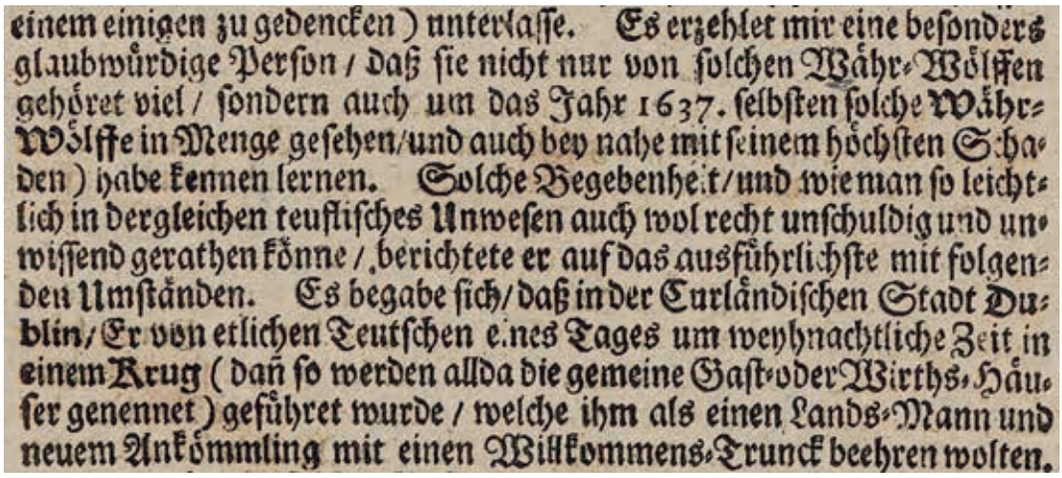
einem einigen zu gedencken) unterlasse. Es erzehlet mir eine besonders glaubwürdige Person / daß sie nicht nur von solchen Währ-Wölffen gehöret viel / sondern auch um das Jahr 1637. selbsten solche Währ-Wölffe in Menge gesehen / und auch bey nahe mit seinem höchsten Schaden) habe kennen lernen. Solche Begebenheit / und wie man so leichtlich in dergleichen teuflisches Unwesen auch wol recht unschuldig und unwissend gerathen könne / berichtete er auf das ausführlichste mit folgenden Umständen. Es begabe sich / daß in der Curländischen Stadt Dublin / Er von etlichen Teutschen eines Tages um weyhnachtliche Zeit in einem Krug (dañ so werden allda die gemeine Gast- oder Wirths-Häuser genennet) geführet wurde / welche ihm als einen Lands-Mann und neuem Ankömmling mit einen Willkommens-Trunck beehren wolten.

Sincerus 1677: E2r (fragmentas)

yra burtininkai. Mat skitai ir Skitijoje gyvenantys helėnai tvirtina, jog kasmet kiekvienas neuras keletui dienų pavirstąs vilku ir paskui vėl atvirstąs žmogumi“ (Herodotas 1988: 242)[11]. Nors tikslų laiką šaltinis nutyli, labai tikėtina – ir ši mintis nėra nauja (Афанасьев 1869: 528; Dumézil 1929: 49), – kad tai būtent tarpukalėdis.

Kitas šaltinis – **Teofilo Sincero** slapyvardžiu prisidengusio teologo Kristiano Kortholto 1677 m. veikalas „Šiaurės Švedijos raganavimai, arba *Simia Dei*, Dievo beždžionė“ (*Nord-Schwedische Hexerey, oder* Simia Dei*, Gottes Affe*), kuriame itin vaizdžiai aprašytas maždaug **1637 m.** nutikimas Dúobelės smuklėje Kurše:

> *Es erzehlet mir eine besonders glaubwürdige Person, daß sie nicht nur von solchen Währ-Wölffen gehöret viel, sondern auch um das Jahr 1637. selbsten solche Währ-Wölffe in Menge gesehen, und auch bey nahe mit seinem höchsten Schaden habe kennen lernen. <…> Es begabe sich, daß in der Curländischen Stadt Dublin, er von etlichen Teutschen eines Tages* ***um weyhnachtliche Zeit*** *in einem Krug <…> geführet wurde, welche ihm als einen Lands-Mann und neuem Ankömmling mit einen Willkommens-Trunck beehren wolten. Es ware aber in solcher Gast-Stube einer Seits besonders ein Tisch* **E2r | E2v** *von gemeinen Land-Bauren rings-umher besetzet, aus denen einer nach geraumen darinnen seyn, von dem Tisch aufgestanden, das bey sich stehende Trinck-Geschirr zur Hand genommen, vor der Teutschen Zech-Tisch getretten, und da es sonsten gebräuchlich, daß, wann einer dem andern eines zu bringet, man der Land-Sprach nach zu sagen pflege: Puß Guntzing! (zu Teutsch:) es gilt dir mein Herr! als habe selbiger Bauer mit besondern Bücken und Reigen, auch freundlichem Gesichte und geneigten Geberten ihme (der Sprach noch unbekanten) es mit diesen Worten zugebracht; Pus do dac man güntzig, (zu Teutsch) es gilt dir, wie mir mein Herr! Er, ob er zwar ni[ch]t wuste was dieses gesagt wäre, doch leichtlich aus den Geberden abnehmen kunte, daß ihme der Bauer eines zugebracht, wolte ihm auf Teutsch den Trunck gesegnen, allein es wurde so balden von seinem an der Seiten sitzenden Landsmann ihme die Hand auf das Maul geleget, und so wohl denselbigen als auch allen andern anwesen-*

Sincerus 1677 (viršelis)

11 IV.105: *κινδυνεύουσι δὲ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι* ***γόητες*** *εἶναι. λέγονται γὰρ ὑπὸ Σκυθέων καὶ Ἑλλήνων τῶν ἐν τῇ Σκυθικῇ κατοικημένων ὡς ἔτεος ἑκάστου ἅπαξ τῶν Νευρῶν ἕκαστος λύκος γίνεται ἡμέρας ὀλίγας καὶ αὖτις ὀπίσω ἐς τὠυτὸ κατίσταται* (Herodotus 2015: 388). Gr. *γόης* ‘burtininkas, kerėtojas’ (Burkert 1962) BRMŠ (I: 124) klaidingai išverstas vilkolakiu: „Atrodo, kad šitie žmonės yra vilktakiai.“

den Teutschen, verbotten, er solte es ihme ja nicht gesegnen, auch sich nicht neigen als ob ers ihme gesegnete, weil er nicht wüste was es auf sich habe, darauff sie von den Tisch aufgesprungen, den Bauren überfallen, erbärmlich geschlagen, und so lange in der Stuben herum gezogen bis daß sie Blut sahen, alsdann sie ihm mit noch vielen Bedrohen und aller Beschimpffung zum Haus hinaus gestossen. Nach diesem habe er gefragt, warum sie den guten Kerls so unverschuldet geschlagen hätten, der es doch ihme so freundlich zugebracht habe? Darauf sie zur Antwort gegeben, wann er ihme hätte den Trunck gesegnet, wäre er des Abends für gewiß zu einem Währ-Wolff, jener aber dessen erlediget worden, und solte er es sicher glauben, dann dergleichen Verführung und böse Anführung seye schon vielen der Sprach unkündigen Teutschen widerfahren. <...> Auch wurden ihme darauff des folgenden Morgens eine Menge solcher nach Haus lauffenden Wölffe gezeiget, welche in diesem vor den natürlichen Wölffen kunten erkennet werden: weil sie den Schweiff oder Schwantz wie ein gerades Scheid oder Stück-Holtz heraus reckten, da hergegen andere natürliche Wölffe denselben unter sich, und zwischen den Beinen hängen lassen. (Sincerus 1677: E2^{r}–E2^{v})

Vienas ypač patikimas asmuo man pasakojo, kad jis ne tik daug girdėjęs apie tokius vilkolakius, bet ir maždaug 1637 metais pats jų gausybę matęs ir vos išvengęs didžiausios žalos. <...> Įvyko taip, kad vieną dieną **Kalėdmečiu** Kuršo mieste Dúobelėje keli vokiečiai, norėdami jį, kaip kraštietį ir naują atvykėlį, pasveikinti gėrimu, nusivedė jį į smuklę. <...> Tačiau tokiame svečių kambaryje vienoje pusėje buvo stalas, visiškai užimtas paprastų kaimo valstiečių, iš kurių vienas po ilgesnio buvimo ten pakilo nuo stalo, paėmė šalia buvusį asotį, priėjo prie vokiečių stalo ir, kadangi paprastai būdavo priimta, kad kai vienas kitam ką nors paduoda, pagal vietinę kalbą tariama *Puß Guntzing!*, t. y. (vokiškai) „Tai tau, mano pone!“, šis valstietis, su ypatingais nusilenkimais ir tūptelėjimais, draugišku veidu ir palankiais gestais, kreipėsi į jį jam dar nesuprantama kalba tokiais žodžiais: *Pus do dac man güntzig*, t. y. (vokiškai) „Tebūnie tau kaip man, mano pone!“ Nors jis ir nežinojo, ką šie žodžiai turėjo reikšti, tačiau iš gestų galėjo lengvai suprasti, kad valstietis jam kažką pasiūlė, tad ketino palaiminti gėrimą vokiškai. Tačiau jo pašonėje sėdėjęs tėvynainis tuojau pat uždėjo jam ranką ant burnos ir uždraudė tai daryti tiek jam, tiek visiems kitiems ten buvusiems vokiečiams – nei laiminti, nei net linktelėti, tarsi laimintų, kadangi tas nežinojo, ką visa tai iš tiesų reiškia. Tuomet jie pašoko nuo stalo, užpuolė valstietį, negailestingai jį sumušė ir tampė po kambarį tol, kol išvydo kraują, o tada, grasindami ir visaip koneveikdami, išgrūdo lauk. Po to tasai paklausė, kodėl jie taip nepelnytai sumušė tą gerą žmogų, kuris buvo jam toks palankus? Jie atsakė, kad jeigu jis jam būtų gėrimą palaiminęs, tai tikrai tą vakarą būtų pavirtęs vilkolakiu, o anas būtų nuo to išlaisvintas. Ir jis turįs tuo tikėti, nes panašių suvedžiojimų ir piktaviškos apgaulės jau buvo patyrę daugelis vokiečių, nemokėjusių vietinės kalbos. <...> Kitą rytą jam taip pat buvo parodyta daugybė tokių namo bėgančių vilkų, kurie galėjo būti atpažinti kaip netikri vilkai, nes jų uodega buvo ištiesta kaip pliauska arba medžio gabalas, o tikri vilkai, priešingai, laiko ją pabrukę tarp kojų.

1666 m. Žemaitijoje prieš teismą stojo Payžnio kaimo (Padievyčio apyl.) ragana kraujaleidė Elžbieta Keraitė-Viržukienė (BRMŠ III: 425), šalia kitų raganavimų kaltinta ir tuo, kad **1665 m.** prieš šv. Joną bent tris naktis pasivertusi vilkolake. Tai yra vienintelė iki šiol žinoma su vilkolakyste susijusi byla, nagrinėta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose:

Тогожъ прош'лого року, месеца юня зо дня пет'над'цатого на ден шест'над'цаты ***перед Светым Яном*** *тая Вир'жукова, кревопуска чаровъница, пришод'шы ноцою до имен'я и двора пана Конопин'ского, лежачого в зем'ли Жомоит'скои, у повете Кор'шов'ском, наз'ваного Пошыля, и там вепра выняв'шы зъ хлеву на подвор'е, вил'колем учынив'шысе заед'ла и елитовъ вутробы шмат, яко тепер мает ведомост, зевнут'ръ выняв'шы, в паст'виску закопала, штобы се быд'ло не надало. Такожъ другое ноцы телищу роч'ную на подвор'ю заед'ла нежывую, а цалую оставила. Третее ноцы зреб'ца въ стаини задусила.* (BRMŠ III: 423; RTL: 278)

Tais pačiais praėjusiais metais birželio mėnesio iš penkioliktos į šešioliktą dieną, **prieš Šventą Joną**, toji ragana kraujaleidė Viržukienė, atėjusi naktį į pono Kanapinsko Pašilių dvarą ir namus, esančius Žemaičių žemėje, Karšuvos apskrityje, ir ten pasivertusi vilkolakiu, ištempė iš tvarto ir užkrimto meitėlį ir, kaip dabar [skundėjui] žinoma, ištraukusi iš pilvo gabalą žarnų [ir] kepenų, užkasė ganykloje, kad nesisektų galvijai. Taip pat kitą naktį dvaro kieme negyvai užkrimto vienametę telyčią ir nesuėstą pametė. Trečią naktį arklidėje užsmaugė kumeliuką. (BRMŠ III: 426; Dominyko Urbo vertimas; plg. RTL: 274)

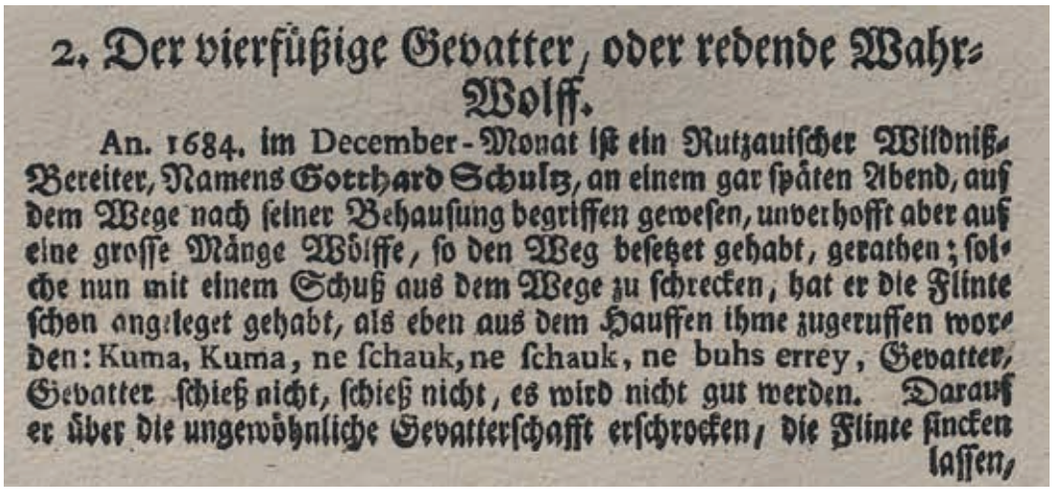

2. Der vierfüßige Gevatter, oder redende Wahr-Wolff.

An. 1684. im December-Monat iſt ein Rutzauiſcher Wildniß-Bereiter, Namens Gotthard Schultz, an einem gar ſpäten Abend, auf dem Wege nach ſeiner Behauſung begriffen geweſen, unverhofft aber auf eine groſſe Mänge Wölffe, ſo den Weg beſetzet gehabt, gerathen; ſolche nun mit einem Schuß aus dem Wege zu ſchrecken, hat er die Flinte ſchon angeleget gehabt, als eben aus dem Hauffen ihme zugeruffen worden: Kuma, Kuma, ne ſchauk, ne ſchauk, ne buhs errey, Gevatter, Gevatter ſchieß nicht, ſchieß nicht, es wird nicht gut werden. Darauf er über die ungewöhnliche Gevatterſchafft erſchrocken, die Flinte ſincken laſſen,

Kanold 1728: 55 (fragmentas)

1683 m. Kurše, Tukume, vyko estų kilmės vilkolakio ir gydovo Tomo Igundo byla, kurioje kaltinamasis mėgino įrodyti, kad vilkolakiai rūpinasi savo krašto žmonių gerove. Anot Igundo, raganos vagia javų žiedus ir neša juos savo ponui (suprask, velniui), o vilkolakių darbas esąs grąžinti juos savininkams. Jie, savo vado sušaukti, vilkolakiauti paprastai susibėga trissyk per metus: **per Kalėdas (*ziemas svētkos*)**, per Sekmines (*vasaras svētkos*) ir **per šv. Joną (*Jāņos*)** (Straubergs 1941: 494–497)[12].

1728 m. buvo paskelbtas vokiečių gydytojo **Johano Kanoldo,** gyvenusio ir dirbusio Breslau (dab. Vroclavas), ir Mežmuižos (dab. Augštkalnė minėtosios Dúobelės kaimynystėje) pastoriaus Samuelio Ranėjaus susirašinėjimas „Apie blogai pagarsėjusius vilkolakius ir kitas magiškas būtybes Kurše“ (*Von denen berüchtigten Wahr-Wölffen und übrigen Zauber-Wesen in Curland*) (Kanold 1728: 52–87). 1725 m. liepos 12 d. datuotame laiške Ranėjus nusiuntė Kanoldui tris vilkolakių istorijas, vieną jų datavęs **1684 m.** ir pavadinęs „Keturkojis kūma, arba kalbantis vilkolakis“ (*Der vierfüßige Gevatter, oder redende Wahr-Wolff*):

> *An. 1684.* ***im December-Monat*** *ist ein Rutzauischer Wildniß-Bereiter, Namens Gotthard Schultz, an einem gar späten Abend, auf dem Wege nach seiner Behausung begriffen gewesen, unverhofft aber auf eine grosse Mänge Wölffe, so den Weg besetzet gehabt, gerathen; solche nun mit einem Schuß aus dem Wege zu schrecken, hat er die Flinte schon angeleget gehabt, als eben aus dem Hauffen ihme zugeruffen worden:* Kuma, Kuma, ne schauk, ne schauk, ne buhs errey, *Gevatter, Gevatter, schieß nicht, schieß nicht, es wird nicht gut werden. Darauf er über die ungewöhnliche Gevatterschafft erschrocken, die Flinte sincken* 55 | 56 *lassen, und weil der vierfüßige Gevatter mit seiner Gesellschafft, den vertretenen Weg ihme nicht räumen wollen, wieder umkehren, und durch einen andern Weg sein Haus suchen müssen. Daß solches ihme also wahrhafftig begegnet, hat er mir selbst mit vielen Betheurungen erzehlet, und noch dieses hinbey gefüget: Daß er, wer dieser Gevatter gewesen, zwar einige Muthmassung, doch aber ihn anzugeben, keinen zulänglichen Grund hätte.* (Kanold 1728: 55–56)

SUPPLEMENTUM III.
Curieuſer und nutzbarer
Anmerckungen
Von
Natur-
und
Kunſt-Geſchichten,
Durch eigene Erfahrung und aus vielerley Correſpondenz geſammlet
Von
JOHANNE Kanold,
Medicinæ Doctore und Practico in Breßlau,
Wie auch
der Kayſerl. Leopoldiniſch-Carolinischen Reichs-Academiæ Naturæ Curioſorum Mitgliede.
Budißin,
Verlegts David Richter, 1728.

Kanold 1728 (viršelis)

12 Šiuo metu Igundo byla laikoma dingusia be žinios. Jos protokolas niekada nepublikuotas, tačiau Karlio Straubergo buvo trumpai (su keliais vokiško originalo intarpais) atpasakotas latviškai, veikiausiai naudojantis istoriko Karlio Bregžio darytu bylos nuorašu (Straubergs 1941: 469). Dėl kitų šios bylos mitologemų žr. Šlajus 2021: 50–51; 2023: 427–428.

1684 metų **gruodžio mėnesį** Rùcavos girininkas, vardu Gotardas Šulcas, vieną labai vėlų vakarą keliaudamas į savo namus, netikėtai pateko į didelį vilkų būrį, užtvėrusį kelią. Norėdamas juos šūviu išgąsdinti ir nuvyti, jis jau buvo nutaikęs šautuvą, kai staiga iš būrio jam buvo sušukta: „Kūma, kūma, nešáuk, nešáuk, nebus gerai“ (*Kuma, Kuma, ne schauk, ne schauk, ne buhs errey*). Išsigandęs tokios neįprastos kūmystės, jis nuleido šautuvą ir, kadangi tas keturkojis kūma su savo draugija neketino trauktis jam iš kelio, turėjo pasukti atgal ir ieškoti kito kelio į namus. Kad šitai jam iš tiesų nutiko, jis pats man pasakojo su daug patikinimų ir pridūrė dar štai ką: nors ir numanęs, kas šis kūma galėjęs būti, tačiau neturėjęs pakankamo pagrindo jį įvardyti.

Lietuviškai prabilusį vilkolakį galima paaiškinti istorinėmis aplinkybėmis – Rùcava (lie. Rùkiava) yra vos už 4 km nuo dabartinės Lietuvos sienos, ir, anot tas parapijas vizitavusio Pauliaus Einhorno, dar XVII a. viduryje tose vietose buvo šnekama ir lietuviškai[13].

1691 m. Vidžemėje, Jurgensburge (dab. Zaube) buvo teisiamas tose apylinkėse pagarsėjęs gydovas Matysas iš Kaldabrunios (dab. Kniedi̯nų muiža), bylos protokole įvardijamas tiesiog *der alte Thies(s)* – senasis Tysas (teismo metu jam buvo maždaug 86-eri). Jis ne tik prisipažino esąs vilkolakis, bet ir leido teisėjams suprasti, kad tuo didžiuojasi. Kaip ir minėtasis Igundas, Tysas (irgi kilęs iš Kuršo) dievagojosi, kad tai raganiai ir raganos esą velnio tarnai, o jis ir jo būrio vilkolakiai – Dievo draugai ir medžiokliniai šunys, kuriuos Dievas siunčiąs kovoti prieš velniavas. Po mirties vilkolakių sielos keliaujančios į dangų, o kol gyvi, jie periodiškai leidžiasi į vietinėje Ežerkalnio pelkėje esantį pragarą, kad atkovotų raganių ten sugrobtas jų krašto gėrybes (ypač javus). Tai jie darantys trissyk per metus: Sekminių naktį (*die Pfingst nacht*), **šv. Jono naktį (*Johannis nacht*)** ir **šv. Liucijos naktį (*Lucien nacht*)** – pastaroji iš trijų pati svarbiausia (Bruiningk 1924: 203–220)[14]. Mat šv. Liucijos (apie 283–304 m.) diena, nors dabar minima gruodžio 13 d., prieš prasidedant Julijaus kalendoriaus keitimui į Grigaliaus, t. y. iki 1582 m., sutapo su žiemos saulėgrįža (tai mena ir pats šventosios vardas, iš lo. *lux* ‘šviesa’). Kadangi Švedija prie Grigaliaus kalendoriaus perėjo tik 1753 m., švediškosios Livonijos piliečio Tyso minima šv. Liucijos naktis priskirtina tam pačiam žiemos saulėgrįžos laikotarpiui – būdingam virtimo vilkais laikui[15].

Pristatytuosius devynis šaltinius verta apibendrinti lentele:

METAI	ŠALTINIS	PASIVERTIMO LAIKAS	ŽIEMOS SAULĖGRĮŽA	VASAROS SAULĖGRĮŽA
1555	Magnus 1555	Kalėdos	+	
1555	Sabinus 1555	Kalėdos ir Joninės	+	+
1557	Vendenhaimer 1557	Tarpukalėdis	+	
1560	Peucerus 1560	Tarpukalėdis	+	
1637	Sincerus 1677	Kalėdmetis	+	
1665	BRMŠ III [2003]	Joninės		+
1683	Straubergs 1941	Kalėdos ir Joninės	+	+
1684	Kanold 1728	Gruodis	+	
1691	Bruiningk 1924	Kalėdos ir Joninės	+	+

13 „Nors Rùcavoje ir Ežėrėje tarp jų [latvių] ir gyvena daug lietuvių, kalbančių tiek latviškai, tiek lietuviškai, pamaldos vyksta latvių kalba“ (*Wiewol auch in <...> Ruzauwischen und Eserschen viel Littauwer neben ihnen wohnen, welche zugleich Lettisch und Littauwisch reden, ihren Gottesdienst aber verrichten sie in der Lettischen Sprache*.) (Einhorn 1649: C2^{v} / 2)

14 Išsamiai apie bylą žr. Šlajus 2021.

15 Atsižvelgiant į neįtikėtinai sutampančias 1683 m. Igundo ir 1691 m. Tyso bylas, verta bent paminėti ir 1637 m. Liepupės apylinkėse (Vidžemėje) vykusią Janio Kuškio bylą, kurioje už **raganavimą** teisti Kuškis ir jo bendrai paliudijo, kad į pragarą, kuris esąs Sekių pelkėje, jie keliaudavo trissyk metuose: per Velykas (*lieldienās*), **šv. Jono naktį (*Jāņu naktī*)** ir **per Kalėdas (*ziemsvētkos*)**. Vienas iš jų dar prisipažino juos ten velniui nešus javus (Straubergs 1939: 67–69; 1941: 486–487). Galima numanyti, kad tuo pačiu metu vilkais versdavosi ir Liepupės krašto raganų bei raganių priešai – vilkolakiai.

Žinoma, čia nekalbame apie saulėgrįžas griežta astronomine prasme, tačiau mitiniai vaizdiniai niekada nėra griežti išorinio pasaulio reiškinių atžvilgiu. Akivaizdu, jog ką tik pristatytuose šaltiniuose pasivertimai vilkais telkiasi apie šias dvi ašis. Nors šaltinių nėra daug, bet ir tiek pakanka, kad saulėgrįžinius pasivertimus vilkais galėtume laikyti patikima baltų mitologijos realija, anaiptol ne marginalija.

Kadangi Igundo ir Tyso pasivertimų vilkais per vasaros saulėgrįžą tikslas buvo kovoti su raganiais ir raganomis, o pastarųjų ryšys su šia saulėgrįža itin būdingas, kyla įtarimas, ar pasivertimai vilkais per vasaros saulėgrįžą tikrai yra nepriklausoma mitologema. Deja, bet kiti čia aptartieji šaltiniai deramai to įvertinti nepadeda. Šiaip ar taip, į žiemos saulėgrįžą sutelkta vilkolakystė dvigubai dažnesnė. O tam esama pagrindo, ir būtent **gruodžio**, o ne birželio mėnesį „keturkojį kūmą, arba kalbantį vilkolakį“ Rùcavos girininkas Gotardas Šulcas 1684 m. sutiko ne atsitiktinai.

VILKO MĖNUO

XVII a. pirmoje pusėje Kurše gyvenęs ir dirbęs evangelikų liuteronų pastorius ir istorikas **Paulius Einhornas** paliko **tris** mums aktualius šaltinius.

1627 m. Rygoje išleistoje jo knygutėje „Stabmeldystės ir niekingų prietarų paneigimas“ (*Wiederlegunge der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens*) yra skyrius „Apie likantropus, arba vilkolakius: kas apie juos manytina“ (*Von den Lycanthropis oder Waerwölffen, was von denen zu halten*) (Einhorn 1627: 27–38), kuriame nusakomi du vietos liaudžiai žinomi virtimo vilku būdai (metempsichozė ir metamorfozė) bei leidžiamasi į ilgus teorinius svarstymus šia tema[16]. Nors apie pasivertimų laiką

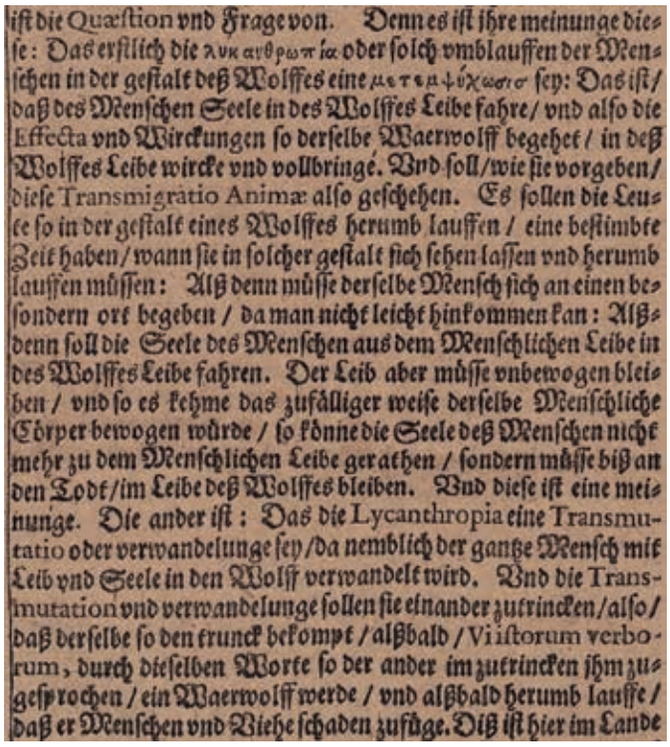
ist die Quæstion vnd Frage von. Denn es ist jhre meinunge diese: Das erstlich die λυκανθρωπία oder solch vmblauffen der Menschen in der gestalt deß Wolffes eine μετεμψύχωσις sey: Das ist/ daß des Menschen Seele in des Wolffes Leibe fahre/ vnd also die Effecta vnd Wirckungen so derselbe Waerwolff begehet/ in deß Wolffes Leibe wircke vnd vollbringe. Vnd soll/ wie sie vorgeben/ diese Transmigratio Animæ also geschehen. Es sollen die Leute so in der gestalt eines Wolffes herumb lauffen/ eine bestimbte Zeit haben/ wann sie in solcher gestalt sich sehen lassen vnd herumb lauffen müssen: Alß denn müsse derselbe Mensch sich an einen besondern ort begeben/ da man nicht leicht hinkommen kan: Alßdenn soll die Seele des Menschen aus dem Menschlichen Leibe in des Wolffes Leibe fahren. Der Leib aber müsse vnbewogen bleiben/ vnd so es kehme das zufälliger weise derselbe Menschliche Cörper bewogen würde/ so könne die Seele deß Menschen nicht mehr zu dem Menschlichen Leibe gerathen/ sondern müsse biß an den Todt/ im Leibe deß Wolffes bleiben. Vnd diese ist eine meinunge. Die ander ist: Das die Lycanthropia eine Transmutatio oder verwandelunge sey/ da nemblich der gantze Mensch mit Leib vnd Seele in den Wolff verwandelt wird. Vnd die Transmutation vnd verwandelunge sollen sie einander zutrincken/ also/ daß derselbe so den trunck bekompt/ alßbald/ Viistorum verborum, durch dieselben Worte so der ander im zutrincken jhm zugesprochen/ ein Waerwolff werde/ vnd alßbald herumb lauffe/ daß er Menschen vnd Viehe schaden zufüge. Diß ist hier im Lande

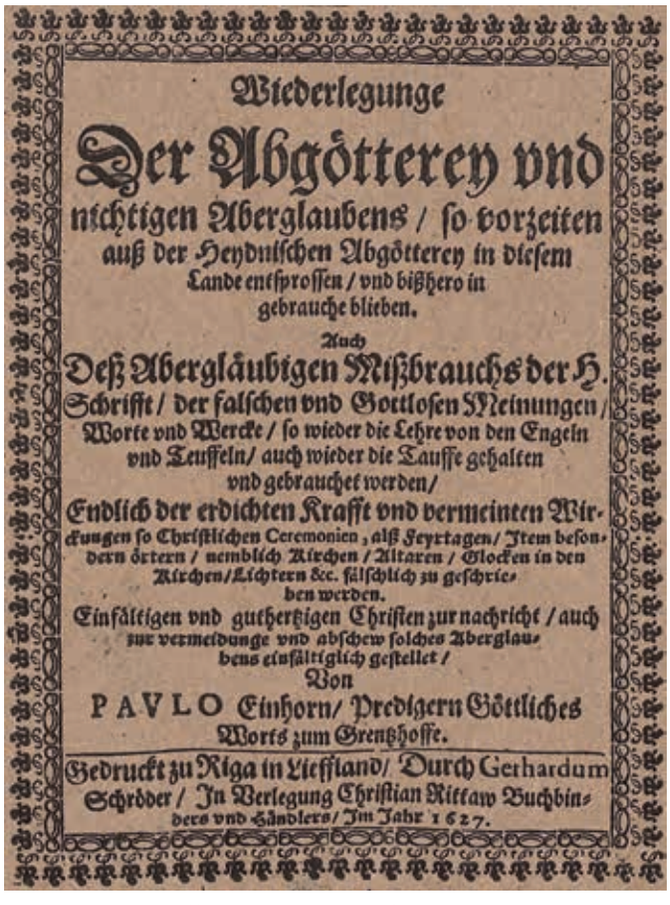
Wiederlegunge
Der Abgötterey vnd
nichtigen Aberglaubens/ so vorzeiten
auß der Heydnischen Abgötterey in diesem
Lande entsprossen/ vnd bißhero in
gebrauche blieben.
Auch
Deß Abergläubigen Mißbrauchs der H.
Schrifft/ der falschen vnd Gottlosen Meinungen/
Worte vnd Wercke/ so wieder die Lehre von den Engeln
vnd Teuffeln/ auch wieder die Tauffe gehalten
vnd gebrauchet werden/
Endlich der erdichten Krafft vnd vermeinten Wirckungen so Christlichen Ceremonien, alß Feyrtagen/ Item besondern örtern/ nemblich Kirchen/ Altaren/ Glocken in den Kirchen/ Lichtern &c. fälschlich zu geschrieben werden.
Einfältigen vnd guthertzigen Christen zur nachricht/ auch zur vermeidunge vnd abschew solches Aberglaubens einfältiglich gestellet/
Von
PAVLO Einhorn/ Predigern Göttliches
Worts zum Grentzhoffe.
Gedruckt zu Riga in Liefland/ Durch Gerhardum
Schröder/ In Verlegung Christian Rittaw Buchbinders vnd Händlers/ Im Jahr 1627.

Einhorn 1627: 28 (fragmentas ir viršelis)

16 Veikalo pristatyme BRMŠ (III: 582–583, 594) šie svarstymai neįtraukti, nors ir juose yra papasakotas mitologiškai prasmingas nutikimas, kai buvo nušautas vilkas, o jo vietoje atrastas negyvas žmogus (Einhorn 1626: 32). Tokį patį tautosakinį motyvą, kaip tikrą įvykį, nutikusį 1697 m. rugsėjo 7 d. Saldaus (la. Saldus) parapijoje, aprašo ir minėtasis Ranėjus, pavadinęs jį „Savo paties pono nušautas vilkolakis“ (*Der von seinem eigenen Herrn erschossene Wahr-Wolff*) (Kanold 1728: 54–55). Motyvas susijęs su vaizdiniu, kad po vilko kailiu slypi žmogus. Plg. lietuvių tautosaką: „Tada tą vilką pjovė. Kai pjovė, tai jis rėkė ir cypė kaip žmogus. O kai jam kailį lupo, tai po kailiu rado žmogų.“ (LD: 257, 317). Daugiau lietuviškų pavyzdžių žr. LPTK III: 244. Plg. ir latvių tautosaką: „Kai vilkui nulupo kailį, tada tik pasimatė, kad tai visai ne tikras vilkas, bet šeimininkė“ (*Ka vilkam noplēsuši ādu, ta tik vē redzēši, ka nav vis ritīgs vilks, bet ir saimnīca*) (LPT XV: 111, Nr. 51). Daugiau latviškų pavyzdžių žr. LPT XV: 102, Nr. 28; 111, Nr. 52; 113, Nr. 53; 122, Nr. 6; 123, Nr. 8; 124, Nr 12.

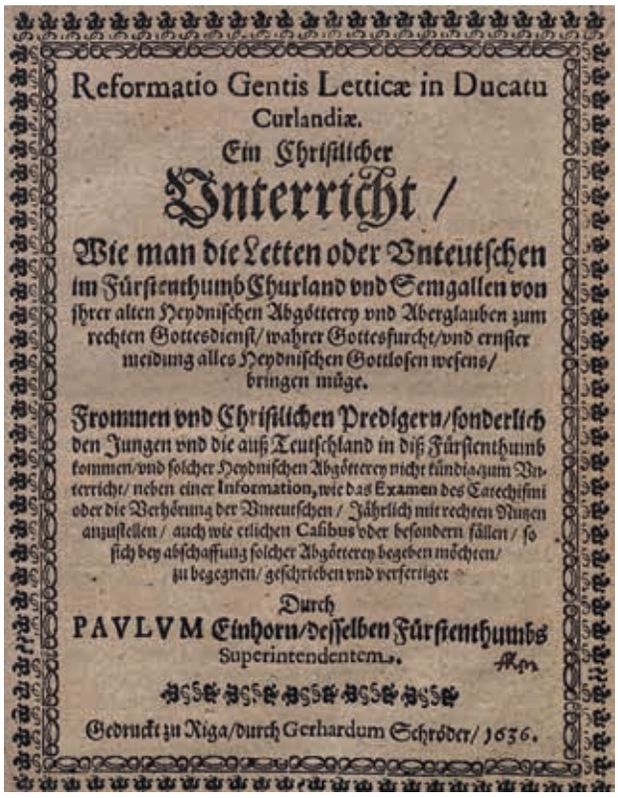
Reformatio Gentis Letticæ in Ducatu Curlandiæ.
Ein Christlicher
Vnterricht /
Wie man die Letten oder Vnteutschen im Fürstenthumb Churland vnd Semgallen von jhrer alten Heydnischen Abgötterey vnd Aberglauben zum rechten Gottesdienst/ wahrer Gottesfurcht/vnd ernster meidung alles Heydnischen Gottlosen wesens/ bringen müge.
Frommen vnd Christlichen Predigern/sonderlich den Jungen vnd die auß Teutschland in diß Fürstenthumb kommen/vnd solcher Heydnischen Abgötterey nicht kündig/zum Vnterricht/ neben einer Information, wie das Examen des Catechismi oder die Verhörung der Vnteutschen / Jährlich mit rechten Nutzen anzustellen / auch wie etlichen Casibus oder besondern fällen / so sich bey abschaffung solcher Abgötterey begeben möchten/ zu begegnen/ geschrieben vnd verfertiget
Durch
PAVLVM Einhorn/Desselben Fürstenthumbs Superintendentem.
Gedruckt zu Riga/durch Gerhardum Schröder/ 1636.

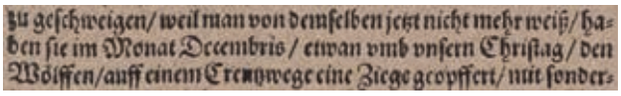
zu geschweigen/ weil man von demselben jetzt nicht mehr weiß/ haben sie im Monat Decembris / etwan vmb vnsern Christag / den Wölffen/auff einem Creutzwege eine Ziege geopffert/ mit sonder-

Einhorn 1636: D4r (viršelis ir fragmentas)

HISTORIA LETTICA
Das ist
Beschreibung
der Lettischen Nation.
In welcher
Von der Letten als alten
Einwohner und Besitzer des Lieflandes / Curlandes und Semgallen Namen / Vhrsprung oder Ankunfft/ jhrem Gottes-Dienst / jhrer Republica oder Regimente so sie in der Heydenschafft gehabt/ auch jhren Sitten/ Geberden/ Gewonheiten / Natur und Eigenschafften ꝛc. gründlich und umbständig Meldung geschicht.
Der Teutschen *Nation* und allen der *Historischen* Warheit Liebhabern/ zu einem nöthigen Vnterricht zusammen getragen und in den Druck verfertiget
Durch
PAULUM Einhorn/ Fürstlichen Curländischen Superintendenten P. M.
Dorpt in Liefland
Gedruckt durch Johann Vogeln/ der Königl. Acad. Buchdrucker/ im Jahr 1649.

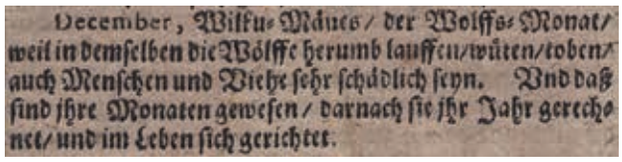
December, Wilku-Mänes / der Wolffs-Monat/ weil in demselben die Wölffe herumb lauffen/wüten/toben/ auch Menschen und Viehe sehr schädlich seyn. Vnd daß sind jhre Monaten gewesen / darnach sie jhr Jahr gerechnet/ und im Leben sich gerichtet.

Einhorn 1649: 24 (viršelis ir fragmentas)

čia Einhornas nekalba, šaltinis mums svarbus kaip kontekstas kitoms jo žinutėms.

1636 m. Rygoje išleistame kitame jo veikale „Kuršo kunigaikštystės latvių reformacija“ (*Reformatio gentis Letticae in Ducatu Curlandiae*) Einhornas rašo apie šiame krašte praktikuotą aukojimą vilkams (*sacrificium lupinum*), kad šie neliestų gyvulių: „gruodžio mėnesį, maždaug apie mūsų Kalėdas, kryžkelėje jie dar aukodavo vilkams ožką“ (*haben sie im Monat Decembris, etwan umb unsern Christag, den Wölffen, auff einem Creutzwege eine Ziege geopffert*) (Einhorn 1636: D4^{r}; BRMŠ III: 615; Alfonso Tekoriaus vertimas). Šią latvių praktiką autorius ten pat sugretina su senovės romėnų ėriuko arba avies aukojimu dievui Faunui[17] per vadinamąsias gruodžio nonas (gruodžio 5 d.), abiem atvejais ta pačia dingstimi – permaldauti dievybę, kad nekenktų gyvuliams. Pasvarstęs apie teorinę tokių praktikų beprasmybę, Einhornas pacituoja savo senelį Aleksandrą Einhorną, 1570–1575 m. buvusį Kuršo superintendentu (1636–1655 m. šias pačias pareigas užėmė Paulius Einhornas) ir vizitavusį šio krašto parapijas: „Drauge aš prašau, kad visoje šioje srityje, ypač *Setzischen* [Secės, la. *Seces*] valsčiuje, viršininkas ir valdininkai visu rimtumu išgyvendintų didžiąją miškų dievaičių [*Buschgötter*] stabmeldystę“ (Einhorn 1636: E1^{r}– E1^{v}; BRMŠ II: 669; Dominyko Urbo vertimas). Šį savo senelio prašymą Paulius Einhornas interpretuoja taip: „Aš manau, kad visoje toje stabmeldystėje vilkas priskiriamas prie miško dievų [*Buschgötter*], nes iki pat šiol vietiniai žmonės jį tebevadina Miško vyru (*Meschawirs*) arba Miško dievu (*Meschadews*)“ (Einhorn 1636: E1^{v}; BRMŠ III: 615; nežymiai pataisytas Alfonso Tekoriaus vertimas)[18].

Einhorn 1649: 24 (viršelis ir fragmentas)

17 Būta mėginimų įžvelgti etimologinį-mitologinį Fauno ryšį su vilku (Smits 1946: *passim*; Топоров 1980: 49; Toporovas 2008: 411).

18 Spėjama, kad šis „miško dievas“ galėjo būti viena iš vilkolakių vado ir (arba) vilkų valdovo (plačiai žinoma mitologema) apraiškų (Johansons 1974: 155). Įdomu, kad tos pačios 1636 m. Einhorno paliudytos tradicijos atgarsį tarėsi užtikęs ir 1808 m. Kūčių vakarą iš Kuldygos į Ventspilį keliavęs baltvokietis Ulrichas Ernstas Cimermanis, tačiau vietoje aukų kryžkelėse čia vietiniai ant kalnelio miške į visas puses mėtę lazdas (*Knittel*), o vilkas vadintas ne tik miško dievu (*Waldgott*), bet ir miško avimi (*Waldschaaf*), kudliumi (*Zottigen*), barzdyla (*Bärtigen*) (Zimmermann

LETTUS,
Das iſt
Wortbuch/
Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettiſchen Sprache;
Allen vnd jeden Außheimiſchen/die in Churland/Semgallen vnd Lettiſchem Liefflande bleiben/vnd ſich redlich nehren wollen/ zu Nutze verfertigt/
Durch
GEORGIVM MANCELIVM
Semgall. der H. Schrifft Licentiatum &c.
Erſter Theil.
Cum Grat. & Priv. S.R.M. Svec.
Gedruckt vnnd verlegt zu Riga/ durch GERHARD. Schröder/ Anno M. DC. XXXVIII.

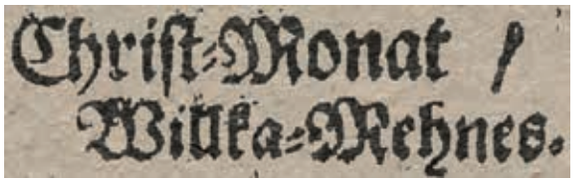
Christ-Monat /
Willka-Mehnes.

Mancelius 1638: B7v (viršelis ir fragmentas)

Galiausiai **1649 m.** Dorpate išleistame savo veikale „Latvijos istorija“ (*Historia Lettica*) Einhornas priduria gruodį latvius vadinus „vilkų mėnesiu“ (*Wilku-Mänes, der Wolffs-Monat*) (Einhorn 1649: 24; BRMŠ III: 623). Sunku pasakyti, ar ši Einhorno žinutė jo paties išgirsta iš vietinių gyventojų, ar jis pasirėmė 1638 m. išleistu pirmuoju latvių kalbos žodynu, kuriame gruodis vadinamas „vilko mėnesiu“ (*vilka mēnesis*) – *Christ-Monat, Willka-Mehnes* (**Mancelius 1638**: [B7^{v}]; BRMŠ III: 660), *Wolffs-Monat, December, Willka-Mehnes* (Mancelius 1638: [G8^{v}]). Kad ir kaip, tokiu gruodžio mėnesio tautosakiniu pavadinimu abejoti nėra pagrindo, juolab kad XX a. lygiai taip pat gruodis vadintas ir Šiaurės Lietuvoje (Vaškuose, Pasvalio r.): *Vilko mėnesį sniegas ne vieną senelį ant pečiaus užveja* (LKŽe: vilkas). O Molėtuose užrašytas toks tikėjimas: *Gruodis atėja – vilkų dienos prasidėja* (AK: 82).

Kadangi mitiniai vaizdiniai didžiąja dalimi yra tarptautiniai, kaip papildomą argumentą galima pridurti ir tai, kad Vokietijoje gruodis vilko mėnesiu (*Wolfs monat*) įvardytas jau 1543 m. (Sachs 1558: 347^{r}). Taip jis vadintas ir čekų (*wlčenek*, *vlčí měsíc*) (Grimm 1848: 98; Miklosich 1867: 11). Šiaurės Amerikos sijų genties indėnai gruodį vadino „mėnesiu, kai vilkai bėga kartu“ (Lopez 1978: 113). Žinomas priežodis „Vilką mini, vilkas čia“ 1683 m. šiaurės Vokietijoje paliudytas būtent kaip tarpukalėdžio prietaras (MkSMG 2: 246, Nr. 1273). 1837 m. Prūsijos vokiečių ir lietuvininkų tautosakos rinktinėje užrašytas tikėjimas (pateikėjo tautybė nenurodyta), kad jei gruodžio mėnesį minėsi vilką jo tikruoju vardu, būsi sudraskytas vilkolakių (*von den Wehrwölfen zerrissen*) (VOLW: 281)[19]. Tokiais pat tabu sumetimais 1871 m. Baltarusijoje (Vitebsko srityje) buvo užrašytas vilkams pavadinti per Kalėdas vartotinas eufemizmas *колядники* ‘kalėdininkai’ (Никифоровскій 1897: 228, Nr. 1782; Jasiūnaitė ir Smetona 2014: 20). Prie kalėdotojų paminėtinas ir 1618 m. užrašytas lenkų priežodis apie nerimastingai pilnomis rankomis lakstantį žmogų: *Biega z nim by z wilczą skórą po kolędzie* „Bėgioja su tuo kaip su vilko kailiu kalėdodamas“ (Rysinius 1618: A1^{v}, Nr. [34]). Kalėdmečiu vilkolakių bijota ir Lesbo saloje bei Mažosios Azijos pakrantėse (Hanush 1859: 196). Serbų vilkolakiai paprastai pasirodydavo nuo Kalėdų iki šv. Savos dienos (sausio 27 d.) (Караџић 1818: 89). To paties tikėjimų masyvo atgarsiai girdisi ir ukrainiečių sakmėje, kai vyrui pasakius žmonai „eisiu Kūčių vakarą eglutės“ (*я́ йду́ на сьвя́тый ве́чір на смерічку*), ši sau taria „aš tave paleisiu vilkolakiu“ (*я́ тебе́ пу́шчу у вовкуны*) (Boudovskaia 2017: 11). Taip pat italų tikėjime, esą „Kūčių naktį (*notte di Natale*) gimę berniukai ir mergaitės bus vilkolakiai arba raganos (*lupomannari o streghe*)“ (D’Amato 1926: 86). Pažymėtina, jog Kūčių naktis čia pavadinta tiesiog „gimimo naktimi“ (*notte di Natale*) – visai kaip pradžioje BRMŠ klaidingai pacituoto Kristiano Kelcho (*festum Nativitatis*). Čia prisimintina ir jau cituota Poicerio žinutė, kur pagrečiui pasitaiko

1808: 166–168). Nors esama ir nuomonės, kad šis aukojimas vilkams yra paties Einhorno sukurta „fantasmagorija resp. romėnų mitologinio siužeto transpozicija“ (Kregždys 2019: 37n12; 2020: 33n44), mums dabar svarbus ne ožkos aukojimas kryžkelėje, o būtent **gruodžio** mėnesio ryšys su vilkais, liudijamas ir kitų nepriklausomų šaltinių.

19 Tai tik dar vienas pavyzdys, kad nuo vilko iki vilkolakio liaudies vaizduotėje tėra vienas žingsnis (Šlajus 2023: 432–445).

Vytauto Knyvos nuotrauka. 2018 m.

abu variantai: tiek *proximis a **die natali** duodecim diebus* „dvylikos dienų laikotarpiu po [Viešpaties] **gimimo dienos**“, tiek *ineuntibus diebus, qui proximi **natalem Domini** sequuntur* „prasidėjus dienoms, kurios eina iškart po **Viešpaties gimimo**“. Panašu, kad pradžioje aptartas transkribavimo riktas neturėjo pakeisti sakinio prasmės.

Nors mitologijos požiūriu abi saulėgrįžos yra antgamtiškų jėgų suaktyvėjimo metas, žiemos saulėgrįža, kaip tamsiausias metų laikas, mitiniame pasaulėvaizdyje išsiplečia nuo vienos nakties iki dvylikos parų trukmės tarpukalėdžio, vadinto „vilkų strėkiu“ ar „vilkų tarpsniu“, ir netgi iki viso gruodžio mėnesio, vadinto vilko mėnesiu. Kaip „vilkų saulutė“ yra nakties šviesulys mėnulis, o ne dienos saulė, kaip paroje vilko valanda yra tamsiausias priešaušrio metas, o ne šviesiausias dienovidžio, taip ir vilko mėnuo yra tamsiausias metų laikas. Nepamirštini čia ir biologiniai argumentai: vilkų rujos pradžia (jie rujoja gruodį–kovą), su ja susijęs paūmėjęs vilkų staugimas, ir maisto stygius žiemą, lemiantis dažnesnius žmonių susidūrimus su jais prie savo ūkių (plg. AK: 81–84).

IŠVADOS

1. Į Lietuvos mokslinę apyvartą iki šiol neįtrauktų XVI–XVIII a. istorinių šaltinių apžvalga leidžia daryti prielaidą, kad baltų mitiniame pasaulėvaizdyje būta virtimo vilku per saulėgrįžas vaizdinio.

2. Virtimas vilku per žiemos saulėgrįžą (plačiąja prasme – Kalėdas, tarpukalėdį, visą gruodį) šaltiniuose minimas dvigubai dažniau.

3. Šaltiniuose minimų periodiškų virtimų vilkais kitomis dienomis (per Sekmines, per Velykas) mitinė prasmė ir liudijimų dažnis nė iš tolo neprilygsta virtimams vilkais per saulėgrįžas.

4. Atsargiai galima daryti prielaidą, kad tuose šaltiniuose, kuriuose minimas periodiškas pasivertimas vilkais neįvardijant konkretaus metų laiko (kaip Herodoto neurų atveju), turimà omenyje viena iš saulėgrįžų, tikėtiniausia – žiemos.

5. Pasivertimų vilkais per vasaros saulėgrįžą mitinė prasmė gali būti susijusi su gerai žinoma šio laikotarpio raganyste: Igundo ir Tyso bylose jų gaujų nariai virsdavo vilkais per Jonines būtent tam, kad kovotų su raganiais ir raganomis.

NELIETUVIŠKA ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Báueris, Albertas = Albert Bauer
Bècenbergeris, Adalbertas = Adalbert Bezzenberger
Bèrentas, Paulis = Paul Friedrich Baerent
Bèrkholcas, Georgas = Georg Berkholz
Brandenburgiẽtis, Albrechtas = Albrecht von Brandenburg-Ansbach, lo. Albertus Brandenburgensis
Bùšas, Nikolausas = Nicolaus Busch
Býlenšteinas, Augustas = Augusts Bīlenšteins, vok. August Bielenstein
Cìmermanis, Ulrichas Ernstas = Ulrich Ernst Zimmermann
Dèbneris, Teodoras = Karl Rudolf Theodor Döbner
Eĩnhornas, Aleksandras = Alexander Einhorn
Eĩnhornas, Paulius = Paul Einhorn, lo. Paulus Einhorn
Gerùlis, Jurgis = vok. Georg Gerullis
Herodòtas = Ἡρόδοτος, lo. Hērodotus
Kãnoldas, Johanas = Johann Kanold
Kèlchas, Kristianas = Christian Kelch
Kòrtholtas, Kristianas = Christian Kortholt (der Ältere) = Sincèras, Teofilas
Kráncas, Albertas = Albert Krantz (Crantz), lo. Albertus Crantzius
Lángė, Jakobas = Jacob(us) Lange
Lerchéimeris, Augustinas = Augustin Lercheimer = Vìlkenas (Vìtekindas), Hermanas
Liùteris, Martynas = Martin Luther
Mãgnusas, Johanesas = Io(h)annes Magnus = Mònsonas, Johanas
Mãgnusas, Olausas = Olaus Magnus = Mònsonas, Olafas
Mánhartas, Vilhelmas = Wilhelm Emmanuel Johann Mannhardt
Mechoviẽtis, Motiejus = Maciej Miechowita (z Miechowa), lo. Matthias de Miechow, Mechovita Polonus
Melánchtonas, Filipas = Philipp Melanchthon (Schwartzerdt)
Miùlenhofas, Karlas = Karl Viktor Müllenhoff
Miùnsteris, Sebastianas = Sebastian Münster, lo. Sebastianus Munsterus
Mònsonas, Johanas = Johan Månsson
Mònsonas, Olafas = Olaf Månsson
Ovìdijus = Publius Ovidius Naso
Pòiceris, Kasparas = Caspar Peucer, lo. Casparus Peucerus
Ranė́jus, Samuelis = Samuel Rhanaeus
Sãbinas, Georgas = Georg Sabinus (Schuler)
Sincèras, Teofilas = Theophilus Sincerus = Kòrtholtas, Kristianas
Stráubergas, Karlis = Kārlis Straubergs
Šmìtas, Pėteris = Pēteris Šmits
Šòtė, Jakobas = Jacob Schotte, lo. Jacobus Scott
Vèndenhaimeris, Ulrichas = Ulrich Vendenhaimer, lo. Ulricus Vendenhaimer Noribergensis
Vìlkenas-Vìtekindas, Hermanas = Hermann Wilken-Wit(t)ekind(us) = Lerchéimeris, Augustinas

ŠALTINIAI

AK = *Atvažiuoja Kalėdos: Advento–Kalėdų papročiai ir tautosaka*. 2-asis papildytas leidimas. Parengė Nijolė Marcinkevičienė, Jūratė Šemetaitė, Audronė Vakarinienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis kultūros centras, 2019.

BRMŠ I–IV = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*; II: *XVI amžius*; III: *XVII amžius*; IV: *XVIII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius.

Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla [I] / Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas [II–IV], 1996–2005. Prieiga internetu: https://tautosmenta.lt/brms.

Bruiningk 1924 = Hermann von Bruiningk. Der Werwolf in Livland und das letzte im Wendenschen Landgericht und Dörpischen Hofgericht i. J. 1692 deshalb stattgehabte Strafverfahren. *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*, XXII (3), 1924. Prieiga internetu: https://hdl.handle.net/10062/36225.

Einhorn 1627 = Paulus Einhorn. *Wiederlegunge der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens*. Riga [Rīga]: Gerhard Schröder / Christian Rittaw, 1627. Prieiga internetu: http://hdl.handle.net/10062/18456.

Einhorn 1636 = Paulus Einhorn. *Reformatio gentis Letticae in Ducatu Curlandiae*. Riga [Rīga]: Gerhard Schröder, 1636. Prieiga internetu: https://hdl.handle.net/10062/18455.

Einhorn 1649 = Paulus Einhorn. *Historia Lettica, das ist Beschreibung der Lettischen Nation*. Dorpt [Dorpat]: Johannes Vogel, 1649. Prieiga internetu: https://hdl.handle.net/10062/18454.

Herodotas 1988 = Herodotas. *Istorija*. Iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius. Vilnius: Mintis, 1988.

Herodotus 2015 = *Herodoti Historiae*, I: *Libri I–IV* [*Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis*]. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit N. G. Wilson. Oxonii [Oxford]: Typographeo Clarendoniano, 2015. Prieiga internetu: https://doi.org/10.1093/actrade/9780199560707.book.1.

Kanold 1728 = Johannes Kanold. Von denen berüchtigten Wahr-Wölffen und übrigen Zauber-Wesen in Curland. *Curieuser und nutzbarer Anmerckungen von Natur- und Kunst-Geschichten*, Supplementum III. Durch eigene Erfahrung und aus vielerley Correspondenz gesammlet von Johanne Kanold. Budißin [Bautzen]: David Richter, 1728. Prieiga internetu: https://books.google.com/?id=1m9lAAAAcAAJ&pg=PA52.

Kelch 1695 = Christianus Kelch. *Liefländische Historia, oder Kurtze Beschreibung der Denckwürdigsten Kriegs- und Friedens-Geschichte Esth-[,] Lief- und Lettlandes*. Revall [Reval]: Johann Mehner, 1695. Prieiga internetu: https://digitale-sammlungen.de/view/bsb10691462.

Lange 1772 = Jacob Lange. *Volständiges Lettisches Lexicon, samt angezeigten verschiedenen Provinzialdialekten in Lief- und Kurland*. Schloß Ober-Pahlen: [s.n.], 1772. Prieiga internetu: https://digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10524165?page=19.

Lange 1773 = Jacob Lange. *Lettisch Deütscher Theil des volständigen Lettischen Lexici*. Schloß Ober-Pahlen: [s.n.], 1773. Prieiga internetu: https://digitale-sammlungen.de/view/bsb10524165?page=325. [Pirmoji (1772 m.) ir antroji (1773 m.) žodyno dalys buvo išleistos kartu (bet išlaikant atskiras paginacijas) 1777 m. kaip *Vollständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexicon, nach den Hauptdialecten in Lief- und Curland*, ausgefertigt von Jacob Lange. Mitau: J. Fr. Steffenhagen, 1777. Antrosios knygos gale yra bendra *Corrigenda*.]

LD = *Laumių dovanos: lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979. Prieiga internetu: https://tautosmenta.lt/tautosaka.

Lercheimer 1585 = Augustin Lercheimer von Steinfelden. *Christlich bedencken und erinnerung von Zauberey*. Heidelberg: Jacob Müller und Heinrich Auen, 1585. Prieiga internetu: https://books.google.com/?id=iJ5n6X6pEBQC.

LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX: elektroninė versija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002. Prieiga internetu: http://lkz.lt.

LPG = Wilhelm Mannhardt. *Letto-Preussische Götterlehre* [*Magazin der Lettisch-Literärischen Gesellschaft*, XXI]. Riga [Rīga]: Lettisch-Literärische Gesellschaft, 1936. Prieiga internetu: https://tautosmenta.lt/brms.

LPT XV = *Latviešu pasakas un teikas*, XV. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis P[ēteris] Šmits. Rīga: Valter un Rapa, 1937.

LPTK III = Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, III: *Etiologinės sakmės, mitologinės sakmės, padavimai, legendos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

LTT IV = *Latviešu tautas ticējumi*, IV. Sakrājis un sakārtojis P[ēteris] Šmits. Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1941. Prieiga internetu: https://gramatas.lndb.lv/periodika2-viewer/#issue:692769.

Magnus 1555 = Olaus Magnus. *Historia de gentibus septentrionalibus*. Romae [Roma]: Ioannes Maria de Viottis, 1555. Prieiga internetu: https://books.google.com/?id=nWtUAAAAcAAJ.

Magnus 1567 = *Historia Olai Magni gothi archiepiscopi upsalensis de gentium septentrionalium variis conditionibus statibusue*. Basileae [Basel]: Henricus Petrinus, 1567. Prieiga internetu: https://digitale-sammlungen.de/view/bsb00090352.

Mancelius 1638 = Georgius Mancelius. *Lettus, das ist Wortbuch, sampt angehengtem täglichem Gebrauch der lettischen Sprache*, erster Theil. Riga [Rīga]: Gerhard Schröder, 1638. Prieiga internetu: https://hdl.handle.net/10062/28733.

Melanchthon 1842 = *Philippi Melanthonis opera quae supersunt omnia*, IX. Edidit Carolus Gottlieb Bretschneider. Halis Saxonum [Halle]: Schwetschke et Filium, 1842. Prieiga internetu: https://archive.org/details/philippimelantho09mela.

Melanchthon 1854 = *Philippi Melanthonis opera quae supersunt omnia*, XX. Edidit Henricus Ernestus Bindseil. Brunsvigae [Braunschweig]: Schwetschke et Filium, 1854. Prieiga internetu: https://archive.org/details/philippimelantho20mela.

Melanchthon 2020 = *Melanchthon deutsch*, VI: *Sonntagsvorlesungen und Anekdoten*. Hrsg. von Stefan Rhein, Gottfried Naumann und Matthias Dall'Asta. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2020. Prieiga internetu: https://books.google.com/?id=STcjEAAAQBAJ.

MkSMG = *Sagen, Märchen und Gebräuche aus Meklenburg*, II: *Gebräuche und Aberglaube*. Gesammelt und herausgegeben von Karl Bartsch. Wien: Wilhelm Braumüller, 1880. Prieiga internetu: https://digitale-sammlungen.de/view/bsb11668303.

Munsterus 1550 = Sebastianus Munsterus. *Cosmographei oder Beschreibung aller länder*. Basel: Henrich Petri, 1550. Prieiga internetu: https://books.google.com/?id=d3hAi-9SIEAgC.

Peucerus 1560 = Casparus Peucerus. *Commentarius de praecipuis generibus divinationum*. Recens editus et auctus accessione multiplici. Witebergae [Wittenberg]: Johannes Crato, 1560. Prieiga internetu: https://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000722D00000000.

Rysinius 1618 = *Proverbiorum Polonicorum a Solomone Rysinio collectorum centuriae decem et octo*. Lubecae ad Chronum [Lubcz]: Petr Blastus Kmito, 1618. Prieiga internetu: https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/666907.

RTL = *Raganų teismai Lietuvoje*. Parengė Konstantinas Jablonskis ir Rimantas Jasas. Vilnius: Mintis, 1987. Prieiga internetu: https://tautosmenta.lt/brms.

Sabinus 1555 = Georg Sabinus. *Fabularum Ovidii interpretatio*. Vitebergae [Wittenberg]: Haeredes Georgii Rhaw [Georg Rhau Erben], 1555. Prieiga internetu: https://books.google.com/?id=UFVOAAAAcAAJ.

Sabinus 2019 = Georg Sabinus *Fabularum Ovidii interpretatio – Auslegung der Metamorphosen Ovids*. Herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Lothar Mundt. Berlin: De Gruyter, 2019. Prieiga internetu: https://doi.org/10.1515/9783110620283.

Sachs 1558 = *Sehr herrliche*[,] *schöne*[,] *und warhaffte Gedicht*, [I]. Durch den sinreichen und weyt berümbten Hans Sachsen, ein liebhaber teudscher Poeterey, vom M.D.XVI. Jar, biß auf diß M.D.LVIII. Jar, zusamen getragen unnd volendt. Nürnberg: Christoff Heußler, 1558. Prieiga internetu: https://digitale-sammlungen.de/view/bsb00084617.

Scott 1639 = Jacobus Scott. *Historia de Livonia*. Dorpati [Dorpat]: Typ[is] Acad[emicis], 1639. Prieiga internetu: https://hdl.handle.net/10062/14170.

Sincerus 1677 = Theophilus Sincerus [Christian Kortholt]. *Nord-Schwedische Hexerey, oder Simia Dei, Gottes Affe*. [s.l.]: [s.n.], 1677. Prieiga internetu: https://digitale-sammlungen.de/view/bsb11216286.

Straubergs 1939 = Kārlis Straubergs. *Latviešu buramie vārdi*, I: *Maģija un buŗamo vārdu tematika*. Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1939.

Straubergs 1941 = Kārlis Straubergs. *Latviešu buramie vārdi*, II: *Kaitēšana un dziedināšana*. Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1941.

Vendenhaimer 1557 = Ulricus Vendenhaimer. *Historiae quaedam recitatae a praeceptore Ph. Melanthone inter publicas lectiones*. Hercogo Augusto bibliotekos (Herzog August Bibliothek) rankraštis, Wolfenbüttel. Signatūra: HAB Wolfenbüttel Cod. Guelf. 21 Aug. 4°. Prieiga internetu: https://diglib.hab.de/mss/21-aug-4f/start.htm.

VOLW = *Die Volkssagen Ostpreußens, Litthauens und Westpreußens*. Gesammelt von W[ilhelm] J. A. von Tettau und J[odocus] D. H. Temme. Berlin: Nicolai, 1837. Prieiga internetu: https://digitale-sammlungen.de/view/bsb10014291.

Zimmermann 1808 = Ulrich Ernst Zimmermann. Das Wolfsjagen in der Christnacht: ein Ueberbleibsel aus der lettischen Vorzeit. *Neue wöchentliche Unterhaltungen grösstentheils über Gegenstände der Literatur und Kunst*, II (35), 1808. Prieiga internetu: https://utlib.ut.ee/eeva/?&do=tekst&tid=6710.

Караџић 1818 = *Српски рјечник: истолкован њемачким и латинским ријечма*. Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић [Караџић] = Wolf Stephansohn's *Serbisch-Deutsch-Lateinisches Wörterbuch* = Lupi Stephani F. *Lexicon Serbico-Germanico-Latinum*. Беч (Wien): P. P. Armenier, 1818. Prieiga internetu: https://digitale-sammlungen.de/view/bsb10588904.

Никифоровскій 1897 = Николай Никифоровскій. *Простонародныя примѣты и повѣрья, суевѣрные обряды и обычаи, легендарныя сказанія о лицахъ и мѣстахъ*. Собралъ въ Витебской Бѣлоруссіи Н[иколай] Я. Никифоровскій. Витебскъ: Губернская Типо-Литография, 1897. Prieiga internetu: https://archive.org/details/libgen_00325298.

LITERATŪRA

Armonas 2003 = Vytautas Armonas. Wilhelmas Mannhardtas ir Pabaltijys. Parengė Vitas Agurkis. *Tautosakos darbai*, XXVI, 2003.

Bauer 1936 = A[lbert] Bauer. Vorwort. Iš: Wilhelm Mannhardt. *Letto-Preussische Götterlehre* [*Magazin der Lettisch-Literärischen Gesellschaft*, XXI]. Riga [Rīga]: Lettisch-Literärische Gesellschaft, 1936. Prieiga internetu: https://tautosmenta.lt/brms.

Boudovskaia 2017 = Elena Boudovskaia. Witches, Wise People, and Werewolves: Traditional Supernatural Powers and Popular Attitudes Toward Their Bearers Among Carpatho-Rusyns in Ukraine. *Folklorica: Journal of the Slavic, East European, and Eurasian Folklore Association*, XXI, 2017. Prieiga internetu: https://doi.org/10.17161/folklorica.v21i0.7707.

Burkert 1962 = Walter Burkert. ΓΟΗΣ: zum griechischen 'Schamanismus'. *Rheinisches Museum für Philologie*, CV (1), 1962. Prieiga internetu: https://jstor.org/stable/41244132.

Clemen 1922 = Otto Clemen. Zum Werwolfaberglauben in Nordwestrußland. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, XXX–XXXII, 1922. Prieiga internetu: https://archive.org/details/zeitschriftfrv30t38verbuoft/page/n149.

D'Amato 1926 = Antonio D'Amato. Folklore irpino. *Il folklore italiano*, II, 1926. Prieiga internetu: http://digitale.bnc.roma.sbn.it/tecadigitale/visore/#/main/viewer?idMetadato=20058013.

Doebner 1922 = Theodor Doebner. Wilhelm Mannhardt und seine Beziehungen zu Georg Berkholz. *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1910*. Riga [Rīga]: W. F. Häcker, 1922. Prieiga internetu: https://hdl.handle.net/10062/18468.

Donecker 2012 = Stefan Donecker. The Werewolves of Livonia: Lycanthropy and Shape-Changing in Scholarly Texts, 1550–1720. *Preternature: Critical and Historical Studies on the Preternatural*, I (2), 2012. Prieiga internetu: https://doi.org/10.5325/preternature.1.2.0289.

Dumézil 1929 = Georges Dumézil. *Le problème des Centaures: étude de mythologie comparée indo-européenne*. Paris: Paul Geuthner, 1929. Prieiga internetu: https://doi.org/10.3917/lopg.dumez.1929.01.

Gadebusch 1772 = [Friedrich Konrad] Gadebusch. *Abhandlung von Livländischen Geschichtschreibern*. Riga [Rīga]: Johann F. Hartknoch, 1772. Prieiga internetu: https://digitale-sammlungen.de/view/bsb10781927.

Grimm 1848 = Jacob Grimm. *Geschichte der deutschen Sprache*, I. Leipzig: Weidmann, 1848. Prieiga internetu: https://digitale-sammlungen.de/view/bsb10583681.

Gryczan 1999 = Uwe Gryczan. *Der Melanchthonschüler Hermann Wilken (Witekind) und die Neuenrader Kirchenordnung von 1564* [*Beiträge zur Westfälischen Kirchengeschichte*, XVII]. Bielefeld: Luther, 1999.

Hanush 1859 = J. J. Hanush [Ignác Jan Hanuš]. Die Wer-wölfe oder Vlko-dlaci. *Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde*, IV, 1859. Prieiga internetu: https://digitale-sammlungen.de/view/bsb10446147?page=197.

Jasiūnaitė ir Smetona 2014 = Birutė Jasiūnaitė, Marius Smetona. Eufemistiniai vilko pavadinimai. *Tautodailės metraštis*, XXVI, 2014. Prieiga internetu: https://academia.edu/28894252.

Johannesson 1991 = Kurt Johannesson. *The Renaissance of the Goths in Sixteenth-Century Sweden: Johannes and Olaus Magnus as Politicians and Historians*. Translated and edited by James Larson. Berkeley [etc.]: University of California Press, 1991.

Johansons 1974 = Andrejs Johansons. Kultverbände und Verwandlungskulte. *Arv: Tidskrift för Nordisk Folkminnesforskning / Journal of Scandinavian Folklore*, XXIX–XXX, 1973–1974, 1974.

Kregždys 2019 = Rolandas Kregždys. *Sūduvių knygelės* etnomitologinė faktografija: aukojimo apeigų genezė ir tipologinė latrijos atitiktis lingvistiniu bei ikonografiniu aspektu. *Baltu filologija*, XXVIII (1), 2019. Prieiga internetu: https://doi.org/10.22364/bf.28.1.02.

Kregždys 2020 = Rolandas Kregždys. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas*, II: *Sūduvių knygelė*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2020. Prieiga internetu: https://academia.edu/43393318.

Lopez 1978 = Barry Holstun Lopez. *Of Wolves and Men*. London [etc.]: J. M. Dent and Sons Ltd., 1978.

Miklosich 1867 = Franz Ritter von Miklosich. *Die slavischen Monatsnamen*. Wien: Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1867. Prieiga internetu: https://digitale-sammlungen.de/view/bsb10524177.

Perabo 2022 = Theresa Perabo. *Wilhelm Mannhardt und die Anfänge der Volkskunde: neue Wege der Wissensproduktion im 19. Jahrhundert* [*Mainzer Beiträge zur Kulturanthropologie / Volkskunde*, XXIII]. Münster und New York: Waxmann, 2022. Prieiga internetu: https://books.google.com/?id=KH54EAAAQBAJ.

Ročka 1982 = Marcelinas Ročka. Lietuvių kelionių literatūros pradžia. *Literatūra*, XXIV (1), 1982.

Sartori 1941 = Paul Sartori. Zwölften. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, IX. Hrsg. von Hanns Bächtold-Stäubli und Eduard Hoffmann-Krayer. Berlin: De Gruyter, 1941. Prieiga internetu: https://doi.org/10.1515/9783110840131.438.

Scheible 1995 = Heinz Scheible. Georg Sabinus (1508–1560): ein Poet als Gründungsrektor. *Die Albertus-Universität zu Königsberg und ihre Professoren: aus Anlaß der Gründung der Albertus-Universität vor 450 Jahren* [*Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg/Pr*, XXIX]. Hrsg. von Dietrich Rauschning und Donata von Nerée. Berlin: Duncker und Humblot, 1995. Prieiga internetu: https://doi.org/10.3790/978-3-428-48546-8.

Smits 1946 = Elisabeth Clementine Henriëtte Smits. *Faunus*. Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de letteren en wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit te Utrecht [disertacija]. Leiden: Leidsche Uitgeversmaatschappij, 1946.

Šlajus 2021 = Ignas Šlajus. *Senojo Tyso byla: anomalija ar tradicija? 1691 m. Livonijos vilkolakio bylos revizija istorinių šaltinių ir tautosakos šviesoje*. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2021. Prieiga internetu: https://academia.edu/49272012.

Šlajus 2023 = Ignas Šlajus. Dievo vilkai: XVI–XVII a. Livonijos vilkolakių mįslė. *Iš praeities šaknų* [*Senovės baltų kultūra*, XI]. Sudarytoja Elvyra Usačiovaitė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2023. Prieiga internetu: https://academia.edu/128576256.

Toporovas 2008 = Vladimiras Toporovas. Vilnius, Wilno, Вильна: miestas ir mitas. Iš rusų kalbos vertė Erdvilas Jakulis [2000]; vertimą tikslino Natalija Arlauskaitė ir Nadežda Morozova. *Vladimiras Toporovas ir Lietuva*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

Афанасьев 1869 = Александр Н. Афанасьев. *Поэтическія воззрѣнія славянъ на природу*, III. Москва: К. Солдатенков, 1869. Prieiga internetu: https://digitale-sammlungen.de/view/bsb10446275.

Топоров 1980 = Владимир Н. Топоров. Vilnius, Wilno, Вильна: город и миф. *Балто-славянские этноязыковые контакты*. Москва: Наука, 1980.

IN THE FOOTSTEPS OF BALTIC WEREWOLVES: SOLSTITIAL METAMORPHOSES

Ignas ŠLAJUS

The article introduces and examines a range of 16th–18th century historical sources relevant to Baltic mythology, which, for the most part, have not yet entered Lithuanian scholarship. These sources concern the transformation of humans into wolves during solstices. The article begins with an analysis of an error that appeared in a Lithuanian sourcebook on Baltic mythology. It is first demonstrated that the metamorphosis into wolves mentioned in Christian Kelch's Chronicle of Livonia (1695) does not occur on the birthday of the person who becomes a wolf (as the sourcebook asserts), but rather on the birth of Christ, i.e. Christmas, associated with the winter solstice. Kelch's note is then traced ad fontes through its various repetitions, back to its original source – Olaus Magnus's work of 1555. The article continues with the presentation of other related historical sources that refer to the transformation into wolves at the winter or summer solstice. In the concluding section, attention is focused on the winter solstice, which in the Baltic mythological worldview extends from a single night into the Twelve Days of Christmas (Twelfthtide) called the "wolves' period" (vilku strēķis in Latvian), and encompasses the entire month of December, called the "month of the wolf" (vilka mēnesis in Latvian, vilko mėnuo in Lithuanian).

From the body of sources presented, the following conclusions may be drawn:

1) In the Baltic mythological worldview, there existed a conception of transformation into wolves at both solstices;

2) Transformations into wolves during the winter solstice sensu lato (Christmas, Twelfthtide, or the whole of December) are mentioned in the sources twice as often as transformations during the summer solstice;

3) The mythical significance and frequency of attested periodical metamorphoses into wolves on other days (at Pentecost, at Easter) are in no way comparable to transformations into wolves at the solstices;

4) In sources that mention periodical metamorphoses into wolves without specifying a particular time of year (as in the case of Neuri in Herodotus' Histories), what is likely meant is one of the solstices, most probably the winter solstice;

5) The mythical significance of transformations into wolves during the summer solstice may reflect beliefs connected with the witchcraft practices typical of this period: in the werewolf trials examined here, members of the bands were said to transform into wolves on St. John's Day precisely in order to fight sorcerers and witches.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
El. paštas: ignas.slajus@gmail.com

GYVULIAI – TURTAS IR GYVULIO PAVIDALO LOBIS

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnį sudaro dvi dalys: „Gyvuliai – turtas“ ir „Gyvulio pavidalo lobis“. Pirmojoje pristatomi kalbininkams ir kultūros antropologams jau žinomi duomenys ir jų pagrindu prieita išvada, jog plačiai pasaulyje naminiai gyvuliai buvo tapę turto etalonu ir netgi atstojo mainomąją vertę, pirmykščius pinigus. Prie šių duomenų straipsnyje taip pat pridurti keli lietuviški. Antrojoje straipsnio dalyje pereinama prie mitologinių sakmių, kuriose lobis (paprastai pinigų) pasirodo gyvulio pavidalu (gyvuliui sudavus ranka ar sušėrus rykšte, jis pažyra pinigais). Sugretinus pirmosios ir antrosios straipsnio dalių duomenis, savaime peršasi išvada, kad šis gyvulio pavidalo lobis sakmėse veikiausiai yra tos pačios archajinės gyvulių kaip turto sampratos palaikas.

Nelietuviška asmenvardžių rašyba pateikta straipsnio gale.

Reikšminiai žodžiai: gyvuliai – turtas, lobis, pinigai; gyvulio pavidalo lobis; kalbotyra ir mitologija.

GYVULIAI – TURTAS

Bene seniausio ištisai išlikusio indoeuropiečių religinės literatūros paminklų – senovės indų „Rigvedos“ viena ryškiausių nuolat kartojamų temų yra pasakojimas apie tai, kaip griausmavaldis dievas Indra sutriuškina demoną Valą, uoloje uždariusį galvijų kaimenes, sudaužo uolą ir paleidžia kaimenes laisvėn. Arba kaimenes uolon buvo uždarę demonai Paniai, o Vala (tiksliau, vala) tuomet – pati ta uola. Pasitaiko ir visokių mišrių variantų. Iškiliõs XX a. antrosios pusės vedologės Tatjanos Jelizarenkovos apibendrinimu, „pagrindinis, dažniausias Valos mito variantas yra tas, jog karves, šykščių turtuolių demonų Panių paslėptas uoloje, vardu Vala (*valá* ‘slėptuvė’), surado Indra, kuris savo vadžra [= vėzdu] pramušė uolą ir išlaisvino karves (o drauge su jomis – šviesą, aušrą, maisto šaltinius, turtą ir kt.)“[1].

Kaimenės gyvulių augintojui išties yra pagrindinis maisto šaltinis, todėl, suprantama, – turtas. Pavyzdžiui, „Rigvedoje“ (III.30.21) Indros prašoma: *ā́ no gotrā́ dardṛhi gopate gā́ḥ sám asmábhyaṁ sanáyo yantu vā́jāḥ* „Mums karvides pralaužk, karvėpati, – karvių! Pas mus gėrybės lai sueina, laimikiai“.

Giedama (IV.28.5): *evā́ satyám maghavānā yuvā́ṁ tád indraś ca somorvám áśvyaṁ góḥ / ā́ dardṛtam ápihitāny áśnā riricathuḥ kṣā́ś cit tatṛdānā́* „Tokia tiesa, dosnieji! Judu tada, Indra ir Soma, žirgų, arklių ir karvių / pralaužėt [aptvarą], uždėtus akmeniu ištuštinot [lobius], lyg žemei prasivėrus“.

1 Ригведа 1989: 494–495.

Sakoma (IV.34.10), jog Ribhūs (tokie mitiniai veikėjai) garbintojams teikia *gómantaṁ... rayím* „karvinį... turtą“, t. y. „turtą, sudarytą iš karvių“; Indros prašoma (VIII.6.9) dovanoti *rayíṁ gómantam* „turtą karvinį“; pačioms karvėms (galvijams) skirtame himne (X.19.3) šios nuolat vadinamos žodžiu *rayíḥ* ‘turtas’ ir t. t.

Tad visai nestebina, kad vedų arijams karvės, galvijai tiesiog atstojo mainomąją vertę[2], taigi – pinigų užuomazgą.

Ir ne tik vedų arijams: „Indoeuropiečių tautoms stambieji raguočiai, ypač karvės, buvo pagrindinis vertės ir mainų matas. Galvijais būdavo apskaičiuojama perkamos žmonos kaina. Avestoje nurodoma, kad raguočiais buvo mokomas honoraras gydytojams ir dvasininkams. Senovės airiai karvėmis mokėję baudas, muitus ir t. t.“[3] Kitaip tariant: „Pagrindinis vertės matas bendraindoeuropietiškuoju laikotarpiu ir indoeuropietiškai kalbančių tautų istorijoje iki pat įvedant tikruosius kaltinius pinigus buvo galvijai (senąja platesne prasme – naminiai gyvuliai). Tai patvirtina gausūs tiesioginiai atitikmenys net kelių tautų kalbose, taip pat reikšmių ‘banda’ ir ‘turtas, pinigai’ sukeičiamumas ide. paveldą perėmusių ir kai kurių kitų tautų kalbose.“[4] Be indoeuropiečių, pavyzdžiui, galvijai atstoja mainomąją vertę Ruandoje[5].

Marija Gimbutienė apie indoeuropiečius šiuo klausimu yra pasisakiusi taip: „Galvijai buvo šeimos, giminės ar genties turtas, naudojamas

2 Ригведа 1989: 446.

3 Sabaliauskas 1968: 129–130.

4 Buck 1949: 773, Nr. 11.43.

5 Иванов 1976: 53–54.

keičiantis produktais. <...> Seniausiuose rašytiniuose šaltiniuose Iliadoje ir Rigvedoje pasakojama, kaip nuotakas ir ginklų įsigydavo už galvijus – tada pagrindinį turtą, atstojusį pinigus. Iš čia ir lotyniško žodžio *pecunia* reikšmė. Pinigų vaidmenį galvijai atliko iki XX a. (pavyzdžiui, kraičio tradicija kaime).“[6]

Iš kalbinių pavyzdžių ryškiausias kaip tik yra M. Gimbutienės užsimintas santykis tarp lo. *pecus,-udis* ‘naminis gyvulys’, *pecus,-oris* ‘galvijai, gyvuliai; banda, kaimenė’ ir vedinio *pecunia* ‘turtas, pinigai’; kitose ide. kalbose tos pačios šaknies yra lie. *pẽkus* ‘gyvuliai, banda’, ‘smulkieji galvijai, ypač avys’, vedų *páśu*, *paśú* ‘ganomasis gyvulys’ ar ‘gyvuliai, banda, kaimenė’, sen. saksų *fehu* ‘raguočiai’, sen. vok. aukšt. *fihu*, *fehu*, vok. *Vieh* ‘gyvuliai’, sen. isl. *fē* ‘gyvuliai (ypač avys)’ ir, kita vertus, ‘turtas’, sen. ang. *feoh*, vid. ang. *fie*, *fee* ‘gyvuliai, galvijai’ ir, antra vertus, ‘turtas’, ang. *fee* ‘mokestis, atlyginimas, honoraras, įmoka’, gotų *faíhu* ‘turtas, pinigai’ ir kt.[7]

Senovės Graikijoje, Italijoje, Airijoje galvijas (jautis) irgi buvo laikomas piniginiu etalonu, ant pirmųjų graikiškų metalinių pinigų buvo atspaustas jaučio atvaizdas[8]. Airių *indile* ‘gyvuliai’ kartu reiškia ‘gėrybės, turtas’, *crod* ‘gyvuliai’ – kartu ‘turtas’, geilų (Velso) *da* ‘gyvuliai’ – ‘gėrybės, geras’[9]; osetinų *fos* / *fons* ‘gyvuliai’ – ‘turtas’[10].

Ang. *cattle* ‘galvijai’ per prancūzų kalbą radosi iš vėlyvosios lotynų kalbos *capitāle* ‘nuosavybė, turtas’ ir yra bendros kilmės su tarptautiniu žodžiu *kapitalas*[11].

Paminėtini ir tokie žodžiai kaip gotų *skatts* ‘pinigai’, sen. isl. *skattr* ‘mokestis’, ‘lobis, turtas’; sen. vok. aukšt. *skaz* ‘pinigai, gėrybės’ (iš čia vok. *Schatz* ‘lobis, turtas’), sen. saksų *scat* ‘pinigai, turtas’ ir ‘raguočiai’, sen. fryzų *sket* ‘pinigai’ ir ‘gyvuliai’, taip pat iš germanų perimtas sen. ru. *скотъ* ‘gyvuliai, galvijai’ ir ‘turtas, pinigai’, ilgainiui virtęs pagrindiniu rusų kalboje naminius gyvulius žyminčiu žodžiu *скот*[12]. Pietų rusų tarmėse, ukrainiečių kalboje *товар*, gudų *тавар* ‘prekė’ taip pat turi reikšmę ‘gyvuliai, galvijai’[13].

Klodo Levi-Stroso patikinimu, išvis „gyvūnų prijaukinimas neturėjo tikslo tenkinti vien ekonomines reikmes. Naminiai gyvūnai pirmiausia reiškė prabangą, turtus, prestižo simbolį, o ne maisto šaltinį ar žaliavą – tokie reiškiniai vis dar matomi Indijoje ir Afrikoje. Artimuosiuose Rytuose avys buvo prijaukintos maždaug prieš vienuolika tūkstančių metų, ir tik dar po penkių tūkstančių metų buvo pradėta naudoti jų vilną“[14].

Ir Lietuvoje, pasak M. Gimbutienės: „Galvijai buvo turto ir prestižo simbolis. Iš kryžiuočių ir kalavijuočių karų aprašymų žinome, kad XIII–XIV a. kaip didžiausią turtą visų pirma grobdavo galvijus.“[15]

Iš kalbos duomenų tai patvirtina lie. *nauda* ‘turtas’, ‘kas vertinga, reikalinga, pelninga’ ir t. t., la. *nauda* ‘pinigai’ kartu su germaniškuoju atitikmeniu sen. isl. *naut* ‘galvijas’[16].

Taip pat: „Pavyzdžiui, lie. *banda* ‘galvijų būrys’ ir ‘kepaliukas’ (ppr. pyrago ar ragaišio). Šiedu žodžiai tarpusavy jungiami bendrosios reikšmės ‘turtas, nuosavybė’, užfiksuotos K. Sirvydo raštuose ir išlikusios Rytų Lietuvos tarmėse“[17].

Taip pat: „Lie. *gaibjė* ‘banda’ (LKŽ III: 15) galbūt įeina į tą patį semantinį-derivatyvinį modelį ‘gauti, įsigyti, imti’ → ‘(gautas, įsigytas) t u r t a s’ → ‘naminiai g y v u l i a i (b a n d a)’ kaip ir daugelis kitų kalbų galvijų (ir jų bandos) pavadinimų.“[18]

Ir pagal tradicinius lietuvių sapnų aiškinimus, Astos Višinskaitės duomenimis: „Susapnuotos k a r v ė s taip pat reiškia t u r t u s: *Sapnuoti žalą karvę – pinigų apturėsi*. <...> *Jei atrandi apsiteliavusią karvę su teliuku – gausi netikėtus pinigus. Kada man siunčia pinigus iš Amerikos, aš dažnai prieš tai tokius sapnus matau*“; apibendrinta išvada: „Gyvuliai – turtas“[19].

6 Gimbutienė 1996: 287.

7 LoLKŽ: 621; WHLEW II: 270–271, 272; Buck 1949: 143, Nr. 3.15.1; 770, Nr. 11.41.4; 773–774, Nr. 11.43.2, 4; Benveniste 2016: 30–39; FrLEW: 564–565; SmSEJL: 446–447; Derksen 2015: 347–348; ALEW: 863; Pfeifer 2004: 1515; Kluge 1999: 864; Klein 2003: 276; PkIEW: 797; EIEC: 23; Каралюнас 1975: 158 ir kt.

8 Грейвс 1999 I: 391, Nr. 99.f; 392–393, Nr. 99.2.

9 Buck 1949: 144, Nr. 3.15.4.

10 Абаев 1949: 66.

11 Klein 2003: 119, žr. 112; Benveniste 2016: 37–38; OEE: 66; TŽŽ: 233.

12 Buck 1949: 145, Nr. 3.15.7; Pfeifer 2004: 1184–1185; Kluge 1999: 713; VrAEW: 486; ФсЭСРЯ III: 655; ЧрИЭС II: 172; Каралюнас 1975: 158; Успенский 1982: 64, išn. 61; Афанасьев 1995 I: 334.

13 Журавлев 2005: 324; ФсЭСРЯ IV: 67; ДальТС IV: 409; žr. Афанасьев 1995 III: 60.

14 Lévi-Strauss 2020: 50.

15 Gimbutienė 1985: 127.

16 BūgaR III: 665; FrLEW: 487; SmSEJL: 418; KrLEV I: 619–620; VrAEW: 406; Buck 1949: 774, Nr. 11.43.5; PkIEW: 768 ir kt.

17 Ermanytė 1997: 54.

18 Karaliūnas 1977: 207.

19 Višinskaitė 2007: 80, 139.

GYVULIO PAVIDALO LOBIS

Šia dingstimi paminėtina, jog mitologinėse sakmėse apie „vaikštančius“ lobius šie būdingai pasirodo gyvulių, tarp jų raguočių ir galvijų, pavidalu, kitąsyk – būtent sapne. Štai vienoje sakmėje mergina susapnavo šėmą veršį, kuris jai sapne pats pasakė: *Kad tu mane vytele būtum kebekštelėjus, tai būt pasipylęs sidabras!*[20]

Dar keli būdingi pavyzdžiai:

> *Išlindo iš kertės žalas veršis ir eina tiesiai prie dukters tų namų gaspadoriaus. Duktė buvo dar suvis jauna mergaitė. Jam prisiartinus artyn jos, ji labai persigando ir, nežinodama, ką jai daryti, šaukštą rankose kaip turėjo, tai su šaukštu ir drožė jam į kaktą. Vos tik sudavė, to veršio skūra pasileido, ir pabiro piningai. Mat tai buvo piningai veršio skūroje pakavoti. Nes piningai rodosi tokiu gyvoliu, kokiame kailyje jie pakavoti*.[21]

Mergina užėjo ant kelio gulintį šėmą jautį ir bandė jį varyti šalin: *„Šiū!“ Jautis neina, nesikelia, guli, ir tiek. Kaip droš pančiais – tik eina, eina pinigai ir suskambėjo. Prapuolė ir jautis, ir viskas*.[22]

Vieni namie palikti vaikai grįžusiems iš darbų tėvams *pasakodavo, kad iš pakrosnio išlenda žalas teliukas ir žaidžia kartu su jais. Jei kas grįžta, jis vėl pakrosnin palenda*; galiausiai *tėvai sako: „Jūs bežaisdami už kojos pririškit, ir mes sugrįžę pamatysim tą jūsų teliuką.“ Vaikai taip ir padarė. Pareina tėvai. Teliukas burzdosi burzdosi, niekaip negali ištrūkti. Tėvai į grįčią, o iš teliuko tik džirrrr... auksiniai pinigai*.[23]

Ūkininkas parėjo vėlai iš darbų namo ir pamatė po pirkią vaikštantį teliuką, kuris paskui pradingo, o sakmės pabaigoje paaiškinama:

> *Ten ne teliukas buvo, o teliuko odoj supilti ir paslėpti pinigai. Jie vaikščiojo. Tam ūkininkui buvo atėję pinigai tiesiai į rankas. Reikėjo tik sudrožti pagaliu, ir tas teliukas būtų subyrėjęs į pinigus*.[24]

Brolis su seseria nakvojo klėtyje ir naktį nubudę *žiūri – klėty stovi baltas baronas. <...> Kai jie papasakojo, ką naktį matė, tai seni žmonės sakė, kad jei būtų kuo sudavę, tai būtų pabirę pinigai*.[25]

Moteris *savo kaimo lauke prie tokio krūmelio rado – guli du sidabro spalvos avinėliai*, paskui parėjusi *pasipasakojo kaimynam, kad matė tokius avinėlius. Žmonės sakė, kad tai buvo pinigai*.[26]

> *Važiuoja Skiemonyse vyras, važiuoja – ant kelio ožiukas. Įsidėjo vežiman – nė iš vietos arklys nepaveža. „Šlapias, sunkus“, – sako vyras ir meta ožiuką iš ratų. Ir subyrėjo pinigai*.[27]

Panašiai Latvijoje, pasak latgaliečių sakmės:

> *Vaca nauda staigojūt kai lela gūvs Jōņa dīnas vokora patimsī kaut kur vīntuli pa pļovom bez cytim lūpim. Jo cylvāks šaidai gūvei pīsadurūt, tod tei sabērstūt čupeņā – palīkūt par naudas gobolim*.[28]

Seni pinigai vaikšto kaip didelė karvė Joninių vakare patamsy kur nors vientulė pievomis be kitų gyvulių. Jei žmogus tokiai karvei suduotų, tai ji subyrėtų krūvelėn – paliktų pinigai.

Gudų: *Адзін гаспадар пастанавіў хату, але ніхто не мог у ёй начаваць, бо абы ноч надышла, так вылазіць з-пад печы баран.* „Vienas ūkininkas pastatė trobą, bet niekas negalėjo joje nakvoti, nes vos tik naktis ateina, tai išlenda iš po krosnies avinas (baronas)“; paskui vienas keleivis pasiprašė nakvynės ir apsiėmė ten pernakvoti: *Ажно, муляў, лезе да яго баран, а ён як спускае яму кіем па лобе, так, муляў, золата і рассыпалася* „Ogi, žiū, lenda prie jo avinas, o jis kaip tvos jam lazda per galvą, tai, žiū, auksas ir pasipylė“[29].

Ukrainiečių požiūriu, kai kurie lobiai slepiami nustatytam laikui, kuriam praėjus, jie pavirstą kokiu nors gyvuliu: kiaule, kate, šunimi ir pan.; tada gana tokį gyvulį stumtelėti, ir jis pažirs pinigais[30].

Taip pat rusams „lobiai gali pasirodyti kokio nors gyvulio pavidalu (avies, arklio, šuns ir kt.), kuriam tereikia suduoti, ir jie beregint subyra sidabro ar aukso pinigais“[31]. Atitinkamų sakmių pavyzdžiai:

> *Большие ушли в поле, а дома оставили восьмилетнюю девочку. Вот сидит она и играет с куклами. Вдруг из-под голобца вылезла молоденькая козочка и стала около девочки тереться. Сначала та ее отталкивала, а потом*

20 VlLD: 144; VlSV: 160.
21 Šivickis 2014: 176; žr. Jasiūnaitė 2010: 230–231.
22 VlLD: 139.
23 VlLD: 136.
24 VlLD: 130–131.
25 PKT I: 55.
26 VlLD: 132.
27 UKS: 47, Nr. 96.
28 Kursīte 1999: 128.
29 ЛіП: 420–421, Nr. 720.
30 ЧбнМИ I: 99.
31 Афанасьев 1995 I: 320; žr. II: 188.

взяла лучинку и сказала: «Ну-ка, ты, иди, Бог с тобой!» и ударила ее лучинкой. А коза рассыпалась в золото.

Vyresnieji išėjo į laukus, o namie paliko aštuonmetę mergaitę. Štai tupi ji ir žaidžia su lėlėmis. Staiga iš po kamaros [durų] išlindo jaunutė ožkelė ir ėmė aplink mergaitę trintis. Pradžioje ši ją atstūminėjo, o paskui paėmė pliauskelę ir tarė: „Nagi, tu, eik sau su Dievu!“ ir sudavė jai pliauskele. Ir ožka subyrėjo į auksą.

А мне мама моя тоже рассказывала: ходила по воду, а за мной идет бык – золотые рога и так и говорит: «М-м...» Надо было задеть его прутиком или чем.[32]

O man mama mano irgi pasakojo: ėjau vandens, o man iš paskos eina jautis – auksiniai ragai ir taip ir sako: „Mmm...“ Reikėjo užgauti jį šakele ar kuo.

IŠVADA

Kadangi gyvuliai įvairiais atžvilgiais atstoja, simbolizuoja, įkūnija turtą, pinigus, lobį – ir kalboje, daugelyje kalbų, ir tautosakoje, atitinkamo tipo sakmėse (ir netgi sapnuose), tad veikiausiai ir gyvulio pavidalo lobis sakmėse bus tos pačios archajinės gyvulių-turto tapatybės palaikas.

Vadinasi, vedose iš *uolos* išlaisvinti gyvuliai, galvijai, kaimenės šiuo pagrindu prilygsta tautosakoje iš *uolos* (*olos uoloje*) išgautam lobiui, apie kurį kalbėta viename iš praeitų straipsnių[33].

NELIETUVIŠKA ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Jelizarenkova, Tatjana = Татьяна Яковлевна Елизаренкова
Levi-Strosas, Klodas = Claude Lévi-Strauss

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

ALEW = *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch*, Version 1.1. Unter der Leitung von Wolfgang Hock und der Mitarbeit von Elvira-Julia Bukevičiūtė und Christiane Schiller. Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin, 2019.

Benveniste 2016 = Émile Benveniste. *Dictionary of Indo-European Concepts and Society*. Chicago: Hau Books, 2016.

Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.

BūgaR III = Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*, III. Sudarė Z. Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.

Derksen 2015 = Rick Derksen. *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill, 2015.

EIEC = *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Editors J. P. Mallory, D. Q. Adams. London–Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.

Ermanytė 1997 = Irena Ermanytė. Kelios pastabos apie enantiosemiją. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XXXVII: *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1997.

FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas ištisinis.)

Gimbutienė 1985 = Marija Gimbutienė. *Baltai priešistoriniais laikais: Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija*. Vilnius: Mokslas, 1985.

Gimbutienė 1996 = Marija Gimbutienė. *Senoji Europa*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

Jasiūnaitė 2010 = Birutė Jasiūnaitė. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

Karaliūnas 1977 = Simas Karaliūnas. Kalbotyrinės pastabos. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XVII: *Lietuvių arealinės lingvistikos klausimai*. Vilnius: Mokslas, 1977.

Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.

Kluge 1999 = Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage bearbeited von Elmar Seebold. Berlin–New York, 1999.

KrLEV I = Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I. Rīga: Avots, 1992.

Kursīte 1999 = Janīna Kursīte. *Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā*. Rīga: Zinātne, 1999.

Lévi-Strauss 2020 = Claude Lévi-Strauss. *Visi mes kanibalai*. Vilnius: Žara, 2020.

LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

OEE = *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by T. F. Hoad. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Pfeifer 2004 = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2004.

PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.

PKT I = *Iš Panevėžio krašto tautosakos*, I. Sudarytojas Eugenijus Urbonas. Panevėžys: UAB „Panevėžio sp.“, 2003.

Razauskas 2025 = Dainius Razauskas. Turtas ir priteklius: „Mitologinės ekonomikos“ metmenys. *Būdas*, 2025, Nr. 4.

Sabaliauskas 1968 = Algirdas Sabaliauskas. Baltų kalbų naminių gyvulių pavadinimai (jų kilmė ir santykis su atitinkamais slavų kalbų pavadinimais). *Lietuvių kalbotyros klausimai*, X: *Baltų ir slavų kalbų ryšiai*. Vilnius: Mintis, 1968.

SmSEJL = Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologyczny języka litevskiego*. Wilno: Universytet Wileński, 2007.

Šivickis 2014 = Pranciškaus Baltraus Šivickio užrašytos sakmės. Parengė Lina Būgienė. *Tautosakos darbai*, XLVI-II. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.

32 Abu pavyzdžiai iš Котельникова 2005: 76.

33 Razauskas 2025: 35–40.

TŽŽ = *Tarptautinių žodžių žodynas*. Atsakingasis redaktorius A. Kvietkauskas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.

UKS = *Utenos krašto sakmės*. Parengė Leonora Buičenkienė, konsultavo Bronislava Kerbelytė. Utena: UAB „Utenos spaustuvė“, 1999.

WHLEW II = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*, II. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1954.

Višinskaitė 2007 = Asta Višinskaitė. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmės*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007.

VlLD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.

VlSV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.

VrAEW = Jan de Vries. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E. J. Brill, 1962.

Абаев 1949 = Василий Иванович Абаев. *Осетинский язык и фольклор*. Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1949.

Афанасьев 1995 I–III = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, I–III. Москва: Современный писатель, 1995.

Грейвс 1999 I = Роберт Грейвс. *Мифы древней Греции*, I. Под редакцией и с предисловием А. Тахо-Годи. Москва: Прогресс-Традиция, 1999.

ДальТС IV = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, IV. Москва: Русский язык, 1982 (₁1866).

Журавлев 2005 = Анатолий Федорович Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва: Индрик, 2005.

Иванов 1976 = Вячеслав Всеволодович Иванов. *Очерки по истории семиотики в СССР*. Москва: Наука, 1976.

Каралюнас 1975 = Симас Каралюнас. К этимологии лтш. *dàrgs*. *Этимология 1973*. Москва: Наука, 1975.

Котельникова 2005 = Наталия Евгеньевна Котельникова. Нормативы, связанные с обретением клада, в русской фольклорной прозе. *Славянская традиционная культура и современный мир*, вып. 8. Москва: Государственный республиканский центр русского фольклора, 2005.

ЛіП = *Беларуская народная творчасць: Легенды і паданні*. Складальнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. 2-е выданне, дапоўненае і дапрацаванае. Мінск: Беларуская навука, 2005.

Ригведа 1989 = *Ригведа*, I: *Мандалы I–IV*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1989.

Успенский 1982 = Борис Андреевич Успенский. *Филологические разыскания в области славянских древностей: Реликты язычества в восточнославянском культе Николая Мирликийского*. Москва: Изд-во Московского государственного университета, 1982.

ФсЭСРЯ I–IV = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*, I–IV. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.

ЧбнМИ I = *Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край: Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским*, I: *Верования и суеверия*. Санкт-Петербург, 1872.

ЧрИЭС II = Павел Яковлевич Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, II. Москва: Русский язык, 1999.

CATTLE AS WEALTH AND THE ANIMAL-SHAPED TREASURE

Dainius RAZAUSKAS

The article consists of two parts: the first, named “Cattle as Wealth”, and the second, “Animal Shaped Treasure”. In the first part, the linguistic and other data, mostly already known to scholars, that “the chief standard of value in the IE period and in the history of the IE-speaking peoples before the introduction of actual ‘money’ based on coinage was cattle” (Carl Darling Buck), are presented, and a few supplementary Lithuanian facts are also added. In the second, attention is drawn to those mythological tales in which a hidden treasure appears in the form of an animal (when struck, it usually crumbles into money). The confrontation of the second part of the article with the first one by itself leads to the conclusion that in this fabulous image of the animal-shaped treasure, we have a relic of the notion of the cattle as wealth, thereby still more reinforcing this notion, supporting it by folklore material and, on the other hand, explaining the given folklore image as historical heritage.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-103008, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt

APIE VĖLINO KALNĄ

Antanas GUDELIS

Šį rudenį pasirodė Antano Gudelio knyga „Vėlino kalnas, Vėlinas ir Vilniaus kosmogonija“ (Vilnius: Tautos namų santara, 2025, 268 p.). Dalijamės dar vienu šios tematikos tyrimų fragmentu, kuriame istoriniais šaltiniais ir dokumentais pagrindžiama žinia, kad senasis Vilniuje stūksančio Tauro kalno pavadinimas buvęs kitas.

Tauro kalnas, ant kurio šiuo metu statomi trijų salių kultūros rūmai – Tautos namai[1], XV a. vidurio dokumente vadinamas *Czartowa Góra*. Šiandien tą pavadinimą išverstume kaip Velnio kalną, nors XV a. ir keliais šimtmečiais anksčiau velnias vadinosi *Velinu* ar *Vėlinu*, ir tas lietuviškas vardažodis buvo susietas su senosios baltų religijos dievu, globojusiu protėvių vėles, o tuo pačiu ir iš protėvių kylančią tradiciją[2]. Dabartinis kalno pavadinimas yra neginčytinas skolinys iš Vilniaus įkūrimo legendose minimo rytiniame Vilniaus krašte, Pilies arba Gedimino kalno pusėje esančių kalvų linijoje, buvusio Tauro – vadinkim jį senuoju – kalno. Šiandieninis, naujasis Tauro kalnas, neturi topografinių kalno kontūrų – tai aukštuma, kairysis krantas ledynmečio suformuotos upės, kurios palikuonė yra Neris. Žvelgdami iš XIII, XIV ar net XV šimtmečių retrospektyvos, tą aukštumą – kalną – turėtume įsivaizduoti kaip miškais apaugusį masyvą, kurio rytinės ribos galėjo prasidėti ties dabartine Pylimo gatve, rytinės įkalnės dar neturėjo būti perskyrusi dabartinė Tauro gatvė, o vakariniame šlaite, iki pat Neries, neturėjo būti nei kelio, nei prieigų. Tai buvo nuošali, už miesto ribų esanti vietovė, iki XVI a. priklausiusi privačioms didikų valdoms.

Iš visų Vilniaus kalvų šis kalnas išsiskiria ne tik ankstyviausiu rašytiniu paminėjimu 1441 m. dotaciniame dokumente, bet ir didžiausia pavadinimų kaita. Po *Czarthowa Góra* kone kas šimtmetį atsirasdavo vis naujas šio kalno pavadinimas, tačiau būtent šis, lenkų kalba į lotyniškai parašytą dokumentą įterptas vardažodis lieka pirminis, išduodantis mitinę jo kilmę ir tik mito logika paaiškinamą būtinybę šiai vakarinės Vilniaus dalies aukštumai būti kalnu.

Apie dabartinį Tauro kalną Vilniaus įkūrimo legendose ar mituose nekalbama, šiuo vardu, kaip minėjome, vadinta visai kita kalva. Pagal Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštyje (XVI a. pradžia, toliau – LŽDKM) perteiktus Vilniaus steigimo – Gedimino medžioklės ir Gedimino sapno – mitus, Lietuvos valdovas Gediminas, atvykęs iš Trakų į Vilnių, sumedžiojo taurą viename kalne, kuris vėliau pradėtas vadinti Tauro vardu. LŽDKM Račinskio (Raczyński) nuoraše Tauro kalnas rusėnų kalba vadinamas

1 Oficialiai pristatomi kaip „Nacionalinė koncertų salė – Tautos namai“.

2 Lietuvių kalbos žodyne rasime *velino* formą, užrašytą Varenavo krašte, Laz(d)ūnuose, Dieveniškėse, Švenčionių krašte. *Velinas* minimas ir 1927 m. užrašytoje sakmėje „Auk, Žeme“ (Lietuvių tautosaka 1967: 630). Šis dievas įprastai siejamas su požemio ir vėlių pasauliu. Žodyne rasime, kad Antanas Juška, Jonas Jablonskis ir rašė *velẽ, velės*, ši forma paliudyta ir 1884 m. „Aušroje“. Tad *Vėlinas* iš jos ir kildintinas. Beje, tiek J. Bretkūno, M. Daukšos, tiek K. Sirvydo raštuose *ė* raidės iš viso nebūta: antai, pastarasis autorius rašė ne *vėjas*, o *vejas*, ne *galėjo*, o *galejo*. Tad pagal dabartinę žodžio šaknį *vėlė* šiame tyrime rašysim *Vėlinas,* turėdami omenyje abi galimas šio teonimo formas (*Aut. past.*).

Typa гора (Turia gora)[3]; tie patys Vilniaus mitai ir toks pat kalno pavadinimas – *Turja góra* – lenkų kalba pakartotas ir Bychoveco kronikoje (apie XVI a. vidurį, toliau – BK)[4].

Motiejus Strijkovskis (Maciej Stryjkowski, 1547–apie 1593) Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje (1582 m., toliau – Kronika, SK) apie legendinį kalną, kuriame Gediminas nušovė taurą, rašė, kad „tas kalnas iki šiol vadinamas Tauro vardu“ (*i dziś Turzą górą zowią*, lenkų k.)[5]; naujausiame, neseniai išleistame Kronikos leidime ši vieta išversta taip: „Tam taurui atminti šį kalną ir dabar vadina Tauro kalnu“[6]. M. Strijkovskis tą pavadinimą priskyrė dabartiniam Gedimino arba Pilies kalnui, taip šį kalną vadino ir kai kurie vėlesni autoriai. Juzefas Ignacas Kraševskis (Jósef Ignacy Kraszewski, 1812–1887), parašęs Vilniaus istoriją, apie Žygimanto Augusto laikus rašė: „Ant Tauro kalno dar stovėjo Gedimino pilis su apdegusia Šv. Martyno bažnyčia“[7]. Adomas Honoris Kirkoras (Adam Honory Kirkor, 1818–1886) pirmajame vadove po Vilnių („Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“, 1856 m., 1859 m.) spėjo, kad legendinis Tauro kalnas – tai Teodoro Narbuto „Lietuvos istorijoje“ minima „viena kalva, esanti netoli kelio iš Užupio į Antakalnį...“ (plg. Narbutas 2001: 28)[8]. Iš istoriko Mindaugo Klovo neseniai rasto 1529 m. dokumento galima atsekti, kad tuomet Tauro vardu vadinta kalva, buvusi Antakalnio ir Užupio teritorijų sandūroje; ji pažymėta kaip orientyras, padedantis rasti parduodamo žemės sklypo vietą[9].

Istorikas Rimantas Jasas nustatė, kad LŽDKM turėjo būti surašytas iki 1519-ųjų[10]. Tai leistų spėti, jog Tauro kalnas pirmą kartą buvo paminėtas būtent šiame metraštyje, nors neatmestina, kad Šventaragio, Gedimino medžioklės ir sapno mitai galėjo būti sukurti anksčiau, dar Gedimino valdymo laikotarpiu.

Mykolas Balinskis (Michal Baliński, 1794–1864), remdamasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio privilegija (toliau – KJ privilegija), Vilniaus istorijoje (1836–1837 m.) rašė, kad Lietuvos valdovas dovanojo Vilniaus miestui „nemažą žemės plotą, nusidriekusį išilgai miesto sienos palei Viliją (t. y. Nerį – *A. G.*), o skersai – nuo Lukiškių priemiesčio iki Velnio, šiandien vadinamo Tauro, kalno“[11]. Ši 1441 m. KJ privilegija naujaisiais laikais buvo iškelta į viešumą ir išspausdinta Vilniaus burmistro Piotro Dubinskio parengtame 1788 m. leidinyje „Sostinės miestui W. X. L. Vilniui duotųjų teisių ir privilegijų rinkinys“ (P. Dubiński. „Zbiór praw i priwilejów miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych“). Su tuo leidiniu Vilniaus istorijos autorius, kaip matyti, buvo gerai susipažinęs ir ne kartą jį savo knygoje citavo. Vadinasi, XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje aptariamam kalnui jau buvo suteiktas Tauro kalno pavadinimas, nors dar atsimenamas ir senasis, lotyniškai rašytoje KJ privilegijoje lenkiškai įrašytasis pavadinimas *Czartowa Góra,* ir vėlesniuose lenkiškuose tekstuose išlikusi *Góra Czartowa*.

„Pasivaikščiojimuose po Vilnių“, kurie buvo išleisti praėjus dvidešimčiai metų po M. Balinskio Vilniaus istorijos pasirodymo, A. H. Kirkoras, iš pradžių rašęs apie T. Narbuto spėtąją mitinio Tauro kalno vietą Antakalnyje, toliau įvardijo tris kalno pavadinimus:

> Kaip tik ten, pasukus truputį dešiniau, galima patekti ant vadinamojo Baufalo kalno. Čia nuo senų laikų stovėjo tokiam Baufalui priklausęs namukas. Jame buvo tam tikra užeiga, visada kupina triukšmo, linksmybių, dažnai virstančių ištvirkavimu. Pagaliau ir savižudžiai šią vietą kažkodėl dažniausiai pasirinkdavo nusikaltimui vykdyti. Šis, pirma apleistas, 1812 m. sudegęs namas iš griuvėsių daugiau nepakilo.

Puslapio išnašoje autorius paaiškino: „Tas kalnas šiandien vadinamas Tauro kalnu arba Taurakalniu. Manoma, kad jo kilmė susijusi su Lietuvos girių karaliumi tauru“. O pastraipos pabaigoje pridūrė: „Kartais šis kalnas dar vadinamas Velnio, o žmonės įrodinėja, kad kadaise čia savo pasilinksminimus rengdavusios piktosios dvasios“[12].

A. H. Kirkoro spėjimas dėl *Baufalo* kalno vardo ryšio su užeigos savininko Baufalo pavarde vargu ar teisingas, tikėtina, kad *Baufalo* kalno pavadinimas atsirado XVIII a. antrojoje pusėje nuo buvusio LDK matininko Juozapo Teodoro Daraškevičiaus Baufalo (Józef Teodor Doroszkiewicz Bouffal), kuriam už tarnybinius nuopelnus buvo paskirtas žemės sklypas tame kalne, pavardės.

3 Plg. LŽDKM: 2024:189; Kitos Lietuvos metraščių citatos iš: *Polnoje sobranije*. 1907.
4 Cit. pagal BRMŠ 2001: 374.
5 Ten pat, 521.
6 Strijkovskis 2024.
7 Kraševskis 2015: 290.
8 Kirkoras 1991: 27.
9 Plg. Savukynas 2023.
10 Lietuvos metraštis 1971: 30.
11 Balinskis 2007: 224.
12 Kirkoras 2012: 162.

Vilniaus vietovardžių tyrinėtojas, istorikas Jonas Jurkštas[13] lenkiškai užrašytą kalno pavadinimą *Góra Czartowa* buvo aptikęs 1646 ir 1648 m. Vilniaus Lukiškių teritorijos planuose, taip pat ir įrašą, kad žemutinė kalno dalis palei gatvę vadinta *Góra Gliniana* (t. y. Moliakalniu – *A. G.*). Istorikas buvo radęs ir 1602 m. dokumentą, kuriame kalnas vadintas *Pamėnkalniu*, o gatvė, ėjusi palei jį, – *Pamėnkalnio* gatve. Tai tikrai reikšmingas atradimas, nes niekas kitas tokio lietuviško kalno pavadinimo į dienos šviesą nebuvo iškėlęs. Lenkiško pavadinimo *Góra Czartowa* atsiradimą J. Jurkštas aiškino tuo, kad XVII a., pradėjus lenkinti Vilniaus vietovardžius, Pamėnkalnio pavadinimui, esą, nebuvęs rastas lenkiškas atitikmuo, todėl lietuviškas žodis *pamėna*s buvęs išverstas kaip *czart*, t. y. *velnias,* ir taip Pamėnkalnis virto *Góra Czartova* – Velnio kalnu. Istorikui, kaip matyti, nebuvo žinomas KJ privilegijos tekstas, todėl Pamėnkalnį jis laikė pirminiu, autentišku kalno pavadinimu ir jį kildino iš Rytų Aukštaitijoje sutinkamo žodžio „pamėnas“, turinčio keletą prasmių: „pašvaistė“ ar „šmėkla, pamėklė“ ir t. t. Nagrinėdamas tolimesnę kalno pavadinimų raidą, J. Jurkštas nurodė, kaip šio kalno pavadinimai keitėsi XX a.: XVIII a. antroje pusėje *Góra Bouffalowa* atsirado nuo LDK matininko J. Baufalo (*Bauffal*) pavardės. Lietuvos pirmosios Nepriklausomybės laikais, kai Vilnių buvo okupavusi Lenkija, buvo leidžiami lietuviški vadovai po Vilnių, lietuviški Vilniaus planai, ir vienuose iš jų kalnas vadintas Perkūnkalniu, kituose – Taurakalniu. J. Jurkštas manė, kad čia pirštus prikišo Mykolas Biržiška, su savo patarėjais lietuvinęs Vilniaus vietovardžius: esą, Baufalo pavardė klaidingai susieta su vokišku žodžiu *Büffel* – buivolas, o šis susietas su tauru, ir taip nukaldintas Taurakalnio pavadinimas. Tikėtina, kad prie Tauro vardo sugrąžinimo (iš XIX a. vidurio) galėjo prisidėti M. Biržiška, tačiau vargu ar pagrįstas J. Jurkšto spėjimas, kad Tauro pavadinimas kilęs iš *Büffel*, nes M. Biržiškai ir kitiems vadovų po Vilnių rengėjams senieji ir naujieji šio kalno pavadinimai turėjo būti žinomi iš minėtųjų M. Balinskio ir J. I. Kraševskio Vilniaus istorijų ar iš A. H. Kirkoro.

Kai 1911–1913 m. Lietuvių mokslo ir Lietuvių dailės draugijos už suaukotus pinigus šiame kalne įsigijo sklypą Tautos Namų statybai, kalnas vadintas Baufalo vardu. Lenkiškas *Góra Bouffalowa* pavadinimas Vilniaus planuose išliko iki pat Lenkijos okupacijos pabaigos, o Vilnių susigrąžinus Lietuvai, įsitvirtino Tauro kalno pavadinimas. Šį pavadinimą pirmasis ėmė ginčyti Lietuvos dailės ir kultūros istorikas Vladas Drėma, dabartinį Tauro kalną pavadinęs Velnių-Vėlių kalnu[14] ir minėjęs Tauro kalną buvus ant Antakalnio aukštumos, kur pastatyta šv. Petro ir Povilo bažnyčia. Jis rašė, kad tai „bene seniausia ir ilgiausiai išlikusi pagoniškojo kulto vieta – Velnių (Vėlių) kalnas, dabar klaidingai vadinamas Tauro kalnu <...>“[15], tačiau šio savo teiginio niekuo nepagrindė, nors šis žmogus savo žodžių pavėjui nemėtė. Tikėtina, kad apie tokį kalno pavadinimą V. Drėma galėjo sužinoti iš minėtojo P. Dubinskio leidinio ar M. Balinskio ir J. I. Kraševskio Vilniaus istorijų, nors sunku pasakyti, kas galėjo inspiruoti spėjimus dėl seniausios pagoniškos Vilniaus šventvietės.

Archeologas Vykintas Vaitkevičius 2003 m. „Šiaurės Atėnuose“ paskelbtame straipsnyje „Senosios Vilniaus šventvietės“[16] citavo kiek kitokį minėtosios KJ privilegijos tekstą, kuris originale išdėstytas taip: <...> *ipsa usquè ad fluvium Vilia ab una, et Czartowa Góra usquè ad Łukiszki partibus* <...>. „<...> nuo pat Vilijos upės ir iki pat *Czartowa Góra*, iki pat Lukiškių <...>“, kur kalnas nurodytas kaip Vilniaus miestui Lietuvos valdovo dovanojamų žemių riboženklis.

Poetinį dabartinio Tauro kalno aprašymą yra palikęs Motiejus Kazimieras Sarbievijus (1595–1640), Europoje išgarsėjęs lotyniškai rašytomis eilėmis ir amžininkų vadintas Šiaurės Horacijumi. Kūrinyje, kuris žinomas pavadinimu „Odė Vilniui“, jis rašė:

Mes į kalną žalių Lukiškių kopsime
Kur aukšti ąžuolai ošia ir dengia jį,
Įsiklausę, kaip gurga
Vandenys plaukdami prošal.
Čia sustoję pačioj kalno viršūnėje,
Visą Vilnių mudu apžvelgti galėsime,
Kaip apsupus jį laiko
Vilija savo glėby. [17]

Odė rašyta, kaip spėjama, po 1625 m., joje autorius mini ne tik Lukiškių vietovei priklausantį kalną, bet ir kalne tuo metu augusį ąžuolyną. Tai įsimintinas ir dėmesio vertas paliudijimas. Nėra pagrindo manyti, kad frazė „aukšti ąžuolai

13 Jurkštas 1972; Jurkštas 1985; Jurkštas 1994.

14 Drėma 1991.

15 Ten pat, 82.

16 Vaitkevičius 2003.

17 Eugenijos Ulčinaitės vertimas iš lotynų k.

ošia ir dengia jį“ tėra poetinė puošmena, nes ši odė yra aprašomojo pobūdžio, be to, ji dedikuota konkrečiam asmeniui Pauliui Kozlovijui, kuriam vargu ar būtų patikęs aprašymas, neatitinkantis tikrovės.

CZARTOWA GÓRA – VĖLINO KALNAS?

1441 m. sausio 7 d. Brastoje išleistoje Kazimiero Jogailaičio privilegijoje pirmą kartą paminėtas ne tik šio kalno, bet ir vietovės – Lukiškių (*Łukiszki*) – vardas. Be to, *Czartowa Góra* tipografiškai susieta su Lukiškėmis. Tai, kad lenkiškas vardažodis *Czartowa Góra* reiškė Velnio kalną, yra akivaizdu. Būtų sunku nuginčyti ir tai, jog KJ privilegijos laikotarpiu lietuviai tą kalną turėjo vadinti Vėlino ar Velino vardu, nes šis senasis lietuvių ir latvių dievas XV a. buvo pasiekęs iš gerokai senesnių laikų. Seniausiame slavų rašytiniame šaltinyje „Senųjų laikų pasakojimas“ (ru. *Повесть временных лет,* toliau – *Pasakojimas*)[18], kurio ankstyvoji dalis, kaip spėjama, buvo surašyta Kijevo Pečorų vienuolyne 1113 m., t. y. netrukus po krikščionybės įvedimo Kijevo Rusioje (998 m.), minimi pagoniškieji slavų dievai Perunas ir Velesas-Volosas, kuriais, sudarydami sutartis, X a. viduryje prisiekė rusų kunigaikščiai (kniaziai). *Pasakojime* teonimas *Velesas* minimas lygiagrečiai su demonizuotu jo pervadinimu *чортъ*, kuris, greta kito pavadinimo – *бесъ*, pradėtas vartoti Kijevo Rusioje po krikščionybės įvedimo. Kijevas nuo Gedimino laikų priklausė LDK, ir tai iš dalies lėmė ilgai trukusį rytų slavų, rusėnų tarmės vartojimą LDK kanceliarijos raštuose, šia kalba buvo surašyti ir Lietuvos metraščiai.

Žymiausi pasaulio slavistai ir baltistai, tokie kaip Jozefas Dobrovskis (Josef Dobrovský, 1753–1829), pirmasis iškėlęs Velnio etimologinį ryšį su *vėle,* taip pat XX a. mokslininkai Romanas Jakobsonas (Roman Jakobson), Aleksandras Geištoras (Alexander Gieysztor) ir kiti, slavų Velesą siejo su senuoju lietuvių, baltų dievu *Velinu ar Vėlinu,* ir net laikė *Velesą* iš jo kilusiu. Kazimieras Būga teigė, kad žodis *vėlė* kilęs iš senųjų indoeuropiečių kamieno *vē-, kurio reikšmė sietina su *pūsti* reikšme: tas kamienas įžvelgiamas žodžiuose *kvėpuoti, dvėsuoti, dvasia, dvėsti, vėjas*. Pažymėtina, kad dabar slavų gyvenamose žemėse tekančio upelio *Velesa* pavadinimą K. Būga išaiškino kaip *Vėlių upelį*, analogiškai galėtume aiškinti ir Veliuonos upelio pavadinimą. Tad, kaip jau minėta, baltiškasis, lietuviškasis Velinas ar Vėlinas, laikytinas vėlių, mirusiųjų dvasių valdovu.

Velino ar *Vėlino* vardas (dėl to meto rašybos ypatumų sunku pasakyti, ar tai buvo *e*, ar *ė*) minimas Jono Bretkūno Postilėje (1591), o daugiskaitos forma *Welinai* – Mikalojaus Daukšos Katekizme (1595). Konstantino Sirvydo trikalbiame žodyne „Dictionarum trium lingvarum“ (1620) *velinas* pateikiamas kaip lenkų *czart* ir sulotyninto *cacodaemon*, t. y. blogio demono, atitikmuo. Ilgainiui buvęs vėlių valdovas išvirto į folklorinį velnią, kipšą, kuris, nors ir skiriasi nuo bažnytinio blogio demono, bet jau praradęs pirminę savo, kaip vėlių valdovo reikšmę, dar ataidinčią Vėlinių šventės pavadinime.

Privilegijoje esantis *Czartowa Góra* toponimas iš pirmo žvilgsnio gali kelti įtarimų, ar tai nėra „suvelnintas“, pakeistas kalno pavadinimas? Tokiam spėjimui prieštarauja tai, kad pavadinimas įrašytas didžiąja raide, bei kalno, kaip riboženklio, paskirtis. Išlikusieji XV, XVI a. Lietuvos teisiniai dokumentai rodo, kad riboženkliais tarnavusių vietovardžių pirminiai, autentiški pavadinimai nebuvo keičiami ir įvedus krikščionybę, nepaisant to, kad jie buvo susiję su senosiomis, „pagoniškomis“ šventvietėmis. Palyginimui galime pasitelkti KJ privilegijos išleidimui artimų 1478-ųjų Vilniaus vyskupo Jono Lasavičiaus žemės ir miško dovanojimo aktą:

> *Nos, Joannes, Dei gratia episcopus Vilnensis* <...> *laboriosi Migus khmetonis et homini nostri curiae nostrae* Sheszule <...> *sibi et suis legitime pueris terram cumsilva Helki alias* swiaty lasz *nuncupatam, ex opposito lacus* Sheszule *consistentem dedimus, donavimus damusque*) „Mes, Dievo Malone Vilniaus Vyskupas Jonas <...> triūsliajam kumečiui ir mūsų dvaro Šešuoliuose žmogui Migui <...>, jam ir jo teisėtiems vaikams suteikėme, dovanojome ir duodame žemę drauge su mišku, vadinamą Alku, arba Šventuoju mišku, esančią kitapus Šešuolių ežero“.

Atkreiptinas dėmesys, kad šiame lotyniškame dokumente lietuvių *alko* reikšmė apibūdinta lenkiškai (*Helki alias* swiaty lasz), o tai primena KJ privilegijos transkripciją. Pažymėtina ir tai, kad Vilniaus vyskupo Jono dovanojimo aktas (juridinis, o ne bažnytinis, religinis dokumentas) išsaugojo autentišką šventojo miško-alko pavadinimą, nors tai buvo „pagoniškas“ reliktas. Privilegijos, kaip valdovo donacijos, rangas buvo aukštesnis už vyskupo dovanojimo aktą, tačiau abu šie dokumentai buvo teisiniai, o ne christianizacijos

18 Cit. pagal BRMR 2016: 50.

religinės propagandos dokumentai. Neatmestina, kad Privilegijoje slaviška kalno pavadinimo versija įrašyta diplomatiniais tikslais, t. y. kad tai – diplomatinis gestas. *Vėlino* vardo puikavimasis Lietuvos valdovo dokumente, praėjus vos keliems dešimtmečiams po Lietuvos krikšto, galėjo atrodyti rizikingai, gal net iššaukiamai – tai, matyt, suprato jaunąjį Kazimierą į valdžią atvedusios Jono Goštauto grupės didikai. Tad lenkiškasis *Czartowa Góra* galėjo pasitarnauti kaip savotiška pagoniškojo *Vėlino* širma. Ką tik karūnuotam valdovui Kazimierui tada ėjo penkiolikti metai, mažai tikėtina, kad jis pats diktavo Privilegijos tekstą, ir vargu ar galėsime kada atsakyti, koks asmuo tą dokumentą diktavo. Aišku tik viena: Privilegija buvo pasirašyta Brastoje 1441 m. sausio 7 d., o joje įrašytą kalno pavadinimą galėjo lemti tai, kad *Vėlino* viengentis slavų *Velesas* Kijevo Rusios christianizacijos laikotarpiu buvo pervardintas į *чорт* o lenkai slaviškąjį velnią – *diabel* ėmė vadinti *czart*. Lietuvos christianizacija pagoniškojo *Vėlino* vardažodžio, skirtingai nuo slaviškojo *Veleso*, nepakeitė, bet perkeitė jo turinį, jo prasmę.

Tuo tarpu XV a. viduryje Vilniuje lietuviai kalną tikrai turėjo vadinti senuoju *Velino* ar *Vėlino* vardu, nors Vilniuje gyvenę rusėnai, rusai ar lenkai tą kalną galėjo vadinti kitaip.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI:

Balinskis 2007 = Mykolas Balinskis. *Vilniaus miesto istorija*. Vilnius: Mintis, 2007.

BRMŠ I = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, *I t: I-XV amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996.

BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II t: *XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

BRMR = *Baltų religijos ir mitologijos reliktai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): Šaltinių rinkinys*. Sudarė ir parengė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2016.

BūgaR III = Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, III. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.

Drėma 1991 = Vladas Drėma. *Dingęs Vilnius*. Vilnius: Vaga, 1991.

Gimbutienė 2002 = Marija Gimbutienė. Laimos palytėta: straipsniai, recenzijos, pokalbiai, polemika, laiškai, vertinimai, prisiminimai. Sudarė Austėja Ikamaitė, Vilnius: Scena, 2002.

Jurkštas 1972 = Jonas Jurkštas. Tikrasis Tauro kalno vardas. *Kultūros barai*, 1972, Nr.7.

Jurkštas 1985 = Jonas Jurkštas. *Vilniaus vietovardžiai*. Vilnius: Mokslas,1985.

Jurkštas 1994 = Jonas Jurkštas. Žemė į mus kalba vietų vardais. *Lietuvos aidas*, 1994 m. vasario 4 d., Nr. 24.

Kirkoras 1991 = Adomas Honoris Kirkoras. *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*. Vilnius: Mintis, 1991.

Kraševskis 2014 = Juzefas Ignacas Kraševskis. *Vilnius nuo jo pradžios iki 1750*, I–II. Vilnius: Mintis, 2014.

Lietuvių tautosaka 1967 = *Lietuvių tautosaka*, IV t. Vilnius: Mintis, 1967.

Lietuvos metraštis 1971 = *Lietuvos metraštis*. Redaktorius. K. Korsakas. Serija „Lituanistinė biblioteka“. Vilnius: Vaga, 1971.

LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1956–2002.

LŽDKM 2024 = *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis*. Parengė [ir iš rusėnų kalbos vertė] Kęstutis Gudmantas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024.

Narbutas 2001 = Teodoras Narbutas. *Lietuvių tautos istorija*, V t. Vilnius: Mintis, 2001.

Polnoje sobranije = Polnoje sobranije russkich letopisej. t. XVII. S. Peterburg, 1907, t. XVII. Internetinė prieiga: http://psrl.csu.ru.

Savukynas 2023 = Virginijus Savukynas. Taurus viešpats. *Būdas*, 2023, Nr. 3.

Strijkovskis 2024 = Motiejus Strijkovskis. *Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios Kronika*. Iš lenkų, lotynų, rusėnų kalbų vertė ir parengė Eglė Patiejūnienė; bendradarbiaujant Kęstučiui Gudmantui ir kt. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024.

Vaitkevičius 2003 = Vykintas Vaitkevičius. Senosios Vilniaus šventvietės. *Šiaurės Atėnai,* 2003, lapkričio 15 d., Nr. 42.

Vėlius 1987 =Norbertas Vėlius. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*. Vilnius, 1987.

ABOUT VĖLINAS HILL

Antanas GUDELIS

The article explores the history of Tauro Hill, which rises in the center of Vilnius, and traces the changes in its name from the 15th to the 20th century. It is believed that the hill's current name, which echoes the legend of Vilnius's founding, is a borrowed form. The original Tauro Hill was located in the eastern part of the city. The oldest recorded name of the hill discussed here appears in a mid-15th-century document, where it is called Czartowa Góra, meaning "Devil's Hill." Drawing on historical sources as well as evidence from Lithuanian mythology and linguistics, the author argues that this name may be linked to the ancient Baltic deity Velinas (or Vėlinas), the guardian of ancestral spirits.

INDIJA IR JOS MOTERŲ LIKIMAI *KATHAK* ŠOKIO ISTORIJOS SCENOJE

Kultūros antropologė, Šiaurės Indijos regione paplitusio klasikinio Kathak (hind.) šokio tyrinėtoja dr. Kristina DOLININA[1] pati yra profesionali šio šokio atlikėja. Išmokusi hindi kalbą, ji daugelį metų iš arti stebėjo, kas vyksta prieš išsipuošusiems šokėjams žengiant į sceną, kaip jie supranta šokio prasmę, kaip mokytojas (guru) perduoda savo žinias. Kaip tyrinėtoja, ji regi Kathak *ne tik teatro, bet ir Indijos kultūros istorijos scenoje, po kurios užkulisius šįkart ir nutarėme pasidairyti.*

Pamenu 2022 m. Vilniaus Universiteto teatro salėje matytą pasirodymą „Šivos ir Šaktės pokalbiai“, kurį surengė Kristinos mokytoja Šovana Narajam (Shovana Narayan) ir jos mokiniai. Man tai priminė eksperimentinį teatrą – sustyguotą, rituališkai drausmingą, koncentruotą pasakojimą apie šventus egzistencinius dalykus. Susidarė įspūdis, kad tai moterų spektaklis, nes scenoje vyravo mergaitės ir moterys, tačiau jų ritmiškai, kiek pritūpus, kojomis išmušami žingsneliai, tikslūs rankų judesiai ir kiti teatrinės kalbos elementai tą įspūdį tirpdė, – pasakojama buvo apie kažką kita. Kartą dalyvavau Kristinos šokių pamokoje ir patyriau, kaip fiziškai sunku atlikti kai kuriuos žingsnius ir gestus, dar stebino, kad atskiros kūno dalys turi atlikti skirtingus nesimetriškus judesius.

Kalbantis su Kristina paaiškėjo, kad scenoje regima istorija ir paties šokio istorija – tai du skirtingi pasakojimai. Jie prieštaringi, bet derantys, kalbantys apie tą pačią Indiją. Viename pasakojama apie seną, dvasingą, taurią, Vedų dvasios persunktą Indiją, o kitame regime daugiasluoksnę, nevienalytę, kontroversišką šios šalies istoriją, sudėtingą kai kurių bendruomenių likimą. Šiame pokalbyje daugiau dėmesnio skyrėme antrajam pasakojimui, per kurį atsiskleidžia modernios Indijos tapsmo procesai, kolonializmo ir postkolonializmo įtaka jos kultūrai. Kathak *istorijoje ryški dramatiška kintančio moters statuso visuomenėje ir scenoje linija, paliečianti ir prieštaringas rūmų kurtizanių, o Pietų Indijoje – devadasių (dievo tarnaičių) atlikėjų bendruomenių tradicijas. Kalbino Lina Leparskienė.*

K. Dolinina *Odissi* šokio pamokoje pas šokėją Šaron Louven (Sharon Lowen) Delyje. Jovitos Ambrazaitytės nuotrauka

1 Hindi kalbos ir literatūros magistratūros studijas baigė Džavaharlalo Neru (Jawaharlal Nehru) universitete, Indijoje. *Kathak* stiliaus mokėsi Asavari šokio mokykloje. Mokytojai – Šovana Narajan ir Tirat Adžmani (Tirath Ajmani). *Odissi* stiliaus studijas baigė Shriram Bharatiya Kala Kendra meno institute. Šiuo metu dirba Vilniaus universitete, Azijos ir transkultūrinių studijų institute dėsto hindi kalbos ir literatūros, Pietų Azijos literatūros, performatyviųjų Pietų Azijos tradicijų kursus.

Indija yra įvairialypė šalis, sudaryta iš valstijų, turinčių savo tapatumus. Per daugelį amžių ją veikė islamas ir kolonijinė britų ideologija. Tad įvardinti, kas yra tik „indiška“, sudėtinga. Stebint Kathak *šokį scenoje, susidaro įspūdis, kad juo perteikiamos amžinosios Indijos vertybės ir mitologija. Tačiau išgrynintas šokio pavidalas sietinas ir su moderniąja Indija, jos nepriklausomybės pradžioje vykdyta kultūros politika, išskyrusia aštuonis šalį reprezentuojančius klasikinius šokius. Tad apie kokią Indiją pasakoja šis šokis?*

Nuolat keliu šį sudėtingą klausimą. Neabejotinai savo šaknimis siekiantis senus laikus ir savo raiškoje naudojantis skirtingų atlikėjų bendruomenių, pabirusių po šiaurės ir centrinės Indijos regionus, atlikimo praktikas, dabartinis šokis yra moderni ir daugialypė visuma. Pirmą kartą *Kathak* buvo įvardintas tik XX a. pradžioje, o dabartinis jo pavidalas choreografų ir kultūros strategų išgrynintas tik to amžiaus viduryje. 1947 m. atkūrus Indijos nepriklausomybę, jis tapo vienu iš aštuonių vadinamųjų neoklasikinių šokių, per kuriuos modernioji Indija sau ir pasauliui pasakoja apie indiškosios kultūros išskirtinumą. Šiame naratyve šokis siejamas su gilia senove, idealizuota Indijos praeitimi. Tuo tarpu indų kultūros tyrinėtojai žino, kad nėra duomenų, kurie leistų tiesiogiai ir nekvestionuojamai susieti *Kathak* bei kitus neoklasikinius šokio stilius su prieš tris ar keturis tūkstančius metų egzistavusiomis šokio, dainavimo, teatro praktikomis arba su prieš du tūkstančius metų scenos menų traktate „Natjašastra“ (hind. Nāṭyaśāstra) (apie II a. pr. Kr. – II a. po Kr.) aprašytais dalykais.

Ambicija įžvelgti menamą tęstinumą sietina su nepriklausomybės judėjimu ir dekolonizacijos procesais, siekiu išsivaduoti iš ilgametės kolonijinės britų imperijos kultūrinės įtakos. Ir čia slypi didysis paradoksas! Mat toji tęstinumo samprata, ar, kitaip tariant, linijinis laiko ir istorijos suvokimas, toji menama tradicijos tąsa nuo idealios senovės per viduramžių tamsybę į naujųjų laikų šviesą yra perimta būtent iš Vakarų pasaulėžiūros. Kaip ir performatyvių tradicijų skirstymas į „klasikines“ ir „folklorines“. Nors dekolonizaciją suvokiame kaip kultūrinio išsivadavimo procesą, išlieka ir siekis būti panašiam.

Kita vertus, negalime paneigti *Kathak* „indiškumo“ plačiąja ir gilumine prasme, nes meninio atlikimo formos, kuriose pinasi šokis, teatras, muzika, pasakojimas, Indijoje visuomet buvo svarbios. Būtent čia ryškėja esminiai Vakarų ir Rytų skirtumai. Skirtingai nei Vakaruose, Pietų Azijoje ar Afrikoje mentaliniai dalykai nebuvo dichotomiškai atskirti nuo juslinių, dieviški – nuo žemiškų, sakralūs – nuo profaniškų. Savaime suprantama, tai darė didelį poveikį menams. Rytuose muzika, mitologija, vaizdiniai, istorijų pasakojimas visuomet sudarė vienį. Tad ir *Kathak* nėra tik šokis, bet ir ritminė sistema, muzika, pasakojimas. Visą šį pasakojimą galima ištrypti kojomis! Žvelgdami iš vakarietiškos perspektyvos, mes to net nepavadintume šokiu.

Indijai atgavus nepriklausomybę, neatsitiktinai išskirti minėtieji aštuoni šokiai. Pagal kokius kriterijus jie buvo atrinkti? Kokią žinią apie Indiją mums turėtų transliuoti būtent Kathak*?*

Tai vietinės tradicijos, kurios prieš kolonizaciją ir ankstyvuoju kolonizacijos laikotarpiu (t. y. vėlyvaisiais viduramžiais) turėjo aukštesnį statusą, nes buvo mecenuojamos atitinkamų regionų valdovų. XX a. pirmojoje pusėje išaugus domėjimuisi Rytais, į indiškus šokius atsigręžė profesionalūs choreografai, o kultūros politikos strategai panaudojo juos panindiškajai ideologijai[2] skleisti. Šiuo metu nacionalinė Muzikos, šokio ir teatro akademija yra pripažinusi aštuonis klasikinius Indijos šokių stilius *(Bharatanatyam*, *Kathak*, *Kuchipudi, Odissi, Kathakali, Sattriya, Manipuri* ir *Mohiniyattam)*, atstovaujančius skirtingoms valstijoms. Taip buvo siekiama pristatyti Indijos regionus, parodyti, kad galima kalbėti ne tik apie jų skirtumus, bet ir apie vienijančius dalykus. Tai panindiškoji perspektyva. Pavyzdžiui, *Manipuri* šokis įtrauktas dėl strateginės Šiaurės Rytų regiono, esančio greta Kinijos, Nepalo, reikšmės, norint kultūriškai įtvirtinti Indijos viešpatavimą savita etnine tapatybe išsiskiriančioje teritorijoje. Dėl panindiškosios kultūros politikos visi šokiai aprašomi kaip turintys ryšį su senaisiais Indijos raštais, siejami su vienos ar kitos hinduistinės dievybės garbinimu ir šventyklose atliekamais ritualais.

Kathak stilius tapo antruoju valstybės pripažintu klasikiniu šokiu, perteikiančiu Šiaurės ir Centrinės Indijos teritorijoje (Radžastano, Utar Pradešo, Biharo, Bengalijos valstijose) praktikuotas tradicijas. Kartais jis pavadinamas sakraliu, šventyklų erdvėje atliekamu šokiu, kita vertus, jis atspindi islamiškos Mogolų dinastijos valdymo

2 Panindiškoji ideologija (XIX a. pr. vadinta pan-nacionalistine) siekė suvienyti skirtingus Indijos subkontinento regionus po viena politine ir kultūrine vėliava. Sukūrus Indijos valstybę, siekta sukurti ir vieningą, homogenišką tautą. Šiam tikslui buvo pasitelktas hinduizmas, hindi kalba, kultūros paveldas, kastų sistema. Prigimtiniai įvairių Indijos tautų skirtumai, dialektų įvairovė bei kitos religijos vertinta kaip grėsmė.

Kotos (miestas Radžastane) maharadža klausosi muzikos ir žiūri šokėjų pasirodymą. XIX a. pr. Kotos mokyklos piešinys. Autorius nežinomas. Saugomas Klivlando meno muziejuje JAV

metu[3] klestėjusią rūmų kultūrą bei *Bhakti* tradiciją[4]. Dominuojančiame istoriniame naratyve šis šokis priskiriamas keliaujančių bardų – epų atlikėjų ar „istorijų pasakotojų“ – kathavačakų (hind. kathāvacak) bendruomenių palikimui. Iš čia esą kilęs ir šokio pavadinimas: jis siejamas su sanskrito žodžiu *kathā* – „pasakojimas“. Naujausių laikų Indijos visuomenėje, t. y. modernių indų sąmonėje, *Kathak* užima ypatingą vietą ir dėl jį pamėgusio Bolivudo kino.

Iš tiesų kine Indijos kultūra neatsiejama nuo šokio, ar tai stereotipinis įsivaizdavimas? Kokios Kathak *sąsajos su Bolivudu?*

Kathak šokio stilistiniai elementai – kostiumai, judesiai, temos – ypač plačiai naudoti 6-ajame dešimtmetyje, kai buvo kuriama daug kino filmų apie kurtizanes. Tai buvo itin romantiški ir populiarūs naratyvai, kita vertus, per juos buvo konstruojamas moters įvaizdis. Pokolonijinėse studijose tyrinėtojai dažnai kalba apie nepriklausomybę atgavusioje Indijoje įsivyravusią dviejų kultūros lygių strategiją ar ideologiją. Joje išskiriama vidinė dvasinė šalies kultūra, sieta su moteriškuoju pradu, idealizuotu moters, kaip tradicijų ir vertybių saugotojos, vaizdiniu (nors realiame gyvenime, patriarchalinėje visuomenėje, moteris saistė gausybė taisyklių). Šio jaunos valstybės konstruojamo moters įvaizdžio neatitiko dar neseniai Mogolų rūmų ir feodalinio elito aplinkoje šokio bei muzikos menus puoselėjusių kurtizanių gyvenimo būdas. XX a. viduryje pradėjus gaivinti šokio ir muzikos tradicijas, kurtizanių bendruomenė jau buvo marginalizuota, praradusi galimybę tęsti savo meno praktikas, tad ilgainiui jos imtos sieti su viduriniosios ar privilegijuotosios klasės moterimis. Šiam pokyčiui pasitarnavo ir filmai apie kurtizanes, kuriuose įtaigiai konstruoti abu moters įvaizdžiai: pirmasis jų teigė gerbiamos, idealizuotos, modernios, patriarchalinei sanklodai paklūstančios moters idealą, o kitas pasakojo apie iš feodalinio nuosmukio laikų atkeliavusias, puolusias ir savo vietos naujojoje valstybėje nerandančias kurtizanes. Filmų siužetai siūlė du kurtizanių likimo variantus: nuodėmių išpirkimą krauju ir / ar mirtimi arba grįžimą į patriarchalinės visuomenės glėbį per santuoką (dažniausiai – su privilegijuotųjų sluoksnių vyrais), išsižadėjus šokio ir muzikos.

Minėjai, kad reprezentaciniame Kathak *aprašyme jis pirmiausiai siejamas su bardais – vyrais. O koks yra kūrybinis kurtizanių indėlis, ir kaip šios dvi bendruomenės tarpusavyje susijusios? Gal ir daugiau bendruomenių praktikavo šį šokį?*

Atlikėjų bendruomenių Indijoje buvo daug ir įvairių. Jos skyrėsi pačiais įvairiausiais aspektais – lyties, kastos, religijos, prestižo, tautybės, meninės veiklos, naudojamo instrumento (prestižiniu laikytas sitaras ir perkusiniai instrumentai, pvz., tabla, mažiau prestižiniai). ir taip toliau. Jų statusą lėmė šokio atlikimo tikslas, erdvė (mieste ar kaime, rūmuose ar aikštėse), taip pat skirtingų laikotarpių meno srovės, filosofinės idėjos bei nauji, kolonizatorių diegiami, moraliniai imperatyvai. Dalį tų bendruomenių mes vienaip ar kitaip galime sieti su *Kathak* šokio stiliumi, t. y. jos paveikė šokio turinį, estetiką ir techniką.

Pirmiausia minėtini kathavačakai – mitologinius tekstus rečitavę keliaujantys bardai. Dažnai jie priskiriami brahmanų luomui, nors labiau tikėtina, kad jie patys save šiam luomui priskyrė

3 Apytiksliai nuo VIII a. Indijos pusiasalį pasiekęs islamas Šiaurės Indijoje gyvuoja daugiau nei tūkstantmetį. XIII a. įkurtas Delio sultonatas. Ši musulmoniškoji monarchija gyvavo daugiau nei 300 metų ir buvo valdoma net penkių dinastijų. Indijos kultūra ir menas suklestėjo Didžiųjų Mogolų dinastijos valdymo laikais (1526–1858).

4 *Bhakti* (‘atsidavimas, pasišventimas’) – mistinis judėjimas hinduizme, pabrėžiantis intensyvų emocinį ryšį tarp tikinčiojo ir jo asmeninės dievybės. Šio judėjimo veikiami, suklestėjo menai ir literatūra.

Mogolų dvaras. Šokančios ir muzikuojančios moterys sode. XVIII a. vid. Mogolų mokyklos piešinys. Autorius nežinomas. Iš Čarlzo Lango Fryro (Charles Lang Freer) meno galerijos kolekcijos, saugoma Nacionaliniame Azijos meno muziejuje JAV

XIX a., kai britai vykdė visuotinį gyventojų surašymą. Įvairūs atlikėjų klanai ar šeimos buvo kilę iš Utar Pradešo ir Biharo arba iš Radžastano ir Gudžarato regionų, kur apkritai buvo daug menais užsiimančių bendruomenių (beje, manoma, kad iš Radžastano ir Gudžarato kilusi ir romų bendruomenė). Vis dėlto šokio tyrinėtojai sutaria, kad vyriškų atlikėjų bendruomenių akcentavimas *Kathak* kontekste yra vėlyvas reiškinys, atspindintis modernios Indijos kultūrinės politikos tendencijas. XVII–XVIII a. *Kathak* scenoje vyraujančias pozicijas užėmė būtent tradicinė moterų atlikėjų bendruomenė, o vyrams teko veikiau antraeilis ar palaikantis vaidmuo – jie buvo šokiui akompanuojantys instrumentalistai, perkusininkai ir mokytojai.

O kokios buvo tos moterų bendruomenės?

Tai buvo tradicinės matriarchalinės ir sudėtingesnės hierarchinės sandaros atlikėjų bendruomenės, gyvenusios ir veikusios skirtinguose subkontinento dalyse – devadasės (hind. *devadāsi* – dievo tarnaitė) Pietų Indijoje, maharės (hind. *mahāri*) šalies Rytuose, *tavaif* (hind. *tawāif* – rūmų kurtizanės) Šiaurės ir Centriniame šalies regione. Tradiciškai devadasių ir maharių bendruomenės buvo susijusios su šventyklų institucija. Kai kurių Pietų Indijos šventyklų klestėjimo laikotarpiu (vėlyvaisiais viduramžiais), jose galėjo būti net keturi ar penki šimtai devadasių, užimančių skirtingas pozicijas ir užsiimančių skirtingomis veiklomis. Tuo metu šventyklos buvo glaudžiai susijusios su karališkąja valdžia ir gausiai remiamos, todėl instituciškai devadasės ir maharės dažnai būdavo pavaldžios ir rūmams. Ir kurtizanių bendruomenės tradiciškai buvo glaudžiai susijusios su karališkosios valdžios institucijomis. Kurtizanių būta įvairių: vienos šoko rūmuose, kitos veikė „raudonųjų žibintų kvartale“. Tokių bendruomenių moterys materialiai išlaikė šeimą ar klaną ir turėjo paveldėjimo teisę. Rūmų kurtizanės iš esmės atitiko iš Japonijos kultūros mums žinomą geišos tipą. Jos buvo išsilavinusios, gerai išmanė visus menus, etiketą, kūrė poeziją, grojo muzikos instrumentais ar dainavo. Šis reiškinys minimas senuosiuose Indijos raštuose, garsaus IV–V a. Indijos poeto Kalidasos (Kālidāsa) kūriniuose. Tokios moterys vadintos įvairiai (pvz., *gaṇikā*, *rajnartaki* etc.), o Mogolų dvaruose pagal islamišką tradiciją – *tawaif*.

Kurtizanių scenos menų sužydėjimas tiesiogiai siejamas su Didžiųjų Mogolų dinastijos kultūra ir jiems valdant rūmuose klestėjusiu manierizmu – literatūriniais muzikos vakarais *mehfil* ar *baithak*, kuriuose skambėjo pagal tam tikrus šablonus sukurta poezija, aukštinanti moters grožį, muzika, o ją lydėjo šokiai, kartais naratyviniai, tiesiogiai susiję su poetiniais tekstais arba su jais nesusiję. Būtina paminėti, kad ši tradicija klestėjo ne tik rūmuose, bet visuose visuomenės sluoksniuose, daugelyje bendruomenių, tad ir šokį buvo galima išvysti įvairiose vietose.

Taigi kurtizanių bendruomenės statuso iškilimas neatsiejamas nuo islamą išpažįstančių Mogolų dinastijos rūmų kultūros. Iš to laiko turime ir įstabųjį Tadžmahalo mauzoliejų, kuriame susipina persų, indų, turkų, islamo stilistiniai elementai. Ką turėtume žinoti apie Mogolų laikų rūmų kultūrą? Kaip islamiškos pasaulėžiūros terpėje vertintos kurtizanės?

Vėlyvaisiais viduramžiais ir kolonijiniu laikotarpiu Indija buvo didelis mažų karalysčių, valdomų maharadžų, konglomeratas. Dalis Indijos priklausė Mogolų dinastijai, iš kurios, po 1857–1859 m. įvykusio nesėkmingo Sipajų sukilimo, Didžiosios Britanijos karalius formaliai perėmė Indijos valdymą (t. y. perėmė valdymo teises iš privačios Rytų Indijos bendrovės (*East India Company*)

pirklių, joje šeimininkavusių nuo 1600 m.). Šios bendrovės tarnautojai rinkosi indišką gyvenimo būdą ir mėgavosi visais valdančiojo elito malonumais, įskaitant muzikos vakarus ar šokančių merginų pasirodymus. Na, o kurtizanių statusas Mogolų dinastijos dvaruose priklausė nuo konkretaus valdytojo – sultono ar navabo – pasaulėžiūros. Antai, Mogolų imperatorius Aurangzebas, sekdamas islamo mokymu, kurtizanių pasirodymus uždraudė kaip nešvarius ir nereikalingus. Tačiau jis buvo veikiau išimtis Indijos kontekste, kur net islamiškosios dinastijos vertino menus ir juos atliekančias bendruomenes, mėgo poezijos ir šokių vakarus. Kai kurie valdytojai patys rašė jausmų kupinus dainuojamus poezijos tekstus *thumri* ar net šoko. Kitaip tariant, tradicija kviesti muzikuojančias ir šokančias kurtizanes į rūmus ar lankytis jų išlaikomuose salonuose buvo giliai įsišaknijusi.

XIX a. viduryje Indiją kolonizavę britai ėmėsi permainų, kurios iš esmės keitė požiūrį ne tik į šokančias moteris, bet ir į visas atlikėjų bendruomenes. Kokie kolonizatorių veiksmai lėmė tokius pokyčius ir kokios buvo jų pasekmės?

Kolonijinė valdžia pradėjo gyventojų surašymus ir atliko administracines reformas, kurios stipriai pakeitė atlikėjų bendruomenių gyvenimo būdą bei tapatumą. Dažnai tie surašymai buvo netikslūs, nepaisė bendruomenių skirtumų ir taip paskatino jų susipriešinimą bei marginalizavimą. Antra, įsteigus provincijas, iki tol sienų nepaisiusios klajojančios menininkų bendruomenės buvo priverstos likti konkrečioje teritorijoje, nes naujieji įstatymai kriminalizavo „be tikslo“ keliaujančius ir neaiškiomis veiklomis užsiimančius žmones. O juk su amatais ar atlikimu susijusios bendruomenės iš esmės buvo nomadiškos! Trečia britų įvesta naujovė – griežta paveldėjimo tik per vyrišką liniją sistema. Dėl to matriarchatinės bendruomenės buvo priverstos keisti savo gyvenimo būdą. XX a. pradžioje prasidėjo ir antikurtizaninis judėjimas: pradėta drausti įsivaikinti mergaites ar leisti joms šokti šventyklose. Dėl to šokėjų profesija degradavo, o pragyvenimo šaltinio netekusios moterys, kad išgyventų, buvo priverstos imtis prostitucijos.

Ar yra išlikę duomenų apie tai, kaip britai vertino rūmuose ar kitur matytus moterų atliekamus šokius?

Indijos subkontinento pasaulėžiūroje dažnai nėra griežtos perskyros tarp to, kas sakralu, ir to, kas profaniška. Nuo VII a. ir viduramžiais Pietų Indijoje ir šiauriniuose bei centriniuose šalies regionuose paplitusioje *bhakti* tradicijoje jausmingumas ir meilės išraiškos gestai buvo suvokiami kaip tinkami perteikti dieviškąją meilę, o erotiškumo estetika iškelta į transcendentinį lygmenį. Ir XIX a. poeto Džajadevos (Jagadeva) „Gitos Govindos“ giesmėse atrasime gilų erotinį turinį, nors kūrinyje aprašomi dievo Krišnos nuotykiai. Krikščioniškuose Vakaruose, kur kūnas buvo laikomas nuodėmingu ir nešventu, jausminga ir akivaizdžiai flirtuojanti

Šokėjos Delyje (arba Šalimare). 1864 m. Samuelio Borno (Samuel Bourne) nuotrauka.
Saugoma Kolumbijos universiteto bibliotekoje JAV

Šokėjos su muzikantais. 1862 m. fotostudijoje daryta Čarlzo Šepardo (Charles Shepherd) nuotrauka. Saugoma Džono Polo Getčio (J. Paul Getty) meno muziejuje Kalifornijos valstijoje JAV

moteris (taip vertintas šokėjos lūpos prikandimas, gundantis žvilgsnis etc.) savaime tapo iššūkiu ir problema. Išlikę nemažai kolonijinio laikotarpio liudijimų – aprašymų, dienoraščių, – pasakojančių apie kurtizanių pasirodymus. Iš tekstų matyti, kad tie reginiai paliko neigiamą įspūdį, galima sakyti, sukėlė kultūrinį šoką. Visuma – garsai, judesiai, atlikimo būdas – pasirodė atstumianti ir primityvi.

Iš kokių šaltinių žinoma, kaip šis ar kiti šokiai atrodė XIX a. ar XX a. pradžioje, kai pirmą kartą buvo užrašytas Kathak *pavadinimas?*

Kaip galėjo atrodyti tų laikų šokis, koks buvo jo kontekstas, sužinome iš išlikusių folklorinių šokio formų, literatūrinių kūrinių apie kurtizanes, taip pat iš viduramžių miniatiūrų. Vėliau atsirado keliautojų piešinių ir net nuotraukų. Esama dar daug netyrinėtų XVIII a. tekstų urdu kalba, kurie galbūt atskleis įdomių tuometinės kultūros detalių.

Įdomu, kad Kadhak *šokis siejamas ir su šventyklomis?*

Šventyklos klasikinių šokių aprašymuose imtos akcentuoti dekolonizacijos laikais, kai Indijos šokis ir muzika pradėti sakralizuoti, taip siekiant atskirti savąją kultūrą nuo vakarietiškos. Iš tiesų apie Indijos šventyklose atliekamus šokius turėtume kalbėti labai atsargiai. Kai kuriais laikotarpiais Pietų Indijos šventyklose iš tiesų būdavo įdarbinama šimtai devadasių, kurių pagrindinė veikla buvo šokti dievybei. Vis dėlto dažniausiai šokiai, akrobatų pasirodymai ar epų rečitavimas vykdavo viešose vietose – turgavietėse, pagrindinėse aikštėse prie šventyklų. Sąsaja su šventykla atsiranda ir dėl šokiuose perteikiamų mitologinių naratyvų.

Kita vertus, svarbi ir ritualinė bei socialinė šokio funkcijos. Sakralųjį Pietų Indijos šokių dėmenį liudytų iki šiol išlikę šventyklas puošiantys bareljefai, vaizduojantys šokio pozas. O Šiaurės ir Centrinės Indijos teritorijos nuo X a. nuolat patyrė islamiškųjų dinastijų invazijas, kurių metu daug šventyklų buvo sunaikinta. Todėl *Kathak* naratyvas gali remtis tik minėtąja lingvistine sąsaja su žodžiu *katha* – pasakojimu, kuriuo perduodami senieji epai, pasaulėžiūra ir mitologija. Kovų dėl nepriklausomybės metu formavosi nauja nacionalinė ideologija, kurios vaizdinijoje šis pasakojimas turėjo atspindėti hinduistines vertybes ir pasaulėžiūrą, tad šokį reikėjo „išvalyti“ nuo sąsajų su negarbinga kurtizanių tradicija.

Ar tai reiškė, kad jį reikėjo atskirti nuo moterų bendruomenių?

Iš dalies. Stengtasi ištrinti jo sąsajas su visuomenės užribyje atsidūrusiomis bendruomenėmis, ši meninė tradicija buvo perimta vidurinės ir elito klasės moterų bendruomenių. Adaptuojant tradiciją naujiems laikams ir naujiems atlikėjams,

Kathak tapo mažiau jausmingas, atsisakyta erotiškumo. Taip Nepriklausomybės siekianti Indija siekė įtikti Vakarų pasauliui. Naujoji į Vakarus besilygiuojanti Indija negalėjo sau leisti būti pernelyg „moteriška“, nesuprantama, mistiška, tamsi, rytietiška. Kai kurie Kai kurie tyrinėtojai, pavyzdžiui, Ašišas Nandy (Ashish Nandy) tokį kultūros purifikacijos procesą vadina antrąja Indijos kolonizacija, tik šįsyk vykdoma iš vidaus. Net mitologiniame lygmenyje įgyvendinta reikšminga permaina: šokio globa iš moteriškojo Krišnos simboliškai buvo perduota vyriškajam Šivai. Jausmingas meilužis Krišna buvo užvaldęs šokio sceną ir šokio turinį iki pat atgimimo, pasakojimai apie amžinąją Krišnos ir Radhos meilę puošdavo rūmų ar kurtizanių salonų pasirodymus, bendruomenės šventes ar šventyklų ritualus. Tačiau šokio reformatorių vizijas ir nacionalistinės politikos tendencijas labiau atitiko asketiškas ir vyriškas kosminio šokėjo Šivos įvaizdis. Tad nuo 1930 m. atsirado vis daugiau šokio kompozicijų, skirtų būtent šiam herojui. Pakito ir judesio estetika – grakščias, erotiškai sugestyvias kūno išraiškas pakeitė greitesniu ritmu atliekami, vyriškesni, techniškesni judesiai.

Kas užsiėmė šio naujo kanono kūrimu?

Negalime įvardinti konkretaus asmens ar institucijos. XX a. pradžioje šie procesai buvo inicijuoti tokių išsilavinusių kultūros veikėjų ir šokio reformatorių kaip E. Krišna Ajeris (E. Krishna Iyer) ir Rukmini Devi Erandeil (Arundale) bei Madam Menaka (Madame Menaka) (šį scenos slapyvardį buvo pasirinkusi šokėja ir choreografė *Leila Roy-Sokhey)*. Pastarąsias dvi choreografes domėtis senosiomis indiškomis tradicijomis įkvėpė balerina Ana Pavlova, tuo metu su savo šokių trupe gastroliavusi po pasaulį. Ji domėjosi įvairių kultūrų šokiais ir dalį jų įtraukė į savo koncertinę programą, įdarbindama skirtingų šalių atlikėjus. Ana Pavlova ir jos šokių partneris Udajus Šankaras (Uday Shankar) drauge sukūrė net kelias kompozicijas, įkvėptas indų šokių. Tose kompozicijose klasikiniam indų šokiui buvo pritaikytos vakarietiškos teatrinės technikos. Šioje kultūrų sandūroje, hibridinėje kultūrinėje erdvėje, išryškėjo *Bharatanatyam* ir *Kathak* šokių raidos kryptis, tiksliau – šie šokiai patyrė transformaciją, tapo nauju reiškiniu. Tolesne jų raida rūpinosi Nepriklausomoje Indijoje naujai įsteigtos kultūros ir švietimo institucijos bei kultūros biurokratija. Pradėtos steigti šokių mokyklos, įtraukti tradiciniai atlikėjai vyrai bei jau iš jų šokio tradicijų paslaptis perimančios moterys iš aukštesnių visuomenės sluoksnių. Tad 1950–1960 m. Delyje šie du klasikiniai šokiai pirmieji įgavo kanoninių formų, jie plačiai paplito ir buvo dažniausiai atliekami scenoje.

Ar gali trumpai pristatyti, kaip atrodo šis šokis? Kas scenoje vyksta?

Šokio teatrą sudaro daugybė grynojo ir vaidybinio šokio elementų, jam akompanuoja tabla (dviejų dalių būgnas) ir sarangis (liutnios tipo styginis instrumentas). *Kathak* tradiciškai atliekamas solo, visais laikais jis didžia dalimi rėmėsi improvizacija, bet itin svarbu, kad šokėjas gebėtų

Šokėja su muzikantais Kalkutoje. 1825–1925 m. Nuotrauka iš Karpenterių kolekcijos, saugomos Kongreso bibliotekoje JAV

virtuoziškai kojomis ištrypti sudėtingas ir matematiškai tikslias ritmines kompozicijas bei atlikti staigius sukinius. Taip pat svarbu grakščiais judesiais subtiliai ir įtikinamai perteikti žiūrovams emocijas ir juos sujaudinti. Pasirodymas dažniausiai prasideda iš lėto, po to vis greitėja, kol šokėjo pėdos tampa dar vienu perkusiniu instrumentu. Įžengęs į sceną atlikėjas nusilenkia, pagerbdamas žemę ir pasirodymo erdvę, po to atlieka pirmąjį šokį, skirtą kokiai nors *hindi* dievybei arba scenai pasveikinti. Skambant eilėms sanskrito ar hindi kalba, vaizduojami su garbinama dievybe susiję gestai ir pozos. Po to šokėjai, pakaitomis su perkusininku, atlieka sudėtingas ritmines kompozicijas, tarsi „klausimų–atsakymų“ seriją. Tuomet vėl parodoma naratyvinė kompozicija, pasakojanti trumpą mitologinį epizodą iš dievybių ar iškilių žmonių gyvenimo, deklamuojamos *bhakti* / *sufi* poetų eilės, atskleidžiančios įvairiausius jaunos merginos, laukiančios savo mylimojo, jausmus arba dievo Krišnos meilės nuotykius. Pasirodymas tradiciškai baigiamas abstrakčiu džiaugsmą išreiškiančiu šokiu, vadinamu *tarana*.

Įvairios *Kathak* šokio mokyklos kuria savąsias stilistines šio šokio variacijas, jos gali skirtis kai kuriais techniniais elementais, judesiais, choreografija. Šiuolaikiniuose pasirodymuose vis daugiau dėmesio skiriama režisūrai, pasitelkiamos šviesų ir garso instaliacijos, vaizdo projekcijos. Vis populiaresnės grupinės kompozicijos, kuriose siekiama sinchroniškų judesių.

Kas yra naujoji Kathak *bendruomenė? Ar visų visuomenės sluoksnių ir visų kastų atstovai gali tapti* Kathak *šokėjais?*

Minėtas institucinis požiūris *Kathak* išpopuliarino plačiojoje visuomenėje ir dabar už labai nedidelį mokestį jo gali mokytis žmonės iš įvairių socialinių sluoksnių. Šiuo metu, galima sakyti, tai yra vidurinio sluoksnio moterų ir vyrų užsiėmimas. Šokis juos sujungia į bendruomenę, kuriai ima rūpėti šių tradicijų perdava. Skirtingose Indijos dalyse *Kathak* atrodo vis kitaip, egzistuoja daug stilistinių mokyklų, kurios praktikuoja skirtingas šokio technikas ir saugo savo tradicijų paslaptis. Indų diasporoje klasikinių šokių mokymasis padeda išsaugoti ryšį su savo kultūra ir šaknimis. Vienas iš mano pokalbininkų sakė, kad visi, šokantys klasikinius šokius, gyvena savotiškame burbule, kuris suteikia priklausymo bendruomenei jausmą. Nesvarbu, kuriam pasaulio krašte gyveni, atėjęs į klasikinių šokių vakarą, pasijusi savas tarp savų.

Pati esi profesionali šokėja, ar jautiesi šios bendruomenės dalimi?

Taip, po ilgamečių studijų ir praktikos (nuo 2000 m.), daugiau nei dešimtmetį pagyvenusi Delyje, pramokusi *hindi* kalbos, susipažinusi su mokytojais, tikrai jaučiuosi šios bendruomenės dalimi. Tirti šokį pradėjau 2016 m. doktorantūros studijų Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje metu. O

Šokėjos su muzikantais. 1870 m. Samuelio Borno (Samuel Bourne) nuotrauka. Vieta nežinoma. Vaizdas iš *Wikimedia Commons*

Šokėjos su muzikantais Delyje. Apie 1900 m. Vaizdas iš *Wikimedia Commons*

podoktorantūros studijos suteikė galimybę tyrinėti *Kathak* šokį trijų žemynų indų diasporoje[5]. Tad dabar nuolat keliauju po globaliąją Indiją.

Kas svarbu indų diasporos bendruomenėms? Ar skiriasi jų požiūris į šokį? Koks jų santykis su savąja indiška tapatybe?

Podoktorantūros studijoms pasirinkau Jungtinės Karalystės, Pietų Afrikos Respublikos ir Australijos diasporas. Tiriu, kaip per įkūnytą *Kathak* praktiką pasireiškia skirtingos indų tapatybės, atsiskleidžia jų santykis su namais, Indija ir priimančia valstybe bei jos kultūra. Tyrimui pasirinktose vietose Pietų Azijos / Indijos diasporos bendruomenės yra labai įvairios, skirtingais istorijos tarpsniais emigravusios iš skirtingų Pietų Azijos regionų. Senesnėse išeivijos bendruomenėse pastebimas ypatingas santykis su namų kultūra, tačiau ta kultūra gali labai skirtis nuo dabartinės, ji tarsi įstrigusi laike. Tai itin jautėsi Pietų Afrikos Respublikos diasporoje, kurią daugiausiai sudaro XIX a. į cukranendrių plantacijas pagal sutartis dirbti atvykusių indų palikuonys. Jie gyveno gana uždarai, atskirtį dar labiau padidino 1948 m. rasinę segregaciją įtvirtinęs diskriminacinis apartheido režimas. Tradicinės kultūrinės praktikos čia tapo svarbia sąsaja su gimtąja šalimi. Situacija Jungtinėje Karalystėje yra kiek kitokia, kolonijiniu laikotarpiu susiformavusi hibridinė erdvė sudarė sąlygas kultūriniams mainams vykti. Ten galime stebėti populiarios šiuolaikinės šokio žvaigždės Achramo Chano (Akhram Khan) projektus ir pasirodymus. Turėdamas *Kathak* šokio pagrindus, jis integravo į jį šiuolaikinio šokio žanrus, atrado savo unikalią judesio kalbą ir taip sukūrė naują sceninį reiškinį. Žinoma, čionykštei diasporai taip pat svarbios jos šaknys, žmonės apie tai kalba, tačiau kanoninės kultūrinės praktikos jiems nėra tokios aktualios. Beje, Jungtinėje Karalystėje Anglijos meno taryba skiria finansavimą šokių projektui tik tuo atveju, jei jis yra daugiakultūrinis. Tad ir finansiniai mechanizmai daro įtaką kultūros vyksmui bei naujoms Indijos tradicijų interpretacijoms, kurioms antros ar trečios kartos indų kilmės kūrėjus jau yra paruošusi kosmopolitinė britų kultūrinė aplinka. Australijoje emigrantų iš Indijos bendruomenė dar labai jauna – išeivių iš Šiaurės Indijos čia atsirado tik prieš 20 metų. Tad nors *Kathak* šokio mokykla jau įkurta, ši tradicija ir ją puoselėjanti bendruomenė dar tik kuriasi.

Klasikinių šokių mokymas neatsiejamas ir nuo mokytojo, arba guru, tradicijos. Ar turi savąjį guru?

Kathak šokio tyrėja iš Helsinkio Hana Manila (Hanna Manila) pavadino šį reiškinį „institucija institucijoje“. Nacionalinėse šokio ir muzikos

5 Šiam podoktorantūros tyrimui finansinę paramą skyrė Lietuvos mokslo taryba (sut. Nr. S-PD-24-100).

Kristina Dolina. Jovitos Ambrazaitytės nuotrauka

švietimo įstaigose nuo pat jų įkūrimo savo žiniomis ir įgūdžiais dalijosi žymūs to meto atlikėjai ir mokytojai. Taip naujoje institucinėje terpėje įsitvirtino istoriškai Indijos subkontinentui įprastas žinių perdavimas iš mokytojo mokiniui – *guru śiśya parampara*. Jis panašus į meistro ir pameistrio santykį, kai perduodamos tiek amato paslaptys, tiek gyvenimo išmintis. Nors išaugęs gyvenimo tempas, technologijos, mokymo nuotoliu galimybės šią perdavos tradiciją keičia, guru vaidmuo išlieka svarbus. Štai ir aš visą gyvenimą išliksiu savosios mokytojos mokinė, nes tiesiog negali būti kitaip. Gilus ryšys tarp guru ir mokinio, abipusis atsidavimas ir praktika augina profesionalius atlikėjus ir tęsia tradiciją.

Tikriausiai per mokytoją įsišakniji ir bendruomenėje?

Bendruomenę visada kažkas vienija. Muzikantų bei šokėjų gyvenseną ir bendruomenes tiriantis Danielis M. Noimanas (Daniel M. Neuman) savo tyrimuose išskiria tris esminius jas vienijančius faktorius – tai priklausymas konkrečiai stilistinei mokyklai, mokytojo turėjimas ir kasdienė praktika. Mokytojas arba guru yra tas, kuris tave paverčia bendruomenės nariu. Būdamas su mokytoju nuo ryto iki vakaro, stebėdamas jo gyvenimą, kūrybą, bendravimą su muzikantais ir šokėjais, norom nenorom perimi atitinkamus įgūdžius. O nuolatinė fizinė disciplina padeda perimti judesius ir per juos tarsi įsirašyti šokio tradiciją į savo kūną.

Turbūt yra šokėjų, kurie nėra religingi arba išpažįsta kitą religiją – islamą ar krikščionybę. Kaip jie vertina šokyje svarbų hinduistinį dėmenį?

Šokiai iš tiesų yra stipriai ideologizuoti ir susieti su hinduizmu, tad kai kuriems šokėjams sudėtinga deklaruoti priklausymą šiai tradicijai (jų išties yra įvairių, ypač diasporoje). Tyrimų metu daug kam užduodu klausimą, ar *Kathak* susijęs su religija? Daugelis išsisuka nuo atsakymo, sakydami, jog pats *Kathak* yra savotiška religija. Kiti kalba apie tai, kad nepaisant hinduistinio turinio, šokio dvasinį pagrindą sudaro universalios vertybės. Teko sutikti musulmonę iš Bangladešo, kuri šiuo šokiu bando kalbėti apie jos bendruomenei aktualias ir skaudžias problemas – moters padėtį visuomenėje, seksualinį išnaudojimą, moterų psichologines problemas. Savo šokio variante ji atsisakė visų kostiumo puošmenų, pabrėždama, kad jai svarbus ne grožis, o prasmingas pasakojimas, turinys. O hinduistinis šokio aspektas jai visada buvo svetimas.

Kaip pati vertini valstybės įtaką šokio turiniui? Tai turbūt bendresnių politinių procesų atspindys?

Pastaraisiais metais Indijos valstybinė politika yra fundamentalios dešiniosios pakraipos. Tai neišvengiamai daro įtaką menui bei nuo valstybės kaip mecenato priklausomiems kūrėjams.

INDIA AND THE FATE OF ITS WOMEN ON THE STAGE OF *KATHAK* DANCE HISTORY

After India gained independence in 1947, it officially recognised eight neo-classical dance forms. These dances serve as a medium for the country to narrate its own story both to itself and to the world. Each dance reflects regional traditions and community heritages, often relying on compelling narratives. *Kathak*, a beautiful dance from North and Central India, showcases its graceful and quick footwork, telling stories of gods or shared feelings of love and longing. However, the story portrayed on stage does not fully encompass the dance's entire history. One narrative highlights ancient, spiritual India rooted in Vedic traditions, while another reveals a complex, often controversial past influenced by colonialism and subsequent changes. In *Kathak*, history charts a dramatic evolution in the social and artistic roles of women. Lina Leparskienė discusses these themes with Dr Kristina Dolinina, a cultural anthropologist and *Kathak* performer who specialises in this classical art form.

„NEĮMANOMA BRANGINTI TO, KO NEPAŽĮSTI“

Ką prisimename iš savo ankstyvosios vaikystės? Močiutė man mažytei delne virdavo košelę, iš skepetaičių mokėjo suvynioti lėlytę. Mama prieš miegą sekdavo vis tą pačią, bet kažkodėl niekad nepabodusią pasaką apie vištytę ir gaidelį. Kai pati tapau mama, ir aš virdavau vaikų delniukuose košelę. Gyvenimo ratui besisukant, nutrūkusias gijas mums padeda surišti sutikti žmonės. Todėl esu dėkinga Nijolei Grivačiauskienei, išmokiusiai gražiausių lopšinių, kurių pati vaikystėje negirdėjau, bet dar suspėjau išdainuoti savo vaikams.

Nijolė vadovauja šį rudenį 25-uosius veiklos metus minėsiančiam Garliavos kultūros centro folkloro ansambliui „Gegutala“, sutartinių giedotojų grupei „Mėta“, veda folkloro edukacijas vaikams, seminarus pedagogams. Jau 17 metų jiedvi su dukra Laima Stankevičiene skatina jaunas Kauno ir Kauno regiono šeimas tęsti dainavimo tradicijas, kviesdamos mokytis patiems mažiausiems skirtų senųjų žaidinimų ir lopšinių. Tai – įjudviejų įkurtos šeimų folkloro mokyklėlės „Tindi rindi riuška“ misija. Šiais metais mamos su mažyliais buriasi Kaune, Ąžuolyno bibliotekoje, kur Nijolė ir Laima veda edukacijų ciklą „Etnorytmečiai šeimoms“[1]*. 2017 m. Lopšinių ir vaikų migdymo tradicijos buvo įtrauktos į Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą. Kaipgi sekasi šias tradicijas skleisti ir perduoti šiuolaikinėms šeimoms? Folkloro puoselėtoja Nijole GRIVAČIAUSKIENĖ mielai sutiko pasidalinti savo patirtimi bei įžvalgomis. Kalbino Rūta Stočkuvienė.*

Nijole, kaip jūsų veikloje atsirado šeimų folkloro mokyklėlė?

Keletą metų dirbau Vytauto Didžiojo universiteto studentų folkloro ansamblio vadove. Sykį viena besilaukianti ansamblietė paprašė pamokyti lopšinių. Prie jos prisijungė dar kelios draugės, kurios taip pat tuo metu laukėsi. Pradėjome bendrauti. Bet tai neilgai truko – jos pagimdė. Tačiau po kurio laiko merginos vėl kreipėsi į mane prašydamos pamokyti ne tik lopšinių, bet ir visokių žaidinimų, kūdikėliams tinkamų dainelių. O ir mano šeimoje tuo metu jau buvo gimusi pirmoji anūkė, su ja bendraudama jaučiau, ko iš tiesų mažiesiems reikia. Taip ir gimė šeimų folkloro mokyklėlės idėja. Pamažu grupė didėjo, radosi ir daugiau šeimų, norinčių mokytis žaismingai, jaukiai, šiltai bendrauti su kūdikiais. Dauguma tėvelių supranta tokio bendravimo, stiprinančio glaudų šeimos tarpusavio ryšį, svarbą.

Nesu mokslininkė, folkloro tyrinėtoja – esu praktikė. Visą gyvenimą dirbau mokytoja, folkloro kolektyvų vadove, teko dirbti su įvairaus amžiaus žmonėmis – vaikais, studentais, suaugusiaisiais, senoliais. Juokaudama sakau, kad taip „priaugau“ iki pačių mažiausiųjų.

Kuo Jums asmeniškai svarbūs susitikimai su šeimomis? Kodėl dirbate šį darbą? Juk dažnai tenka savanoriauti...

Malonu bendrauti su jaunomis šeimomis ir jaustis joms reikalinga. Bet tai, šiaip ar taip, yra darbas. Išskirčiau tris svarbiausias priežastis, kodėl ėmiausi šios veiklos. Pirmiausia jaučiu, kad kūdikiams, vaikams ir jų mamoms visų šių dalykų labai reikia. Kaip užmegzti ryšį su tik ką į pasaulį atėjusiu žmogučiu, neturinčiu jokios patirties? Atgimsta tie patys senieji metodai: čiūčiavimai, sūpavimai, kalbinimai, žaidinimai, lopšinės. Ir temos labai panašios – mus supanti aplinka. Gal katytė, šuniukas, gal pro langą šviečianti saulė, dangumi praplaukiantis debesėlis, vakare sužibusi žvaigždelė, gal šalia vis nekantraujantis broliukas ar sesutė ir t. t. Kūdikiams juk visada reikėjo tų pačių dalykų: artimųjų dėmesio, meilės, atidos, namų ramybės, jaukumo ir, žinoma, artimo bendravimo. Todėl būtų sunku kuo nors pakeisti laiko nugludintas lopšines, įvairius žaidinimus, mankšteles, pirštų pratimėlius, kutenimus, sūpavimus, mylavimus, kykojimus, jodinimus. Jie mažąjį žmogutį pralinksmina, guodžia, ramina, tai – kūdikio pirmoji pažintis su jo pasauliu. Man patinka, kad pamokėlės virsta nuolatiniu kūrybiniu procesu. Negaliu iš anksto numatyti tikslaus jų plano – jį padiktuoja tos dienos vaikų nuotaika, jų norai. O aš, pasitelkusi tautos kūrybos lobyną, galiu jį interpretuoti, žaisti, improvizuoti.

Antroji priežastis: dirbu iš patriotiškumo. Manau, kad kūdikių pirmoji pažintis su meno pasauliu turėtų prasidėti nuo savosios tautos kūrybos. Labai svarbu, ką jie išgirsta kūdikystėje,

1 Tai Ąžuolyno bibliotekos įgyvendinamo, Lietuvos kultūros tarybos finansuojamo projekto „Etnoąžuolynas: paveldo pažinimo ir kūrybos erdvė“ dalis.

„Etnorytmečio šeimoms“ akimirka. 2025 m. Iš Ąžuolyno bibliotekos archyvo

ankstyvoje vaikystėje, – juk viskas nugula į vaiko atmintį, pasąmonę. Taip klojami pamatai viso gyvenimo nuostatoms. Juk gimtoji kalba ir folkloras daro mus lietuviais. Man svarbus ir besikeičiantis tėvelių požiūris į folklorą: jie taip pat mokosi dainuoti, susipažįsta su tautos kūryba.

Trečioji priežastis, kodėl tenka savanoriauti, yra labai žemiška: todėl, kad švietimo ar kultūros įstaigos nemato reikalo mokėti už šį darbą. Juk su mamomis ir mažyliais nekoncertuojame, nedalyvaujame konkursuose, dainų šventėse, tad, pasak kultūros įstaigų vadovų, kam tokia veikla reikalinga, kokia jos prasmė? Tokį požiūrį liudija ir vienos švietimo valdininkės nusistebėjimas: „Koks gali būti darbas su *pampersiniais*?“.

Tiesa, būna išimčių, kartais mus pakviečia dalyvauti įvairiuose projektuose, kur už darbą gaunu atlygį. Tuo metu, kai dar negaudavau pensijos, patys tėveliai sumokėdavo už užsiėmimus. Sumokėtų ir dabar, bet būtų labai nesmagu ir neteisinga rinkti pinigus už folklorą, į kurį, mano supratimu, kiekvienas Lietuvos pilietis turi prigimtinę teisę.

Ar sulaukiate iš šeimų pozityvaus grįžtamojo ryšio? Kaip jaučiatės bendraudama su mažyliais ir jų mamomis?

Santykiai labai draugiški ir kartais tęsiasi gerokai ilgiau, nei lankoma mokyklėlė. Juk šeimos kasmet keičiasi, į pamokėles ateina tol, kol mažylis pradeda lankyti darželį. Bet ir tapę darželinukais vaikai noriai ateina į kultūros centro organizuojamus renginius, kuriuose kartais vedu edukacijas, arba dalyvauja kitų vaikų kolektyvų veikloje. Kai kurios šeimos tapo folkloro ansamblio „Gegutala“ nariais. Buvę mokinukai, dabar jau paaugliai, kartais net pakviečia į savo organizuojamus folkloro renginius. Kas gali būti maloniau? Sakoma, kad senas ir mažas turi daug bendro. Jaučiu tuos vaikelius. Bendravimas su jais pripildo geros energijos. Vaikai manęs nebijo, įdėmiai stebi. Džiugina, kad ir mamytės, tėveliai pradeda dainuoti, nes peržengti šią ribą šiuolaikiniams žmonėms neretai būna sudėtinga. O tai svarbu – juk ryšys, užsimezgęs per dainas, lopšines, yra ypatingas, intymus ir niekuo nepakeičiamas. Mokyklėlių kūdikiams yra ir daugiau, esu keliose apsilankiusi, stebėjusi jų veiklą. Mano supratimu, jos daugiau skirtos ankstyvojo amžiaus tarpsnio vaikams ugdyti. O kuo ypatinga folkloro mokyklėlė? Ji paremta daugiau emocinio ryšio mezgimu su mama, su tėveliu, su bendraamžiais, visa aplinka. Mokomės geranoriškai bendrauti, stebėti aplinką, būti draugijoje, pratintis prie žmonių ir,

žinoma, mėgautis dainavimu. Labai padeda neįtikėtinas folkloro įvairiapusiškumas. Joks poetas, joks kompozitorius, joks mokslininkas negali sukurti tiek vaikams tinkamų kūrinių, kiek per šimtmečius yra sukūrusi visa tauta. Kiekviena mama, supdama, žaidindama savo vaikelį, kaskart su meile prideda naujų žodelyčių, savų interpretacijų, gražiausių palinkėjimų. Dabartinėms mamoms belieka kūrybiškai šią tradiciją tęsti.

Stebiuosi, bet užsiėmimų metu vaikai gana retai verkia, dažniausiai būna smalsūs, džiugūs ir nesunkiai išbūna 45 minutes. Mamos džiaugiasi, kad visa, ko šeima išmoksta per pamokėles, praverčia ne tik namuose, bet ir ilgose kelionėse ar kitur.

Stebėdama mažus vaikus, galiu paliudyti, kad jie pirmiau pradeda šokti, o tik vėliau – vaikščioti, pirmiau pradeda dainuoti, o paskui – kalbėti. Tai prigimtiniai žmogaus poreikiai. Prisimenu save mažą: šeimoje augome keturios sesutės, buvau gal ketverių metukų, kai tėtukas susodino mus visas keturias į ratus pavėžinti. Veža, o aš taip bijau, taip bijau, kad nebeištveriu ir pradedu dainuoti. Vyresnės sesės ima juoktis: „Nilka bijo, Nilka bijo!“ Man gėda, kad bijau, suprantu, kad dainuodama išsiduodu, bet pradedu dainuoti ir jau nebebijau. Dar pamenu, kad būdama panašaus amžiaus žiemą nušalau pirštukus, atsivėrė skausmingos žaizdos. Mamutė vakarais jas tvarstė. Yra pasakojusi, kad išgirdusi vidury nakties mane dainuojančią, žinodavo – jau Nijolytei skauda. Man skauda, bet aš ne verkiu, o dainuoju ir taip nusiraminu. Iš kur, būdama vaikas, galėjau žinoti, kad daina turi tokią galią? Niekas manęs to nemokė.

Kaip apibūdintumėt šiuolaikinio žmogaus santykį su folkloru?

Mes visi labai skirtingi. Mano požiūriu, kiekviena karta turi savąjį folklorą: mano kartos folkloras kitoks nei mano tėvų, o tėvų buvo kitoks nei senelių. Kiekviena karta jį keičia ir pritaiko prie savųjų poreikių, savojo laikmečio madų, tačiau remiasi tradicija. Kai folkloras perduodamas iš kartos į kartą, jis išlieka gyvas ir aktualus. Tai – tautos tarpusavio bendravimo priemonė, juk folkloras ir kalba yra du pagrindiniai tautos kūrybos klodai, vienijantys mus į tautą. Koks yra šiuolaikinio žmogaus santykis su gimtąja kalba, toks turėtų būti ir su folkloru. Taip nėra, nes vis dar esame posovietinė visuomenė. Sovietmečiu, siekiant niveliuoti tautas, tikslingai buvo menkinama tautos kūryba. Mūsų mokytojams buvo įteigta, kad folkloras – tai vargingo valstiečio paguodos šaltinis, o tie vargo laikai jau praėję, tad liaudies dainos neva praradusios aktualumą, esančios svarbios tik tautosakininkams, istorikams, tinkančios nebent scenai. Sovietmetis sustabdė natūralų folkloro perdavimą, tad dabar didelė dalis žmonių jo tiesiog nepažįsta. Neįmanoma branginti to, ko nepažįsti.

Iš sovietmečio atėjęs neigiamas požiūris į folklorą vis dar gyvuoja?

Švietimo ir kultūros sistemoje jis tebėra gajus. Mokyklose dar esama sovietinės viršininko ir pavaldinių hierarchijos, kai vaikai turi paklusti, atsiskaityti viršesniam, ko išmokę. O juk visi turėtų veikti kartu, bendradarbiauti. Folklorui ne vieta ten, kur yra tokia hierarchija, juk tautos kūryba – pats demokratiškiausias menas, demokratiškumo mokykla. Mokytojams keliami tikslai ugdyti empatiškus, pasitikinčius savimi ir aplinka, geranoriškus, smalsius, pilietiškus, bendraujančius ir bendradarbiaujančius žmones. O kaip tai padaryti? Būtent folkloras ir yra tokio ugdymo priemonė. Galiu tai patvirtinti iš savo patirties. Šešiolika metų dirbau pradinių klasių mokytoja, išleidau keturias pradinukų kartas. Mano mokinių rezultatai buvo geriausi tarp paralelinių klasių, nors niekuo nesiskyriau nuo kitų mokytojų – tik tuo, kad savo vaikus ugdžiau pasitelkdama folklorą. Mes žaidėme, vaidinome, dainavome, šokome. Vaikai buvo draugiški, kūrybingi, rūpinosi vieni kitais, į mokyklą ėjo su džiaugsmu. Folkloras veikia ir kaip puiki patyčių prevencija, moko ne konkuruoti, o pagelbėti, pastebėti silpnesnį. Dainavimas drauge padeda geriau jaustis, suteikia pasitikėjimo savimi ir kitais, skatina nebijoti atsiverti. Kai dainuojame, tarp mūsų užsimezga emocinis ryšys, daina baigiasi, o šilti tarpusavio jausmai lieka ilgam, kartais – visam gyvenimui. Tikiu, ateis laikas, kai mokyklos ims vertinti folklorą kaip šiuolaikinę žmogaus ugdymo priemonę, o ne kaip galimybę pasirodyti scenoje ar konkurse.

Ko palinkėtumėte šeimoms?

Linkiu mamoms dainuoti – keliaujant, išėjus pasivaikščioti, virtuvėje gaminant maistą, dainuoti mezgant ar piešiant, dainuoti (nebūtinai lopšinę) vaikams prieš miegą. Ir nekreipti dėmesio, jei kiti tyli. Svarbu, kad vaikai girdėtų dainuojančią mamą ar tėvelį, o vaikams tėvelių balsai visada patys gražiausi ir mieliausi. Juk folkloras tinka bendraujant, poilsiaujat, siekiant saviraiškos, todėl labai dera kasdieniame šeimos gyvenime, susibūrimuose, kelionėse, vakaronėse. Kodėl

„Etnorytmečio šeimoms“ akimirka. 2025 m..
Iš Ąžuolyno bibliotekos archyvo

paprotys dainuoti nyksta? Gal todėl, kad dainuoti gali tik laisvas, atviras, savimi ir aplinka pasitikintis žmogus? Ar jaunimas dabar turi šias savybes? Jei neturi, tegu ieško kokio nors folkloro kolektyvo, studijos ar mokyklėlės. Pabendravęs kurį laiką, tikrai įgis savybių, teikiančių žmogui visavertiškumo jausmą.

Kodėl man taip patinka dirbti su jaunomis šeimomis? Gal todėl, kad maži vaikai dar nesuvaržyti suaugusiųjų pasaulio mitų ir stereotipų, dar nežino, kad folkloras nemadingas ir nepopuliarus? Gal todėl, kad tėveliai taip myli savo vaikučius, kad jų labui net patys pradeda dainuoti?

Pažįstu dvimetę mergytę, kuri per pamokėles nuolat niūniuoja, lyg mokėtų visas daineles. Tai ypač smagu girdėti! Jei mamos dainuoja, jų pavyzdžiu seka ir vaikai – tai natūralus dainavimas, kylantis iš žmogaus prigimties. Juk balsas skirtas ne tik kalbėti, bet ir dainuoti. Jis teikia daug informacijos apie žmogų, jo vidinį pasaulį. O namų aplinkai mamos dainavimas teikia saugumo, darnos, ramybės.

Manau, kad šeimos, kurios ateina į folkloro mokyklėlę, jau yra gerame kelyje. Jos ieško ir randa. Tai nereiškia, kad jų vaikai turi užaugti folklorininkais, tikrai ne. Tai tik pirmieji žingsneliai, tik dirvos purenimas asmenybei augti.

Tautos kūryba – tarsi meilės apsiaustas, padovanotas mums tėvų, senelių, prosenelių. Tai jau išėjusių kartų rūpestis, kad mums būtų jauku, saugu ir gera, kad šis meilės apsiaustas apsaugotų nuo pasaulio negandų, tai jų siekis, kad neištirptume didžiajame pasauly, neišsisklaidytume, išlaikytume savastį. Kad išliktume lietuviais.

Dėkoju už pokalbį.

“YOU CANNOT VALUE WHAT YOU DO NOT KNOW”

An interview with Nijolė Grivačiauskienė, who leads the folklore ensemble *Gegutala*, which has been active for 25 years, and the *Mėta* group of sutartinės singers. She believes folklore profoundly influences modern people. For 17 years, she and her daughter Laima Stankevičienė have encouraged young families in Kaunas and the surrounding region to carry on singing traditions. They teach old lullabies and children’s songs to parents and babies, stating that a child’s first encounter with art should begin with their own national culture and its values. In 2017, Lithuania included lullaby traditions in its Register of Intangible Cultural Heritage. She also incorporates folklore into primary education. Singing supports children's well-being, enhances their self-confidence, and helps build strong emotional connections. Additionally, it contributes to preventing bullying.

LIETUVIŠKOS ŠIRDIES AIDAI IŠ ARGENTINOS

Rasa KALINAUSKAITĖ

Tėvas ir sūnus „Ecos de Lituania“ studijoje: kairėje - „širdies lietuvis“, laidos muzikos režisierius ir vedėjas Chuanas Chose Formentas (Juan Jose Fourment), dešinėje - lietuviškos radijo programos iniciatorius, administracinis vadovas, režisierius ir vedėjas Ignas Formentas Kalvelis. 2024 m. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

„Argentinoje mane vadina *Chuanì* – prie *Juan* vardo prideda vieną *Ignacio* raidę, o Lietuvoje visi kreipiasi *Jonai,* ir man patinka lietuviškas vardas!“ – paaiškino Jonas Ignas Formentas Kalvelis (isp. Juan Ignacio Fourment Kalvelis), kai dvyliktą kartą viešėdamas Lietuvoje užsuko į „Būdo“ redakciją. Jau 22 metus iš studijos gimtajame Beriso (Berisso) mieste jis su talkininkais kiekvieno penktadienio vakarą FM bangomis ir internetu tiesiogiai transliuoja „Ecos de Lituania“ arba „Lietuvos aidus“ – vienintelę Pietų Amerikoje lietuvišką laidą, kurios klausosi daugybė ispaniškai kalbančių lietuvių emigrantų provaikaičių ir tiesiog Lietuva besidominčių žmonių visame Amerikos žemyne. Jos pavadinimas mena žinomo Argentinos lietuvių veikėjo Zeferino Juknevičiaus (isp. Ceferino Iujnevich, 1913–2000)[1] 1947–1972 metais sekmadienių rytais iš Buenos Airių transliuotą laidą, pasibaigdavusią klausytojų atmintyje ilgam įsirėžusiais žodžiais: „Vėliau ar anksčiau Lietuva vėl bus laisva.“ „Žmonės ją prisiminė, ir kai ieškojau pavadinimo savo laidai, klausė, ar negalėtume pratęsti tradicijos. Todėl susisiekiau su Z. Juknevičiaus artimaisiais ir pasakiau, kad norime tęsti jo darbą. Pirmojoje savo laidoje 2003 metų gegužės 18 dieną tiesioginiame eteryje kalbinau Z. Juknevičiaus žmoną ir ji pasveikino „Ecos de Lituania“. Tada buvau devyniolikos metų, su šia laida aš subrendau“, – sako Jonas. Per tą laiką jis nuo abėcėlės išmoko lietuvių kalbą, kuria kalbėjo jo proseneliai, ir tapo vienu iš žmonių, skyrusių savo gyvenimą Pietų Amerikos lietuvių kultūrinei tapatybei išsaugoti. Tad su Jonu Ignu FORMENTU KALVELIU – jau 116 metų gyvuojančios seniausios Pietų Amerikoje Argentinos lietuvių kultūros draugijos „Nemunas“[2] nariu, 1971-aisiais įkurto lietuvių tautinių šokių kolektyvo „Nemunas“ nariu ir buvusiu vadovu, Lietuvos Respublikos Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos nariu, atstovaujančiu Pietų Amerikos diasporai – kalbėjomės apie tai, kas jį atvedė į lietuvišką veiklą ir ką reiškia būti lietuviu kitos, jam gimtosios ispanų kalbos ir Argentinos kultūros aplinkoje.

1 Buenos Airėse gimęs ir miręs Zeferinas Juknevičius buvo Lietuvių katalikų Šv. Kazimiero bendruomenės veikėjas, Jaunųjų vyrų draugijos (vėliau Argentinos lietuvių jaunimo draugija) pirmininkas; nuo 1935 m. redagavo savaitraštį „Švyturys“; 1940 m. tapo Lietuvai išlaisvinti centro propagandos sekretoriumi, vėliau pirmininku; 1958 m. buvo Argentinos lietuvių organizacijų ir spaudos tarybos pirmojo prezidiumo pirmininkas, 1960 m. – Buenos Airėse vykusio Pietų Amerikos lietuvių I kongreso iniciatorius ir pirmininkas, kitų kongresų (1963, 1965 ir 1967) vienas organizatorių; išvertė į ispanų kalbą Lietuvos Katalikų Bažnyčios kroniką, kitų leidinių; Argentinos spaudoje rašė Lietuvos laisvės kovos klausimais (pagal Visuotinę lietuvių enciklopediją).

2 Iki 1944 m. – lietuvių savišalpos draugija „Vargdienis“, įkurta 1909 m. Beriso mieste.

IMIGRANTAI

Dvi prieš šimtmetį darytos fotografijos mena laiką, kai apsisprendę palikti Lietuvą 1926-aisiais Jono proseneliai laivu perplaukė Atlanto vandenyną ir pirmą kartą atsistojo ant Argentinos žemės. Ne vieni – su kūdikiu ant rankų. „Čia – mano senelis Jonas Kalvelis. Jis gimė 1926 metais Lietuvoje, Vabalninke, o užaugo jau Argentinoje. Iš pradžių proseneliai atplaukė į Buenos Aires ir apsistojo imigrantų viešbutyje prie uosto. Argentinos valdžia leido jame tris paras nemokamai nakvoti ir maitintis, o po to reikėjo keliauti kitur ir pradėti dirbti“, – pasakoja Jonas. „Svajonių viešbučiu“ lietuvių kadaise vadintame pastate[3] dabar veikia Nacionalinis imigracijos muziejus, kur galima pamatyti valgyklą, skirtą vienu metu pamaitinti tūkstantį žmonių, lovas, kokiose prieš šimtą metų miegodavo ką tik į Argentiną atvykę naujakuriai, ir sužinoti apie keliomis bangomis nuo XIX a. pabaigos vykusią imigraciją iš Europos, Azijos ir Afrikos, o vėliau ir kitų Lotynų Amerikos šalių.[4]

Iš imigrantų viešbučio Kalvelių šeima iškeliavo į Berisą – už 65 kilometrų nuo sostinės prie La Platos upės esantį miestelį, 1871 metais pradėjusį kurtis aplink italų imigranto Juano Beriso (Juan Berisso, 1834–1893) įsteigtą skerdyklą.[5] 1930-aisiais Berise, anuomet gana svarbiame pramoniniame mieste su uostu, dviem mėsos perdirbimo įmonėmis ir laivų statykla, gyveno apie 30 tūkstančių žmonių, iš jų apie 3 tūkstančiai imigrantų iš Lietuvos, Italijos, Ispanijos, Ukrainos, Lenkijos, Baltarusijos, Bulgarijos, Serbijos ir kitų šalių.[6] Jono proseneliai įsidarbino prie uosto esančiose „Swif“ ir „Armour“ kompanijų skerdyklose, kur darbas vyko pamainomis po dvylika valandų, o karo metais pagaminti mėsos konservai laivais iškeliaudavo į Europą įvairių šalių kariuomenėms.[7] „Darbas buvo labai sunkus, sąlygos baisios, bet svarbiausia, kad jie turėjo darbą ir gyveno taikos sąlygomis. Po darbo dauguma lietuvių susirinkdavo į draugiją pabendrauti, kartu pavalgydavo, išgerdavo, padainuodavo. Jie padėjo vieni kitiems įsikurti, pasistatyti namus. Draugija, įkurta 1909 metais, buvo vadinama „Vargdienis“ – iš to aišku, kaip jie jautėsi, koks sunkus buvo metas. Neįsivaizduoju, kad lietuviai dabar savo organizaciją pavadintų „Vargdienis“, o tada pavadino. Tik 1944 metais ją pervadino „Nemuno“ draugija. Jos veikloje dalyvavo ir mano proseneliai, senelis.“ 1931-aisiais Berise buvo įkurta ir lietuvių katalikų savišalpos ir kultūros draugija „Mindaugas“, o dar po kelerių metų – iki Antrojo pasaulinio karo su Lietuvos vyriausybės parama veikusi lietuvių mokykla, kurioje vaikai mokėsi lietuvių kalbos ir įgydavo pradinį išsilavinimą.[8] Susibūrė lietuvių chorai, šokių kolektyvas, teatras.

Iš savo šeimos apie senesnius laikus Jonas sužinojo nedaug: „Senelis mirė labai jaunas, 33-ejų metų, kai mano mamai buvo devyneri. Jis atvyko dar kūdikis ir išmoko kalbėti ispaniškai, įsiliejo į Argentinos gyvenimą. Nemanau, kad mokėjo lietuvių kalbą. Mama mirė sulaukusi 86-erių, bet apie istoriją ir savo tėtį daug nepasakodavo, gal ir todėl, kad jai tai buvo skaudu, ilgėjosi. Savo mamos kapo einu aplankyti į La Platos kapines, ten visur matai lietuvių, lenkų, ukrainiečių vardus, pavardes. Berise lietuviai neturi atskirų kapinių.“

Imigrantų kartos žmonės taip pat ne itin mėgo pasakoti apie nelengvą įsikūrimą nepažįstamoje šalyje, bet smalsiam paaugliui rūpėjo juos prakalbinti: „Kai buvau 16-metis, dviračiu nuvažiuodavau pas imigrantus gerti matės. Tada jie buvo aštuoniasdešimtmečiai senukai, dabar jau visi mirę. Iš puodukų per šiaudelius gerdavome matę ir pasakodavo, kaip gyveno. Mėgstu bendrauti, man buvo įdomu klausytis žmonių istorijų, gal taip ir tapau žurnalistu. Tarpusavyje jie šnekėdavosi lietuviškai, o su manimi – ispaniškai. Aš dar nemokėjau lietuvių kalbos, o jie painiojo ispaniškus žodžius, kalbėjo su akcentu. Žodį „tomatis“, pomidorai, tardavo „tomačiu“ – daiktavardis ispaniškas, bet su lietuviška galūne. Jie pasakojo, kaip atplaukė laivais į Santos – San Paulą Brazilijoje. Ten gyvena daugiau juodaodžių nei Argentinoje ar Urugvajuje, o lietuviai nebuvo matę tokių žmonių, todėl bijojo. Kai kurie bijojo taip, kad net nenorėjo išlipti iš laivo... Taip ir atplaukė iki Argentinos. Bet vis tiek Brazilijoje lietuvių apsistojo daugiau, jų palikuonys iki šiol gyvena San Paule, Vilja Selina (*Vila Zelina*) rajone.“

3 Ana (Ona) Paulina Semenas, Stella Maris Borba, Juan Francisco (Jonas Pranciškus) Klimaitis. *Beriso lietuviai: pasakojimai apie vieną tautą*. Vilnius, 2008, p. 14.

4 Museo de la Inmigración / National Immigration Museum, žr.: https://untref.edu.ar/muntref/es/museo-de-la-inmigracion/; https://turismo.buenosaires.gob.ar/en/otros-establecimientos/national-immigration-museum

5 Ana (Ona) Paulina Semenas, Stella Maris Borba, Juan Francisco (Jonas Pranciškus) Klimaitis, *op. cit*., p. 10.

6 Ten pat, p. 11, 42.

7 Ten pat, p. 12.

8 Ten pat.

Anelė Kalvelienė su sūnumi Jonu – Jono Igno Formento Kalvelio prosenelė ir senelis

Prosenelio Antano Kalvelio pasas. Nuotraukos iš asmeninio archyvo

ŠAKNYS

„Prieš porą metų apsilankiau Vabalninke, toje parapijoje, kur 1926 metais buvo pakrikštytas mano senelis. Nuostabu, kai pagalvoji, kad po šimto metų esi toje pačioje vietoje! Aplankėme kapines, pasikalbėjome su kunigu, bet daugiau nieko nesužinojome. Galbūt Kalveliai gyveno kitur, kuriame nors kaime“, – spėja Jonas.

Prosenelio giminės pėdsakas pasimetė prabėgusio laiko miglose, bet prieš porą dešimtmečių pavyko susirasti gimines iš prosenelės pusės. Tai padaryti padėjusią žurnalistų Palmiros Galkontaitės ir Egidijaus Knispelio televizijos laidą „Nepriklausoma paieškų tarnyba“ jis prisimena kaip stebuklą: „Viskas įvyko labai greitai ir netikėtai. Aš prisistačiau, jie parodė prosenelio pasą ir nuotrauką, kur prosenelė su seneliu ant rankų, ir žmonės ją iškart atpažino! Aš dar buvau gyvai eteryje, kai paskambino giminės! Negalėjau patikėti: kas čia dabar vyksta... <juokiasi> Paaiškėjo, kad jie gyvena Sodelių kaime netoli Panevėžio. Kai po laidos ten nuvykau, buvo nuostabu – aš apie tuos žmones nežinojau nieko, o jie žinojo apie mano mamą ir dėdę! Paklausė: kaip sekasi Izabelei? *Isabel* – mano mamos vardas. Paklausiau, iš kur apie ją žino. Pasirodo, prosenelė dar ilgai susirašinėjo su Lietuvoje likusiais giminėmis. Manau, net mano mama apie tai nežinojo.“ Kai gimė Jonas, prosenelė jau buvo mirusi, o laiškai, kuriuos ji

gaudavo iš Lietuvos – seniai kažkur dingę. Taip abipus vandenyno gyvenančių giminių ryšys ilgam nutrūko, kol pavyko jį vėl sumegzti.

Ieškodamas savo šaknų, Jonas žvalgosi ir į Prancūzijos žemėlapį: „Tėčio giminė labai seniai atkeliavo iš Prancūzijos ir tapo argentiniečiais. Esu į Argentiną atplaukusių prancūzų proproproanūkis. Norėčiau žinoti ir apie prancūzišką savo istorijos dalį, bet informacijos rasti labai sunku. Tėtis nežino, iš kur atvyko mūsų protėviai. Įdomu žiūrinėti Prancūzijos žemėlapį – mūsų bendrapavardžiai gyvena įvairiuose regionuose, kažkur ten yra mano tapatybės šaknys.“

RAKTAS Į LIETUVIŠKĄ PASAULĮ

Savo šeimoje Jonas augdamas negirdėjo lietuvių kalbos, bet lietuvių tautiniai šokiai jam savi nuo vaikystės. Būtent nuo jų prasidėjo jo tėvų Izabelės Kalvelis (Isabel Kalvelis) ir prancūzų kilmės Chuano Chosė Formento (Juan José Fourment) meilės istorija: „1971 metais, kai mano mamai buvo apie šešiolika, Alfredas Dulkė (Alfredo Dulke) įkūrė lietuvių šokių ansamblį „Nemunas“. Jis dirbo kartu su mano tėvu. Kolektyve trūko vyrų, ir A. Dulkė jo paklausė: ar tu nenori šokti? Kodėl ne?! Tėtis padėjo A. Dulkei važinėti pas lietuvių kilmės žmones ir kviesti juos šokti. Tarp jų buvo ir mano mama, taip tėvai ir susipažino. Vėliau ir aš įsitraukiau į lietuvių bendruomenės veiklą, o šokiai ypač patiko. Mūsų kolektyvas gyvuoja jau 54 metus, pernai dalyvavome Šimtmečio dainų šventėje. Pietų Amerikos jaunimą lengva patraukti šokiais, visi labai mėgsta polkas. Iš chorų, kurių seniau buvo daug, liko tik vienas – „Mindaugas“, o šokių kolektyvų – gal dvylika. Šokiai – mūsų raktas į lietuvybę. Kai žmonės nebekalba lietuviškai, kai nebėra chorų, jie padeda atvesti vaikus ir šeimas į bendruomenę. Man pačiam šokiai buvo kaip pirmas medis, kurį pamatęs žengiau gilyn į lietuvišką mišką. Šoka lietuvių anūkai, proanūkiai ir proproanūkiai, bet yra ir nelietuvių kilmės šokėjų, kaip mano tėtis. Mes sakome, kad jis yra širdies lietuvis, nes labai prisideda prie lietuviškos veiklos. Pasaulyje yra daug nelietuvių, kurie aukoja savo laiką ir stengiasi dėl lietuvybės labiau už dalį lietuvių.“

TILTAS

Kas, užaugus ispanakalbėje aplinkoje, įkvėpė ryžto nuo abėcėlės mokytis prosenelių kalbos? „Tai nutiko 2003 metais, kai jau buvau „Nemuno“ klubo šokėjas ir dalyvavome Pietų Amerikos lietuvių jaunimo suvažiavime Urugvajuje. Ten pamačiau, kad 30–40 metų žmonės kalbasi lietuviškai... Jie bendravo lietuviškai, o aš negalėjau... Savo bendruomenėje mes lietuviškai jau nekalbėjome, buvo likę tik šokiai. Tada sau pasakiau: ir aš noriu išmokti kalbos, noriu būti tikras lietuvis, ne tik per šokius! Kodėl jie gali, o mes ne?! Noriu, kad ir mano bendruomenėje būtų žmonių,

Lietuvių draugija „Nemunas“ prie savo pastato Beriso mieste. 2024 m. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

Argentinos lietuvių šokių kolektyvai „Nemunas“ ir „Griaustinis“ , kuriems yra vadovavęs ir J. I. Formentas Kalvelis (dešinėje) prie Vilniaus arkikatedros per Dainų šventę. 2024 m. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

galinčių bendrauti lietuviškai! Norėjau sustiprinti savo tapatybę. Tas troškimas buvo labai stiprus, bet lengva nebuvo. Kad užaugęs Argentinoje išmoktum lietuvių kalbos, reikia daug valios ir lėšų“, – paaiškina Jonas.

Iš Lietuvių fondo Čikagoje[9] gavęs stipendiją, 2004-aisiais jis išvažiavo mokytis į Vasario 16-osios gimnaziją Vokietijoje ir pirmą kartą apsilankė Lietuvoje. Čia per kelis mėnesius kiek pramoko kalbos, kuria po poros dešimtmečių jau bendrauja laisvai: „Kalba man yra tiltas, jungiantis su Lietuva. Jei nemoki kalbos, esi kaip nuo jos atskirta sala. Galî puikiai šokti, dainuoti, bet ryšys su Lietuva nebus tikras. Todėl noriu, kad kuo daugiau Pietų Amerikos jaunimo išmoktų kalbėti lietuviškai. Kai gyveni nelietuviškoje aplinkoje, tai yra sunku, todėl pirmiausia vaikus ir jaunimą įtraukiame per šokius, o tada ir šeimas lengviau paskatinti domėtis lietuviškais dalykais, ieškoti giminių Lietuvoje, mokytis kalbos.“

Įvairių šalių lietuvių bendruomenės turi savo kalbos kursus, kai kurios ir mokyklėles, o per pandemiją Čilės lietuvių įsteigtoje Pietų Amerikos lituanistinėje mokykloje rengiamos nuotolinės pamokos. „Tai geras būdas susipažinti su abėcėle, linksniais, pradėti draugauti su kalba. Bet geriausia mokytis kalbos Lietuvoje, kur esi priverstas bendrauti lietuviškai. Aišku, jei atvykęs per „Erasmus“ programą bendrausi su kitais studentais ispaniškai, nieko neišmoksi. Todėl mūsų jaunuoliai turėtų gyventi su studentais lietuviais, kad ir „Kamčiatkos“ bendrabučiuose. Svarbu, kad aplinka būtų lietuviška. Pastaruoju metu jaučiu, kad Vilniuje padaugėjo rusų kalbos – gaila, bet ir suprantama, juk Ukrainoje vyksta karas, daug pabėgėlių“, – sako Jonas.

„LIETUVOS AIDAI“

Kelias į Lietuvą būtų buvęs daug sunkesnis, o gal ir visai neprasidėjęs, be tėvų palaikymo ir pagalbos. Jonui išvykus į lietuvišką gimnaziją Vokietijoje ir universitete studijuojant žurnalistiką, jiedu ėmėsi rengti sūnaus sukurtą radijo laidą: „Tėvai neturėjo jokios žurnalistinės patirties, bet norėjo man padėti. Tuo metu jie parengė daug reportažų su lietuviais, mama surasdavo muzikos ir lietuviškų patiekalų receptų. O tėtis iki šiol dalyvauja kuriant mūsų laidas.“

Trise pasitardami jie parinko ir šaukinį, penktadienių vakarais kviečiantį klausytis „Ecos de Lituania“. Jame susipina du motyvai – Marijono Mikutavičiaus daina „Trys milijonai“ ir kompozitoriaus Miko Petrausko harmonizuotas „Suktinis“

9 1961 m. JAV Ilinojaus valstijoje įsteigtas Lietuvių fondas – pelno nesiekianti organizacija, finansiškai remianti lietuvybės ir lietuviškų vertybių išlaikymą ir stiprinimą (svetainė internete: https://www.lithuanianfoundation.org/LT/).

Lietuvių draugija „Nemunas“ Beriso „Imigrantų šventėje“. 2024 m. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

(„Bitute, pilkoji“), pirmą kartą sušoktas 1903-aisiais Peterburgo lietuvių bendruomenės vakare ir pradėjęs lietuvių tautinių scenos šokių istoriją.[10] „Mūsų idėja paprasta: norime žinoti, kas vyksta Lietuvoje ir transliuoti dabar ten skambančią muziką, bet nepamiršti ir istorijos, šaknų, liaudiškos muzikos. Toks žaidimas: duodi kažką naujo, bet išsaugai ir tai, kas sena. Pietų Amerikos žmonėms labai patinka polkos, o „Bitute, pilkoji“ žino daugelis, ji tradiciškai užbaigia Dainų šventės Šokių dieną. Sveikinimus mūsų klausytojams siunčia ir šiuolaikiniai dainininkai – Linas Adomaitis, Andrius Mamontovas, kiti. Tai praturtina abi puses: jie sužino apie „Ecos de Lituania“, o Pietų Amerikos žmonės išgirsta balsą iš Lietuvos“, – pasakoja Jonas.

Valandą trunkanti laida kuriama savanorystės pagrindu, didžioji jos dalis skamba ispaniškai: „Mano talkininkai – žmonės, kurie nori ir gali aukoti savo laiką. Dauguma jų yra lietuvių kilmės, bet ne visi. Pavyzdžiui, iš ispanų kilęs Karlas Ermida Suaresas (Carlos Hermida Suarez) pristato Europos Sąjungos naujienas, aišku, susijusias ir su Lietuva. Gamtininkas Jonas Pranas (Juan Francisco) Klimaitis supažindina su Lietuvos gamta. Kalbame apie Lietuvos istoriją, lietuviškų patiekalų receptus, sporto naujienas, kaip sekasi „Žalgirio“ ir „Lietuvos ryto“ krepšinio komandoms, mūsų rinktinei olimpiadoje. Pasakojame ir anekdotus, įvairias juokingas istorijas. Atskira tema – pilietybės klausimai. Pristatau, kas vyksta Seime – man atsiunčia informaciją iš Lietuvos, aš parengiu poros minučių santrauką ir išverčiu į ispanų kalbą. Kai kalbiname svečius iš Lietuvos, reportažus taip pat išverčiu, nes devyniasdešimt procentų laidos klausytojų lietuviškai nesupranta. Mūsų klausosi ne tik Pietų Amerikoje, bet ir JAV, kur gyvena daug ispaniškai kalbančių žmonių. Daug kas seka laidą internete, per feisbuką ar jutūbą. Tikslų skaičių sunku pasakyti, bet turime tūkstančius klausytojų, gauname daug atsiliepimų.“

„Ecos de Lituania“ ne kartą susilaukė Argentinoje svarių įvertinimų – buvo devynis kartus apdovanota „Faro de Oro“ („Auksinio švyturio“) premija, pripažinta geriausia šalyje radijo programa kitataučių bendruomenių kategorijoje. „Smagu laimėti, nes konkursas rimtas, jame dalyvauja lenkų, ukrainiečių, graikų, arabų ir kitų bendruomenių laidos. Manau, mūsų stiprybė – dinamiškumas. Vienai temai skiriame ne daugiau nei dešimt minučių, tada transliuojame muziką, po pertraukėlės – vėl kokį nors įdomų pasakojimą. Stengiamės, kad klausytis būtų malonu, kitaip prarastume auditoriją. Kurdamas laidą, bandau ją įvertinti iš klausytojo pozicijos. Kai dešimt metų vadovavau lietuviškų šokių kolektyvui

10 Edgaras Šnipaitis. 110 metų su „Bitute, pilkoji“. *www.kauno.diena.lt*, 2013-11-22, prieiga: https://kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/menas-ir-pramogos/110-metu-su-bitute-pilkoji-429970 <žiūrėta 2025-10-02>.

Ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ medaliu apdovanotas J. I. Formentas Kalvelis su prezidentu Gitanu Nausėda. 2024 m. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

„Nemunas“ ir dar porą lietuviškų šokių kolektyvui „Griaustinis“ (abu – „Nemuno“ draugijos), taip pat savęs klausdavau, kas man, kaip žiūrovui, būtų įdomu. Svarbu atsižvelgti į kontekstą, nes šokti teatre, miesto aikštėje ar Dainų šventėje – skirtingi dalykai. Į teatrą žiūrovai ateina pasipuošę ir susikaupę, o gatvės šventėje tikisi šou, spektaklio. Tas pats ir su „Ecos de Lituania“: negali norėti, kad Pietų Amerikos gyventojas dvidešimt minučių klausytųsi apie Lietuvos istoriją – jei prailgs, jis įsijungs kitą laidą.“

AUGINANT ATEITĮ

Už trylikos tūkstančių kilometrų nuo Argentinos esančios Lietuvos vardas nebus svetimas ir Jono vaikams, kurių turi tris – devynerių, trejų su puse ir metų amžiaus. „Lietuvybė ar, kaip mes sakome, „lituandad“ – tai gyvenimo būdas. Negali būti lietuvis kartą per savaitę, kai ateini į bendruomenę – nuolat bendrauji, skaitai, kas vyksta Lietuvoje, Ukrainoje ir kitur, domiesi įvairiomis sritimis nuo sporto iki politikos, klausaisi muzikos. Vaikams labai patinka, kai namuose įsijungiu lietuvišką muziką. Kai dirbu prie kompiuterio, o jie šalia žaidžia, kartais paleidžiu lietuviškų šokių įrašą, ir jie ima šokti. Mano vaikai ir dukterėčia Laima šoka nuo metų amžiaus, o „Nemuno“ draugija mums visiems – kaip antri namai. Nesi jų savininkas, bet tai – tavo namai, gali dalyvauti veikloje, siūlyti savo projektus. Kai mes, suaugusieji, repetuojame, mūsų vaikai šoka aplink. *Faina*! Tai – pirmas jų žingsnis į lietuvybę. Važiuodami į mokyklą ar pas daktarą, kartu dainuojam „Ant kalno mūrai“, „Stovi malūnas prie kelio“, vaikai atmintinai moka žodžius. Dažnai įjungiu pasižiūrėti lietuviškos televizijos laidų – jiems labai patinka „Tili tili dūda“, „Musė maišė“, kitos vaikiškos dainos. Žaisdami kamuoliu, lietuviškai skaičiuojam iki dešimties. Ačiū, labas, prašau – mokau, kad tuos žodžius pasakytų lietuviškai. Man ir pačiam sunku laikytis disciplinos kalbėti lietuvių kalba, kartais lengviau pasakyti ispaniškai, bet stengiuosi. Darau, ką galiu, kad lietuviškas pasaulis būtų vaikams artimesnis. O ateityje jie patys nuspręs, ar norės keliauti į Lietuvą.“

Anot Jono, ir mažieji, ir suaugę Argentinos bendruomenės nariai ypač džiaugiasi lietuvių muzikantų apsilankymais: „Daug metų žiūrėdavome įrašus, kaip skrabalais groja Regimantas Šilinskas, o 2023 metais jis atvyko, kartu su mumis grojo „Nemuno“ draugijos šventėje. Išsipildė sena svajonė! Kai matai, kaip žmonėms tai svarbu, kaip džiaugiasi vaikai, supranti, kad verta stengtis, organizuoti, dažnai aukojant ne tik savo laiką, bet ir pinigus.“

Būdamas Lietuvos Respublikos Seimo ir Pasaulio Lietuvių Bendruomenės komisijos nariu, atstovaujančiu Pietų Amerikos lietuvių diasporai, J. I. Formentas Kalvelis rūpinasi ne tik savo bendruomenės reikalais. Jo darbotvarkėje – daugybė

J. I. Formento Kalvelio dukra Laima (centre) šoka „Nemuno“ draugijos vaikų tautinių šokių kolektyve „Skaidra“. 2024 m. „Imigrantų šventė“ Berise. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

renginių ir susitikimų, kurių tikslas – stiprinti kultūrinius, politinius, diplomatinius, verslo ir prekybos ryšius tarp Lietuvos ir Pietų Amerikos šalių. Senas skaudulys – tai, kad Pietų Amerikoje, kur gyvena nemažai lietuvių ir jų palikuonių, iki šiol nėra Lietuvos ambasados, tik garbės konsulatas. Tarp svarbiausių nuolatinių rūpesčių – lietuvių kalbos išsaugojimas diasporoje, pagalba jaunimui studijuoti Lietuvoje, lituanistinių mokyklų ir kursų organizaciniai klausimai. O 2027-ųjų pabaigoje „Nemuno“ draugija Argentinoje rengia šokių šventę „Stiprios šaknys, gyva kultūra“, į kurią jau kviečia šokėjus iš viso pasaulio. „Tikimės, kad atvažiuos daug žmonių, nori prisijungti nemažai kolektyvų ir iš Lietuvos. Mums tai – ir tikslas, ir iššūkis, tad dirbame, planuojame, organizuojame. Bus puiku!“ – neabejoja Jonas.

NAMAI

Argentinoje jį vadina „*Lituano*“ – lietuviu, o kaip pats apibūdintų savo ryšį su Lietuva? „Lietuvybė man atvėrė daug galimybių. Ne tik nuvažiuoti į Lietuvą, keliauti, bet – svarbiausia – bendrauti su žmonėmis. Tai praturtino gyvenimą. Bendruomenė – tai jausmas, kad nesi vienas. Be žmonių būtum bejėgis, nes nei šokių kolektyve, nei radijo laidoje negali būti vienas solistas. Kai su meile ruoši maistą – gamini ne tik sau, bet ir kitiems. Taip, tai yra aistra ir meilė Lietuvai. Kartais iškyla dilema: prisėdu prie kompiuterio dirbti, bet reikia pasirūpinti ir lietuvių reikalais... Aš pirmiausia imuosi lietuviškų reikalų, to, ką man gera daryti. Kitiems gera, kas patogu, o man – dalyvauti, organizuoti, planuoti. Ir man gera būti Lietuvoje. Neseniai atkūriau Lietuvos pilietybę. Svarsčiau persikelti čia gyventi, bet kol auga vaikai, noriu likti su jais Argentinoje. O kai jie užaugs, galbūt nuspręsiu gyventi Lietuvoje. Čia jaučiuosi geriau, nei Buenos Airėse, čia – mano namai“, – prisipažįsta J. I. Formentas Kalvelis.

ECHOES OF A LITHUANIAN HEART FROM ARGENTINA

Rasa KALINAUSKAITĖ

“In Argentina, I am called Chuaní – a nickname derived from Juan, with an extra letter from Ignacio. In Lithuania, everyone calls me Jonas, and I really like that Lithuanian name,” says Jonas Ignas Formentas Kalvelis (Juan Ignacio Fourment Kalvelis) during his twelfth visit to Lithuania. For 22 years, every Friday evening, he and his team broadcast live from his studio in Berisso on FM radio and online. The programme “Ecos de Lituania” (Echoes of Lithuania) is the only Lithuanian radio show in South America. Its listeners include Spanish-speaking descendants of Lithuanian emigrants and people across the continent interested in Lithuania. The programme continues the legacy of Zeferinas Juknevičius (Ceferino Iujnevich, 1913–2000), whose Buenos Aires broadcast ran from 1947 to 1972 and ended with the words: “Sooner or later, Lithuania will be free.”

ONOS DAVIDAVIČIENĖS-BAKANAUSKIENĖS ETNOGRAFINIŲ LĖLIŲ KOMPOZICIJOS.

XX A. 6–9 DEŠIMTMEČIAI

Skiriu tautodailininkų
Onos Davidavičienės-Bakanauskienės,
Laimutės Ievos Davidavičiūtės-Levickienės
ir Petro Levicko šviesiam atminimui

Nijolė PLIURAITĖ-ANDREJEVIENĖ

2019 m. Lietuvos liaudies buities muziejus (dabar – Lietuvos etnografijos muziejus) surengė parodą „Etnografinių lėlių kompozicijos. Darbai, papročiai ir pramogos“, kurioje, tarp kitų autorių darbų, eksponuota ir Lietuvos muziejuose saugoma tautodailininkės Onos Davidavičienės-Bakanauskienės (1915–2002) kūryba. 1953–1985 m. jos sukurtos etnografinių lėlių kompozicijos pelnė apdovanojimus Lietuvoje ir svetur, pasiekė net Amerikos lietuvius.

Reikšminiai žodžiai: etnografinė lėlių kompozicija, suvenyrinė lėlė, liaudies meno paroda.

XX A. PIRMOSIOS PUSĖS ETNOGRAFINIŲ LĖLIŲ RINKINIAI

Lietuviškos etnografinių lėlių kompozicijos pradėtos kurti XX a. pradžioje. Pirmoji buvo sukurta 1900 m. vykusiai pasaulinei parodai Paryžiuje. Nors Lietuva tebebuvo Rusijos imperijos sudėtyje, lietuvių šviesuolių pastangomis šioje parodoje buvo įrengtas atskiras Lietuvos skyrius, kurio ekspozicijoje greta lietuviškų knygų, liaudies meno kūrinių, buvo eksponuojamos ir etnografinės lėlės. Išlikusiose nuotraukose užfiksuoti Paryžiaus dirbtuvėje pagaminti šeši žmogaus dydžio manekenai, šešios lėlės, kurios buvo aprengtos autentiškais tautiniais kostiumais ir kaimo gryčią imituojančioje ekspozicijoje vaizdavo lietuviškų vestuvių (piršlybų) sceną: kaip valstiečių šeima pasitinka ir vaišina svečius. Amžininko žodžiais, „tėmijant į prasmę scenos, galima numanyti, kad čia piršlio su jaunikiu ateita“ (Misiūnas 2006: 153).

Tarpukariu Nepriklausomoje Lietuvoje buvo susirūpinta lietuviškais žaislais. 1931 m. Žemės ūkio rūmai net surengė jų konkursą, kurio taisyklės skelbė, kad žaislai turi būti saviti, originalūs ir kad temų jiems reikia semtis „iš mūsų gyvenimo“ (*Ūkininko patarėjas* 1931: 24–25). Tąsyk dailininkė Sofija Uzemeckaitė-Moisiejienė ir jos pagalbininkė Honorata Ivanauskienė, Šaulių sąjungos šaulės, konkursui pasiuvo aštuonias lėles, kurios vaizdavo įvairius kaimo žmonių tipus: mergaitę, jaunamartę su kūdikiu, moterį su nuometu, turtingo ūkininko dukrą, jaunųjų porą, piemenaitę, piemenuką. S. Uzemeckaitė-Moisiejienė apie šias lėlės rašė: „Čia aš, pagal savo atminimą ir noriu nurodyti pavidale lėlių XIX-jo amžiaus pabaigos dėvimus tautiškus, lietuviškus rūbus Raseinių apylinkėj“ (Uzemeckaitė Moisiejienė 1931: 880).

1937 m. tarptautinėje parodoje Paryžiuje eksponuota dailininkų Domicelės ir Petro Tarabildų sukurta etnografinė lėlių kompozicija „Vestuvės“. Dviejose įstiklintose vitrinose keturiolika tautiniais rūbais aprengtų lėlių vaizdavo jaunųjų ir jų palydos sutikimą sugrįžus iš bažnyčios. Pasak dailėtyrininkės Lijanos Šatavičiūtės, ypač gražūs buvo jų tautiniai drabužiai, kuriuose vyravo suvalkietiškų ir aukštaitiškų kostiumų elementai. Meniškos buvo ir lėlės: „visi keturiolika tipažų išraiškingos plastikos, individualizuoti, atkartoja realias žmonių pozas, mimiką, pasižymi šmaikštumu“ (Šatavičiūtė 2016: 331–332).

Dar vieną etnografinę lėlių kompoziciją „Lietuviškos vestuvės“ dailininkė Konstancija Petrikaitė-Tulienė[1] valstybės užsakymu sukūrė

1 Konstancija Petrikaitė-Tulienė (1906–1999) – lietuvių grafikė, skulptorė, taikomosios dailės kūrėja. 1937 m. Pasaulinėje parodoje Paryžiuje pelnė Didįjį prizą. XX a. 5–6 deš. dirbo dailininke Kauno „Dailės“ kombinate.

Andrulių šeima Rygoje. Prie tėvo iš kairės: Ona su lietuvių gimnazijos mokinės uniforma ir vyriausia duktė Ieva, brolis Bronislovas. Šalia mamos – sesuo Konstancija. Ryga. 1930 m.

1939 m. tarptautinei parodai Niujorke. Dvidešimt dvi lėlės, aprengtos aukštaitiškais tautiniais rūbais, vėl vaizdavo iš bažnyčios sugrįžusių jaunųjų sutikimą. Jos buvo įkurdintos aukštaitiškoje sodyboje, kurios maketą sudarė gyvenamasis namas su gėlių darželiu, kryžium, suoleliu bei tvartas. Pasak Šatavičiūtės, lėlių apranga buvo preciziškai išausta: „languoti ir juostuoti sijonai, rinktinės ir kaišytinės prijuostės, drabužius juosiančios juostos, galvas puošiančios karūnos ir kiti galvos apdangalai – rodo dirbus tikrus rankdarbių specialistus“ (Šatavičiūtė 2016: 333). Per karą ši lėlių ekspozicija buvo saugoma Lietuvos atstovybėje Amerikoje, o atgavus nepriklausomybę ji sugrąžinta Lietuvai, šiuo metu saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje ir Lietuvos dailės muziejuje Vilniuje (Mušinskienė 2008: 6).

O. Andrulytė-Davidavičienė etnografinių lėlių kompozicijas pradėjo kurti jau pokario metais, kai, anot dailėtyrininko Klemenso Čerbulėno, „nyko tradiciniam liaudies menui būdinga kolektyvinė kūryba, ryšys su aplinka ir taikomoji paskirtis, pasikeitė miesto ir kaimo gyventojų santykis, padaugėjo mieste gyvenančių liaudies dailės kūrėjų, todėl populiarėjo individuali, autorinė kūryba, atsirado nauji, netradiciniai liaudies dailės žanrai“ (Čerbulėnas 1974: 31). Etnografinės lėlių kompozicijos – tokio netradicinio liaudies dailės žanro pavyzdys.

KŪRYBINIO KELIO PRADŽIA

Ona užaugo Rygoje. Jos tėvas Dominykas Andrulis (1867–1936) buvo kilęs iš Akmenės apylinkių, jaunystėje apsigyveno Rygoje, dirbo darbininku geležinkelio vagonų gamykloje. Sukūrė šeimą, o po žmonos mirties liko su vyriausia dukra Ieva Andrulyte. Antrą kartą vedė Karoliną Grigalavičiūtę, kilusią iš Rokiškio apylinkių. Pirmojo pasaulinio karo metais šeima kartu su fabriko darbininkais pasitraukė į Ukrainą, Dniepropetrovske gimė jauniausioji dukra – būsimoji tautodailininkė Ona.

Karui pasibaigus, D. Andrulio šeima grįžo į Rygą. Jaunėlė Ona Andrulytė lankė Rygos lietuvių gimnaziją. Ten išryškėjo jos gabumai įvairiems menams: gražiai piešė, nėrė, siuvinėjo, dalyvavo mokyklos meninės saviveiklos būreliuose. Labai mėgo šokti, vaidinti, svajojo tapti balerina. Baigusi gimnaziją, ji net buvo priimta šokti į Rygos kabareto trupę, kur nuėjo lydėdama draugę. Rygoje dirbo pardavėja, lankė mašininkių kursus ir įgijo šią specialybę. 1936-aisiais mirus tėvui, vyresnėlė sesuo Ieva[2] pakvietė ją atvykti gyventi į Kauną ir padėjo rasti darbą Kauno miesto

2 Ieva Andrulytė-Aleksienė (1901–1989) Voroneže mokėsi Martyno Yčo gimnazijoje, 1938 m. Kaune baigė Vytauto Didžiojo universitetą, 1938–1940 m. buvo Šiaulių gimnazijos direktorė, 1949-1983 m. dirbo M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Taikomosios dailės ir istorijos, Numizmatikos skyriuose. Domėjosi egiptologija, parengė ir išleido knygą „Senojo Egipto dailė“ (1968).

Onos ir Petro Davidavičių vestuvės. Kaunas. 1941 m. Nuotraukos iš šeimos archyvo

informacijos biure. 1937–1940 m. Ona lankė Broniaus Kelbausko baleto studiją, šoko spektakliuose, kritikų buvo įvertinta kaip talentinga šokėja[3]. Buvo pakviesta vaidinti ir Kauno jaunojo žiūrovo teatre[4] – O. Andrulytės pavardę galime rasti 1940 m. spektaklių programose. 1941 m. ji ištekėjo už kauniečio Petro Davidavičiaus, kuris dirbo šaltkalviu Kauno geležinkelio stotyje. Šeima nuomojosi butą Žaliakalnyje. Karo metais P. Davidavičių mobilizavo į Rusijos kariuomenę, o Ona dirbo pardavėja, augino du vaikus. Po karo, grįžus vyrui, gimė dar viena duktė, bet šeimą viena po kitos krėtė nelaimės. Per 1946 m. potvynį Vilijampolėje kartu su seneliais nuskendo mažametis sūnus. 1948 m. žuvo vyras, kurį, kaip buvusį kareivį, siųsdavo į kaimus iš gyventojų rinkti grūdų prievolę. Dar po metų susirgo ir mirė jauniausioji dukrelė. O. Davidavičienė liko su vyresnėle Laimute Ieva, gimusia 1942 m. Tuo metu Kaune ji dirbo mašininke leidykloje. Pirmąją lėlę pasiuvo sergančiai dukrai. Kai vėliau žurnalistai klausdavo, kas ją paskatino imtis šios veiklos, atsakydavo: „Tik vargas ir skausmas“ (Šinkūnaitė 1971: 3).

3 Iš autorės pokalbių su dukra Laimute Levickiene. Bronius Kelbauskas (1904–1975) – profesionalus lietuvių baleto artistas ir baletmeisteris. Iki 1940 m. dėstė ir kūrė šokius Kauno valstybinio teatro baleto studijoje.

4 Įkurtas 1940 m. kaip Kauno vaikų teatras. Pirmuosius spektaklius režisavo teatro organizatorius ir meno vadovas Juozas Laucius.

1952 m. Kaune, M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, buvo surengta pirmoji pokario metais liaudies meno paroda. Onos sesuo Ieva Aleksienė, dirbusi muziejaus Taikomosios dailės ir istorijos skyriuje, parodė sesers pasiūtas lėles šios parodos organizatoriams, o šie ją pakvietė dalyvauti parodoje. Tąkart O. Davidavičienė sukūrė 6 lėlių kompoziciją „Subatos vakarėlis“. Stilizuotais tautiniais rūbais aprengtos lėlės vaizdavo kaimo muzikantą, grojantį armonika, ir dvi šokėjų poras, šokančias „Klumpakojį“ ir „Kepurinę“[5]. Ši kompozicija neišliko, bet jos nuotrauka iliustravo periodinėje spaudoje pasirodžiusį M. Grigo straipsnį „Liaudies menininkai“. Muziejininkė Petrutė Ramanauskienė tąsyk rašė: „Taip parodos salėse, šalia liaudies meistrų subtilių drožinių ir raštuotų drobių, pirmą kartą pasirodė O. Davidavičienės sukurtų lėlių būrelis „Subatvakaris kolūkyje“. Viena koja atsispyręs į atramą „kolūkietis“ plėšia popierinę armoniką, o jaunimas lyg vėjo nešami šoka smagų suktinį“ (Ramanauskienė 1958: 41). Kadangi „puikiosios lėlės“ sulaukę didelio susidomėjimo, P. Ramanauskienė pasiūlė pradėti jas gaminti „Dailės“ kombinate.

Kitais metais ši lėlių kompozicija buvo eksponuota Vilniuje vykusioje liaudies meno parodoje. Anot dailininko Algirdo Steponavičiaus, ši kompozicija vaizdavo Lietuvos kaime įvykusias permainas: jame „gyvena laisvi, linksmi, energingi žmonės, moką kūrybingai dirbti ir nuoširdžiai linksmintis“ (Steponavičius, 1953:10). Po tokio teigiamo įvertinimo O. Davidavičienė buvo

Pirmosios O. Davidavičienė lėlės. 1952 m. Iš šeimos archyvo

skatinama kurti lėles. Jos dukra Laimutė prisimi-nė: „Po pirmosios tautiniais rūbais aprengtos lėlės sukūrimo mama nesustojo ir, skatinama draugų, sesers ir kitų žmonių dėmesio, dirbo toliau. Jai pačiai buvo įdomu, kas išeis iš jos naujojo pomėgio“[5].

1953 m. ji pradėjo kurti antrąją lėlių kompoziciją, kurioje vaizdavo liaudies instrumentų ansamblį ir šokėjų poras. Tais metais tapo liaudies dailės meistre, buvo kviečiama į Liaudies meno rūmų organizuojamas parodas, o Kauno „Dailės“ kombinato vadovai pasiūlė O. Davidavičienei kurti stilizuotais tautiniais rūbais aprengtas lėles, skirtas parduoti (žinoma, prieš tai jas turėdavo įvertinti Dailės kombinato meno taryba). Beveik dešimt metų po darbo leidykloje O. Davidavičienė siūdavo lėles, dažniausiai vaizduojančias muzikantus su liaudies instrumentais ar šokėjų poras, kurios buvo parduodamos „Dailės“ kombinato parduotuvėje „Saulutė“.

Dalyvaudama parodose, ji susipažino su kitais menininkais, muziejininkais, dailėtyrininkais, neabejotinai matė jau tarybiniais metais dailininkės K. Petrikaitės-Tulienės sukurtą etnografinių lėlių kompoziciją, vaizduojančią liaudies instrumentų ansamblio koncertą kolūkyje, – tai plėtė akiratį, skatino kurti.

5 Iš autorės pokalbio su Laimute Ieva Levickiene 2019 m.

TAUTODAILININKĖS „VIRTUVĖ“

Pirmąsias lėlių figūrėles savamokslė menininkė išlankstydavo iš storos aliuminio vielos ir apsiūdavo medžiaginėmis, vatos prikimštomis pagalvėlėmis. Lėlės veidą sukurdavo papjė mašė būdu – ant medinio modelio (pirmąjį buvo pasidariusi iš medinio margučio!) lipdė krakmolo klijuose išmirkytas audinio skiauteles, jas suveržda-vo viela ir išdžiovindavo (natūraliai arba virš elektrinės viryklės). Kai medžiaginė kaukė sukietėdavo, nuimdavo ją nuo modelio, prisiū-davo prie minkštos, galvos formos pagalvėlės ir plonu teptuku vandeniniais dažais nupiešdavo veido bruožus, priklijuodavo lino pluošto plaukus. Moteriškoms figūrėlėms prilipdydavo trikampio formos „sijoną“, o vyrams iš pagaliukų padarydavo kojas, rankų plaštakas nulipdydavo iš plastilino. Lėles aprengdavo, apaudavo. Apie 1960 m. O. Davidavičienės lėlės jau turėjo medines galvutes, kurias ištekindavo medžio meistrai. Pakeisti medžiagines lėlių galvutes į medines jai patarė „Dailės“ kombinato meno taryba: esą liaudies dailės meistrai neturi kopijuoti dailininkų, kuriančių lėlėms individualius veido bruožus, o juos apibendrinti, unifikuoti. Dukra Laimutė prisiminė, kad šis patarimas mamai nepatikęs, tačiau ji turėjo paklusti[6].

Kurdama lėlėms stilizuotus tautinius drabužius, Ona rėmėsi Antano Tamošaičio (Tamošaitis 1939), Mikalinos Glemžaitės (Glemžaitė 1955), Stasės Bernotienės (Bernotienės 1974) parengtais leidiniais. Juos siūdavo iš pirktinio medvilninio audinio (austinių mieste negaudavo). Marškinius ir prijuostes siūdavo iš baltos medvilnės ir išsiuvinėdavo raudonais raštais, o sijonams ir kelnėms naudojo languotas medžiagas. Galvos papuošalus – karūnėles – pasiūdavo iš siaurų tautinių juostelių, kurias pirkdavo Latvijoje, o vyriškas skrybėles ir čempes,[7] lėlių apavą, nunerdavo iš lininių siūlų. Pirmąsias medines klumpes šokėjų poroms pati išsidroždavo lenktiniu peiliuku, vidų išskaptuodavo staliaus skaptuku, nudažydavo vandeniniais dažais ir nulakuodavo. Jai padėdavo dukra Laimutė – mama jai patikėdavo smulkesnius darbelius.

6 Iš autorės pokalbio su Laimute Ieva Levickiene 2019 m.

7 Tradicinis apavas, nunertas iš lininių, kanapinių ar vilnonių siūlų.

Suvenyras. „Šokėjų porelė“. 1961 m.
Rimgaudo Žaltausko nuotrauka

Suvenyras. „Parduotos vasaros“. 1980 m.
Zino Kazėno nuotrauka

SUVENYRINĖS LĖLĖS

1962 m. O. Davidavičienė atsisakė mašininkės darbo ir pradėjo dirbti Kauno „Dailės“ kombinate namudininke, suvenyrų gamintoja. Netrukus antrą kartą ištekėjo, tad nuo 1963 m. parodose prisistatydavo Bakanauskienės pavarde. „Dailės“ kombinate per mėnesį ji turėjo pagaminti apie 300 suvenyrinių lėlyčių. Jos kuriamus etalonus dar turėdavo patvirtinti Meno taryba. Darbui reikalingas medžiagas gaudavo, o pritrūkus – pirkdavo pati. Pirmąsias lėlytes darė iš siūlų, su medinėmis, tekintomis galvutėmis (jas ir vadino „siūlinėmis“). Veidukus iškirpdavo iš spalvoto popieriaus, paryškindavo dažais, aprengdavo stilizuotais tautiniais rūbeliais. Siūlines lėlytes, vaizduojančias šokėjų porelę, sujungdavo lininiu siūlu, tad jas buvo galima prisisegti prie rūbo kaip pakabutį. Dar O. Bakanauskienė pasiūlė prie lininio siūlo pridėti odinį „liežuvėlį“, ant kurio būtų užrašyta „Kaunas“ ir „Lietuva“. Kombinato dailininkas ant aliuminio plokštelės sukūrė pakabučio logotipą, ir jis buvo pradėtas gaminti, tačiau netrukus uždraustas: kombinato vadovai pastebėjo, kad žodis Lietuva užrašytas be privalomo trumpinio „TSR“![8] Uždraudus prisegamas lėlytes, O. Bakanauskienė pradėjo gaminti šokėjų porelę, pastatomą ant kaladėlės Vėliau kūrė lėles, vaizduojančias senojo Lietuvos kaimo žmones – su darbo įrankiais, namų apyvokos daiktais, liaudies muzikos instrumentais.

XX a. 8 dešimtmetyje namudininkais, suvenyrų gamintojais tapo ir Onos duktė Laimutė su vyru Petru Levicku[9] (6 pav.). Jie pasidalindavo darbus: O. Bakanauskienė su dukra kurdavo lėlių aprangą, o P. Levickas ištekindavo medines galvutes, droždavo kojų pagaliukus, darydavo liaudies muzikos instrumentus ir kt. daiktus. P. Levickui pasiūlius, apie 1976 m. šeima pradėjo gaminti

8 Iš autorės susirašinėjimo ir pokalbių su Laimute Ieva Levickiene 2019 m.

9 Laimutė Ieva Davidavičiūtė-Levickienė (1942–2022) gimė Kaune. Dėl vaikystėje persirgtos ligos komplikacijos turėjo klausos negalią. Baigė vidurinę ir Kauno vaikų dailės mokyklą. Studijavo bibliotekininkystę Vilniaus universiteto Kauno fakulteto vakariniame skyriuje. 1964 m. pradėjo savarankiškai siūti lėles, dalyvauti parodose. Dirbo bibliotekininke. 1969 m. ištekėjo, augino vaikus. 1976 m. pradėjo dirbti namudininke, suvenyrų gamintoja Kauno „Dailės“ kombinate. Kūrė medžiagines ir odines suvenyrines lėles. Sukūrė odinių etnografinių lėlių kompoziciją „Užgavėnių kaukės“, taip pat medžiagines lėles „Lietuvaitės“. Lietuvos neįgaliųjų draugijos nariams viešint Italijoje 1996 metais, L. I. Levickienės sukurta etnografinė lėlė buvo padovanota popiežiui Jonui Pauliui II

Petras Levickas (1943–2023) gimė Lazdijuose. Nuo vaikystės turėjo klausos negalią. Mokėsi Kauno prigirdinčiųjų mokykloje-internate ir vakarinėje kurčiųjų mokykloje, kur įgijo staliaus specialybę. Baigęs mokyklą, dirbo šaltkalviu Kauno staklių gamykloje. 1970 m. pradėjo dirbti Kauno „Dailės“ kombinate namudininku, suvenyrų gamintoju. Pagamino medinį O. Bakanauskienės etnografinių lėlių kompozicijų inventorių. Sukūrė lietuviškų suvenyrinių lėlių etalonus iš odos.

Tautodailininkai Laimutė Ieva ir Petras Levickai prie L. Levickienės sukurtų lėlių ir D. Andrulio portreto. Kaunas. 2019 m. R. Žaltausko nuotrauka

suvenyrines lėles iš minkštos odos – O. Bakanauskienė sukūrė keletą odinių lėlyčių etalonų ir pati juos tiražavo[10]

Tautodailininkė „Dailės“ kombinate dirbo iki 1991 m. Laisvalaikiu ji kurdavo etnografinių lėlių kompozicijas, kurios buvo eksponuojamos liaudies meno parodose Lietuvoje ir už jos ribų. Dalis šių kompozicijų yra saugomos Lietuvos muziejų ir užsienio atminties institucijų rinkiniuose, tad jas aptarsime išsamiau.

„LIAUDIES MUZIKOS INSTRUMENTŲ ORKESTRAS“

Sukurti antrąją lėlių kompoziciją tautodailininkę 1953 m. įkvėpė Valstybinis dainų ir šokių ansamblis. Kompozitorius Jonas Švedas (1909–1976) jį įkūrė dar 1940 m.[11] Laimutė Ieva Levickienė pasakojo, kad mama žavėjosi šio ansamblio atliekamais liaudiškos muzikos kūriniais ir šokiais, ne kartą lankėsi jo koncertuose Kauno sporto halėje. XX a. 5–6 dešimtmečiais, vadovaujant J. Švedui, buvo sukurtas lietuviško šio ansamblio repertuaro „aukso fondas“ – instrumentinė muzika, dainos, choreografo Juozo Lingio liaudies šokiai (Bartusevičius 1983:159), tačiau buvo atliekami ir tarybinę santvarką šlovinantys kūriniai (Buterlevičius 2011). Kultūros istorikai nevienareikšmiškai vertina šio ansamblio vaidmenį tarybiniais metais, tačiau pripažįsta, kad tuo metu jis buvo „veikiau tam tikras tautinis fenomenas, nei sovietinis reliktas“ (Jurkutė 2011).

1953 m. O. Bakanauskienės sukurta 39 tautiniais rūbais aprengtų lėlių kompozicija vaizdavo 20 orkestro muzikantų, dirigentą, 4 šokėjų poras ir koncerto pranešėją.

Šios figūrėlės su medžiaginėmis galvutėmis, pagamintomis papjė mašė būdu, jų veido bruožai individualizuoti. Moterų figūrėlės su įvairių spalvų languotais sijonais, tamsesnių spalvų įliemenuotomis liemenėmis. Baltos jų prijuostės, marškiniai išsiuvinėti raudonų siūlų ornamentais, visa apranga turi aukštaitiškų kostiumų bruožų. Kai kurios lėlės papuoštos medžiaginėmis karūnomis, kurias nešiojo netekėjusios merginos, kitos su nuometais – ištekėjusios moters galvos apdangalu.

Vyrų figūrėlės aprengtos baltais drobiniais rūbais, sujuostais pintinėmis juostomis, su skrybėlėmis ir iš lininių siūlų nertomis naginėmis.

Dirigentas papuoštas balta klostuota sermėga, sujuosta austine juosta, su skrybėle ir auliniais batais, nunertais iš lininių siūlų. Orkestro muzikantams sukurti tradicinių liaudies muzikos instrumentų modeliai – kanklės, skudučiai, birbynės, lamzdeliai, daudytės, skrabalai. Deja, nežinome, kas jų autorius.

1954 m. ši lėlių kompozicija eksponuota lietuvių kultūros dekadoje Maskvoje ir įvertinta pirmąja premija. Dvidešimt šios kompozicijos lėlių saugoma Vytauto Didžiojo Karo muziejuje.

10 Iš autorės pokalbio su Laimute Ieva Levickiene 2019 metais.

11 Iki 1962 m. (su pertrauka) J. Švedas buvo jo meno vadovas ir vyriausiasis dirigentas, 1965 m. pavadintas ansambliu „Lietuva“. Pagal VLE

R. Žaltausko nuotraukos. Saugoma Vytauto Didžiojo Karo muziejuje

„KUPIŠKĖNŲ VESTUVĖS“

1970 m. O. Bakanauskienė sukūrė lėlių kompoziciją „Kupiškėnų vestuvės“, kurioje pavaizdavo tuo metu Lietuvoje jau plačiai žinomą ir populiarų etnografinį vaidinimą, atgaivinusį senuosius Kupiškio apylinkių vestuvių papročius. Pirmą kartą jis buvo parodytas dar 1932 m. Pyragių kaimo gegužinėje. Vaidinimą sukūrė „Senovės mylėtojų būrelis“, kuriam vadovavo Emilija Jonušienė (Zabielienė 2004: 29–32). Prieškariu jis ne kartą rodytas aplinkinių miestelių salėse, taip pat Kaune, transliuotas per Kauno radiją. 1966 m. „Kupiškėnų vestuves“ atgaivino Kupiškio mokytojos Ona Paulauskienė ir Petronėlė Zulonienė. Jos papildė vaidinimo scenarijų[12] ir vėl subūrė vyresnio amžiaus vaidintojus. „Kupiškėnų vestuvės“ rodytos visoje Lietuvoje net iki 1995 m. (Zabielienė 2004: 29–30). O. Bakanauskienė jas pamatė Kauno muzikiniame teatre 1969 metais. Vaidinimas jai paliko neišdildomą įspūdį ir paskatino sukurti lėlių kompoziciją. Ją kurdama, domėjosi senaisiais vestuvių papročiais, rėmėsi ir mamos, kilusios iš Rokiškio apylinkių, prisiminimais[13].

Per pusmetį buvo sukurtos trisdešimt dvi lėles su medinėmis, ištekintomis galvutėmis, kurių veido bruožus vėl iškirpo iš spalvoto popieriaus ir paryškino dažais, suteikdama kiekvienam vestuvių personažui būdingą veido išraišką. Lėlių kompozicija vaizdavo vestuves nuotakos pusėje. Pagrindinė kompozicijos scena – jaunosios atsisveikinimas su tėvais, seserimi ir broliu, jaunuosius su palyda išlydint į bažnyčią.

Lėlės aprengtos stilizuotais aukštaitiškais tautiniais drabužiais, pasiūtais iš „Dailės“ kombinato

12 Pasak Aušros Zabielienės, naujame vaidinime rodyti vestuvių papročiai niekuo nesiskyrė nuo 1935 m. kraštotyrininko Balio Buračo aprašytųjų (Buračas 1935: 195–278; Zabielienė 2004:31).

13 Iš autorės susirašinėjimo ir pokalbių su Laimute Ieva Levickiene 2019 metais.

R. Žaltausko nuotraukos. Saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje

audėjos išaustų audinių. Tik jaunosios figūrėlė su balta, klostuota suknele, jos galva papuošta vainikėliu ir kaspinais, padarytais iš tautinių juostelių. Jaunikis su balta sermėga, prie kurios prisegtas rūtų vainikėlis su raudonu kaspinu. Jaunosios tėvai aprengti kaip kaimo žmonės, pamergės – su baltomis prijuostėmis ir marškiniais, suvinėtais raudonais vilnoniais siūlais, ir karūnomis-kalpokais, pasiūtais iš tautinių juostelių ir papuoštais iš siūlų padarytomis gėlėmis. Pabroliai aprengti baltais drobiniais rūbais, sujuostais austinėmis juostelėmis, prie jų krūtinės prisegtos baltos nosinaitės su rūtos šakele.

Kiti aukštaitiškų vestuvių personažai: piršlys su balta sermėga, sujuosta austine juostele, ir šiaudine skrybėle, rankoje laikantis papuoštą lazdą, kvieslys, perjuostas plačia austine juosta, prie kurios prisegtas rūtų vainikėlis su baltu kaspinu, su aukšta cilindrine kepure ir kvieslio lazda, papuošta austomis juostelėmis, svočia – su nuometu ir vestuvių pyragu – karvojumi – rankose, o svotas – su alaus ąsočiu, kraitvežiai su kardais, perjuosti šiaudiniais diržais, papuošti cilindrinėmis šiaudinėmis kepurėmis, vadintomis kiveriais, iš jaunosios namų išvežti paruošta skrynia ir teisėjas su piršlio testamentu. Dar muzikantai su armonika ir smuikais, viešnios, laikančios šiaudinį sodą, primenantį stalo išpirkimo ir nuotakos pirkimo apeigą.

„Kupiškėnų vestuvių“ kompozicija 1970 m. eksponuota liaudies meno parodoje Vilniuje ir įvertinta pirmąja premija. 1978 m. „Minties“ leidykla išleido atvirukų su šiomis lėlėmis rinkinį „Kupiškėnų vestuvės“ (fotografas Zinas Kazėnas) (Bakanauskienė 1971, 1974). Ši kompozicija saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje“.

„MUGĖ“

1973 m. O. Bakanauskienė sukūrė dar vieną lėlių kompoziciją, kurioje vaizdavo Vilniaus Kaziuko mugę. Nuo XVII a. Šventojo Kazimiero atlaidus lydėdavo mugės, jos išpopuliarėjo XIX a., kai iš tolimiausių apylinkių į Vilnių suvažiuodavo amatininkai su savo dirbiniais. Ši šventė, anot etnologo Liberto Klimkos, buvo ne tik liaudies meistrų sambūris, bet ir smagus mugės lankytojų ir jos dalyvių pasibuvimas su įvairiausių žanrų muzikantais, artistais (Klimka 2015). Kaziuko mugės tradicija nenutrūko ir tarybiniais metais, mugėn sugūžėdavo Vilniaus krašto amatininkai

su medžio, tekstilės dirbiniais, kepiniais, verbomis. Anot etnologo Arūno Vaicekausko, Kaziuko mugė visada buvo ne tik ekonominis, bet ir kultūrinis reiškinys (Vaicekauskas 2017).

O. Bakanauskienės „Mugėje“ – net penkiasdešimt lėlių, vaizduojančių ir įvairių sričių amatininkus su dirbiniais, ir mugės lankytojus. Lėlių figūrėlės aprengtos stilizuotais kaimo ir miesto žmonių drabužiais, pasiūtais tiek iš austinių, tiek iš fabrikinės gamybos medžiagų. Kompozicija saugoma Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje.

Amatininkai su dirbiniais atvykę iš kaimo, tad vyrai aprengti drobiniais marškiniais, liemenėmis ir sermėgomis, sujuostomis juostomis, su šiaudinėmis skrybėlėmis, apauti odinėmis naginėmis. Moterų apranga turi aukštaičių ir dzūkų tautinių drabužių bruožų, skiriasi prijuosčių spalvomis, sijonų raštais. Amatininkų dirbinių kopijas – pintines, kubilus, grėblius, medinius šaukštus, molinius indus, vyžas, nagines, klumpes, molinius švilpukus – sukūrė tautodailininkas P. Levickas su pagalbininkais. Moterys pavaizduotos su Vilniaus krašto verbomis, meduoliais „širdelėmis“, riestainiais, margučiais, namų darbo audiniais, mezginiais, atlaidų saldainiais.

Mugės lankytojai taip pat aprengti skirtingai. Kaimo moteris vaizduojančių figūrėlių drabužiuose atsispindi regioniniai prijuosčių, sijonų spalvų, ornamentų, liemenių pasiuvimo, galvos dangos skirtumai. Miestiečių rūbai pasiūti iš fabrikinės gamybos audinių. Moterys su ilgais vienspalviais sijonais ir švarkeliais, pasipuošusios ažūrinėmis skraistėmis. Vyrai dėvi kareiviškas kepures su snapeliu, apauti auliniais odiniais batais.

R. Žaltausko nuotraukos. Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje

Dviejų lėlių drabužiai primena archeologinius kostiumus – jie papuošti žalvarinėmis segėmis, sąsagomis. Tautodailininkė siekė atskleisti lietuvių aprangos raidą nuo seniausių laikų.

KOMPOZICIJA „AUKŠTAIČIŲ VAKARONĖ“

Ši kompozicija buvo kuriama 1978–1980 metais. Senajame Aukštaitijos kaime žiemos vakarais kaimynai didesnėje kaimo gryčioje susirinkdavo vakaroti. Kartais jaunimas į vakarones pasikviesdavo ir muzikantą. Kupiškio apylinkėse muzikantai grodavo „lamzdeliu, skudučiais, švilpomis, kunklaliais, ožragiais, boseliu ar būgneliais“ (Buračas 1993: 447–451). Vakaronių tradicijas prisiminė ir O. Bakanauskienės mama, tai paskatino tautodailininkę sukurti 29 lėles, kurios pavaizduotos dirbančios įvairius vyriškus ir moteriškus darbus, taip pat muzikantus su liaudies muzikos instrumentais ir šokėjų poras. Ir šios kompozicijos medinį inventorių pagamino tautodailininkas P. Levickas.

Šįkart lėlių galvutės padarytos iš plastikinių teniso kamuoliukų, veido bruožai iškirpti iš spalvoto popieriaus, paryškinti dažais. Lėlių drabužiai pasiūti iš austinių medžiagų, sijonai languoti, baltos prijuostės ir marškiniai išsiuvinėti raudonais, mėlynais siūlais, liemenės įliemenuotos, galvos apgaubtos baltomis skarelėmis arba nertomis kepuraitėmis. Vyrų figūrėlės – su tamsių spalvų kelnėmis, baltais marškiniais ir liemenėmis, sujuostomis austinėmis juostomis, su odinėmis naginėmis. Kompozicija vaizduoja kaimo gryčią, kurioje moterys ir vyrai dirba įvairius darbus: moterys verpia su prieverpste ir verpimo rateliu, veja siūlus nuo vytuvo ant krijelio, meta nuo reketuko ant mestuvų, pavaizduotas ir siūlų lenkimas lenkuvu iš ritės, audimas staklėmis, šeivų trynimas rateliu, plunksnų plėšymas, verbos pynimas, mezgimas, nėrimas, siuvinėjimas. Vyrai drožia klumpes ir prieverpstes, veja virves, riša šluotas, pina krepšius, šukuoja linus, raukia nagines.

Grupelė lėlių vaizduoja muzikantus, grojančius birbyne, skudučiais, lamzdeliu, bei šokėjų poras, avinčias odinėmis naginėmis.

Ši kompozicija saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje.

R. Žaltausko nuotraukos. Saugoma M. K. Čiurlionio dailės muziejuje

„LIAUDIES MUZIKOS INSTRUMENTŲ ANSAMBLIS“

1985 m. Krokuvoje vyko Tarptautinė lėlių bienalė, kuriai valstybės užsakymu tautodailininkė sukūrė dar vieną kompoziciją. Jai pasirinko jau anksčiau išbandytą temą – dainų ir šokių ansamblio „Lietuva“ koncertą. Šįsyk liaudies muzikos instrumentų orkestrą, dirigentą ir šokėjų poras vaizdavo 28 lėlės. Medinius instrumentus – kankles, skudučius, daudytes, birbynę, lamzdelį, skrabalus, kaip įprasta, pagamino P. Levickas.

Ir šioje parodoje O. Bakanauskienės lėlių kompozicija buvo įvertinta pagrindiniu apdovanojimu – „Auksine povo plunksna“ bei diplomu. Deja, autorei išvykti į Krokuvoje vykusią tarptautinę parodą nebuvo leista.

Šių lėlių medinės galvutės ištekintos, veido bruožai individualizuoti, iškirpti iš spalvoto popieriaus ir paryškinti dažais. Visos kompozicijos lėlės aprengtos skirtingai – jų prijuostės, sijonų spalvos, raštai, ornamentai atspindi skirtingų regionų ypatumus. Kanklininkių figūrėlės vaizduoja suvalkietę, aukštaitę, žemaitę, dzūkę, klaipėdietę, o skudutininkės – dzūkę, vilnietę, klaipėdietę, aukštaitę, kapsę.

Baltmarškinės vyrų muzikantų figūrėlės su skirtingų spalvų liemenėmis, šiaudinėmis skrybėlėmis ir odinėmis naginėmis. Kanklininkai, daudytininkai, muzikantas su lamzdeliu vaizduoja suvalkiečius, birbynininkai – aukštaičius, žemaičius, suvalkiečius, muzikantas su skrabalais apautas žemaitiškomis medinėmis klumpėmis.

Orkestro dirigentas – su balta sermėga, sujuosta austine juosta, šiaudine skrybėle, apautas odinėmis naginėmis. Šokėjų poros su medinėmis klumpėmis, šokėjos – su išilgadryžėmis, ryškių spalvų prijuostėmis ir išilgadryžiais

R. Žaltausko nuotraukos. Saugoma Kauno miesto muziejuje

sijonais – vaizduoja žemaičius. Dabar ši kompozicija saugoma Kauno miesto muziejaus Tautinės muzikos instrumentų skyriuje.

JUNGTINĖSE AMERIKOS VALSTIJOSE SAUGOMI RINKINIAI

Pedagogas Vaclovas Čižiūnas knygoje „Tautinis auklėjimas šeimoje“ iškėlė mintį, kad norint emigracijoje vaiką išauklėti tautiškai, namuose reikėtų turėti kuklutį „tėvynės kampelį“, kuriame būtų ją primenantys daiktai (Čižiūnas 1953: 74–75). O. Bakanauskienės lėlių kompozicijos ir tapo tokiais „tėvynės kampeliais“, tiesa, jie buvo vieši. Amerikos lietuvių kultūros organizacijų vadovai tautodailininkės kūryba susidomėjo XX a. 9 dešimtmetyje. Būdami Lietuvoje, jie užsakydavo dailininkei pagaminti pamatytos lėlių kompozicijos kopiją, o kitą kartą atvykę ją išsiveždavo. Vienas žmogus negalėdavo išvežti visų vienos kompozicijos lėlių, todėl jas išsidalindavo visa grupė ir veždavosi kaip asmeninius suvenyrus[14]. Per keletą metų į Ameriką iškeliavo „Kupiškėnų vestuvių“, „Aukštaičių vakaronės“, „Liaudies muzikos instrumentų ansamblio“ kopijos ir viena originali kompozicija – „Eglė žalčių karalienė“.

O. Bakanauskienės etnografinių lėlių parodos vyko įvairiuose Amerikos miestuose, lietuvių kultūros centruose Čikagoje, Bostone, Klivlande. 1986 m. didžiausia paroda surengta Čikagoje, M. K. Čiurlionio dailės galerijoje, joje eksponuotos visos keturios kompozicijos. Apie šią parodą rašė Amerikos lietuvių laikraščiai. L. I. Levickienė išsaugojo menotyrininkės Saulės Jautakaitės straipsnio „Lėlės užėmė Čiurlionio galeriją“ mašinraštį, kurį jo autorė kažkokiu būdu perdavė O. Bakanauskienei. Iš straipsnio sužinome, kad lėlių kompozicijos buvo saugomos Bostono lietuvių tautodailės institute, jomis rūpinosi šio instituto skyriaus pirmininkė Saulė Šatienė. S. Jautakaitė rašė: „Įdomu, kad lėlės, sukurtos menininkės Bakanauskienės, yra stilizuotos ir tuo pačiu labai išraiškingos. Nesvarbu, ką ji daro, ar sijonėlį, ar liemenaitę, ar kaklaraištį, ar šiaudinę kepuraitę, viskas yra padaryta gražiai, skoningai, meniškai. Stilizuoti lėlių veidai, kojos, rankos, plaukai mena primityvizmą, bet kartu yra suasmeninti, individualūs, per menininkės prizmę perėję meno kūriniai“[15].

14 Iš autorės pokalbio su Laimute Ieva Levickiene 2019 m.

15 Iš S. Jautakaitės spaudai parengto straipsnio „Lėlės užėmė Čiurlionio galeriją“ mašinraščio, saugomo šeimos archyve.

ETNOGRAFINIŲ LĖLIŲ KOLEKCIJA IR EDUKACIJA

O. Bakanauskienė kolekcionavo ir kitų tautų etnografines lėles, jas gaudavo dovanų ar apsikeisdavo su kitomis lėlininkėmis parodose, iš viso jų sukaupė apie 400! M. K. Čiurlionio dailės muziejaus muziejininkė Aušra Kargaudienė, 1981 m. aplankiusi liaudies meistrę, rašė: „Kaune kuriasi savitas ir reikalingas Onos Bakanauskienės lėlių muziejus. O kai jis bus, reikia tikėtis, kad šimtai ir jos pačios lėlių sugrįš atgal iš visų Lietuvos muziejų“ (Kargaudienė, 1981:18).

O. Bakanauskienės namai Kaune, J. Sasnausko gatvėje, buvo atviri visiems, norėjusiems šią kolekciją pamatyti ar sužinoti, kaip ji kuria lėles. Juose lankydavosi ir suaugusiųjų, ir mokinių ekskursijos: vieni ateidavo su piešimo sąsiuviniais ir lėlės tapdavo jų piešinių modeliais, kiti, tautodailininkei vadovaujant, mokėsi siūti lėlių drabužėlius. Lėlių kūrimo pamokėlės vykdavo namų virtuvėje, tautodailininkė pati pasirūpindavo reikalingomis medžiagomis ir įrankiais. O. Bakanauskienė buvo Liaudies meno draugijos narė, aktyviai dalyvaudavo jos renginiuose, pasisakydavo suvažiavimuose, rūpinosi, kad įvairių sričių tautodailininkų kūriniai būtų kuo plačiau žinomi, garsintų Lietuvą. Apie 1990-uosius, blogėjant regėjimui ir sveikatai, atsisakė namudininkės darbo „Dailės“ kombinate, gyveno su dukters L. I. Levickienės šeima. Lėlininkė, tautodailininkė mirė 2002 m. liepos 2 dieną, palaidota Seniavos kapinėse Kaune.

IŠVADOS

Etnografinė lėlės ir jų kompozicijos dažniausiai buvo kuriamos parodoms ir reprezentavo lietuvių etninę kultūrą. XX a. 6 dešimtmetyje savamokslė menininkė O. Davidavičienė-Bakanauskienė tęsė XX a. pradžios tradiciją ir papildė ją naujomis senojo kaimo ir miesto papročių temomis: įamžino Valstybinį dainų ir šokių ansamblį „Lietuva“, etnografinį vaidinimą „Kupiškėnų vestuvės“, kasmetinę Vilniaus Kaziuko mugę. Menininkė stengėsi suteikti lėlėms individualius veido bruožus, perteikti nuotaiką, emociją. Kūrė joms stilizuotus tautinius drabužius, iš dalies atskleidžiančius Lietuvos regioninius savitumus. Sovietmečiu O. Davidavičienės-Bakanauskienės kūryba buvo pripažinta ir įvertinta apdovanojimais liaudies meno parodose Lietuvoje ir už jos ribų. Emigracijoje jos kompozicijos buvo vertinamos kaip „tėvynės

kampeliai“ – savita lietuvišką kultūrą menanti erdvė. O. Davidavičienės-Bakanauskienės lietuviškos lėlės iš Amerikos lietuvės Loretos Stukas kolekcijos pateko ir į „Pasaulio tautų lėlių“ albumą, sudarytą Loretos Holc (Loretta Holz) (1980: 195–205).

Manytume, kad geriausias O. Davidavičienės-Bakanauskienės kūrybos įvertinimas būtų parengtas ir išleistas jos sukurtų etnografinių lėlių kompozicijų albumas.

LITERATŪRA

Bakanauskienė 1971= Ona Bakanauskienė. *Kupiškėnų vestuvės*. 11 atvirukų komplektas. Vilnius: Mintis,1971.

Banytė 2023=Miglė Banytė. *Tautų arenoje. Paryžius 1937*. Kaunas: Nacionalinis Čiurlionio dailės muziejus, 2012.

Bartusevičius 1983 = Vladas Bartusevičius. *Liaudies meno baruose*. Vilnius: Vaga, 1983.

Bernotienė 1974 = Stasė Bernotienė. *Lietuvių liaudies moterų drabužiai*. Vilnius: Mintis, 1974.

Blužienė 1970 = Teresė Blužienė. *Onos Bakanauskienės kūrybinių darbų paroda*. Vilnius: Liaudies meno draugija, 1970.

Buračas 1993 = Balys Buračas. *Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius: Mintis, 1993.

Buterlevičius 2011 = Vytautas Buterlevičius. *Jonas Švedas ir tautinis amsamblis*. Prieiga per internetą: https://www.respublika.lt/lt/naujienos/kultura/interviu/jonas_svedas_ir_tautinis_ansamblis/. <žiūrėta 2024-12-01>.

Čerbulėnas 1974 = Klemensas Čerbulėnas. Tradicijos ir novatoriškumo dialektika liaudies mene. *Kultūros barai*, 1974, Nr.5.

Čižiūnas 1953 = Vaclovas Čižiūnas. *Tautinis auklėjimas šeimoje. Tautinio auklėjimo vadovas lietuviškajai šeimai išeivijoje*. VLIK´o lietuvybės išlaikymo tarnyba, JAV, 1953.

Glemžaitė 1955 = Mikalina Glemžaitė. *Lietuvių tautiniai drabužiai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955.

Grigas 1953 = M. Grigas. Liaudies menininkai. *Tarybinė moteris*, 1953, Nr. 2.

Holz 1980 = Loretta Holz. The How-to Book of International Dolls: A Comprehensive Guide to Making, Costuming, and Collecting Dolls. New York: Crown Publishers, Inc, 1980.

Jurkutė 2011 = Mingailė Jurkutė. Ansamblis „Lietuva“: režimo įrankis ir nesėkmė. *Naujasis Židinys–Aidai*, 2011 Nr.3.

Kargaudienė 1981= Aušra Kargaudienė. Lėlių muziejus. *Tarybinė moteris*, 1981, Nr. 3.

Kazėnas 1971= Zenas Kazėnas. *8 atvirukai*. Vilnius: Mintis, 1971.

Klimka 2011 = Libertas Klimka. Garsusis Vilniaus „Kaziukas“: kilmė, raida, tradicijos, perspektyvos. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2010, t. 10.

Mačienė 1986 = Birutė Mačienė. Lėlės atnešė auksinę povo plunksną. *Kauno tiesa*, 1986, Nr. 6.

Misiūnas 2006 = Remigijus Misiūnas (sudarytojas). *Lietuva pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900*. Vilnius: Vers Aureus, 2006.

Moisiejevienė 1931 = Sofija Uzemeckaitė-Moisiejevienė. Lietuviškos lėlės. *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 37.

Mušinskienė 2008 = Julija Mušinskienė. Iš JAV į Lietuvą sugrąžinta lėlių kolekcija. *Draugo* šeštadieninis priedas *Kultūra*, Nr. 175 (31), 2008 rugsėjo 6 d, 5-6 p. Prieiga per internetą: file:///C:/Users/1037049/Downloads/2008-09-06-PRIEDAS-DRAUGASo%20(1).pdf <žiūrėta 2025-03-06>.

Petraitytė 2023 = Astrida Petraitytė. O kaip Morta storojos dėl Paryžiaus parodos! *Kultūros barai*, 2023, Nr. 6.

Ramanauskienė 1958 = Petrutė Ramanauskienė. Ir lėlės gali gyventi. *Meno saviveikla*, 1958, Nr. 5.

Steponavičius 1953 = Algirdas Steponavičius. Nauja tematika liaudies kūryboje. *Tarybinė moteris*, 1953, Nr.4.

Šatavičiūtė 2002 = Lijana Šatavičiūtė. Lietuvos menas permainų laikais. *Kultūrologija*, t. 9. Vilnius: KFMI, 2002.

Šatavičiūtė 2016 = Lijana Šatavičiūtė. Etnografinė lėlių kompozicija, suvenyras, šalies reprezentavimo priemonė. *Dailės kūrinys – istorijos šaltinis*. Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 2016.

Šinkūnaitė 1971 = J. Šinkūnaitė. Iš kur atkeliavote, lėlės? *Tiesa*. 1971 m. sausio 23 d.

Tamošaitis 1939 = Antanas Tamošaitis. *Sodžiaus menas,* t. 7. Kaunas: Žemės ūkio rūmų leidinys, 1939.

Ūkininko patarėjas 1931 = [Autorius nenurodytas]. *Ūkininko patarėjas,* 1931, Nr. 1.

Vaicekauskas 2017 = Arūnas Vaicekauskas. Etnologas: prekyba mediniais šaukštais per Kaziuko mugę – šimtmečių tradicija. Prieiga per internetą: 15 min.lt./naujiena/ aktualu/Lietuva/ etnologas–prekyba mediniais šaukštais per Kaziuko mugę sena tradicija <žiūrėta 2025-03-06>.

Vaitiekūnaitė 1970 = Ramutė Vaitiekūnaitė. Pačios dailiausios. *Kauno tiesa*. 1970-12-27

Zabielienė 2004 = Aušra Zabielienė. Trejos kupiškėnų vestuvės. *Liaudies kultūra*, 2004, Nr. 1.

THE ETHNOGRAPHIC DOLL COMPOSITIONS OF ONA DAVIDAVIČIENĖ-BAKANAUSKIENĖ. 1960S–1990S

Artists commonly designed ethnographic dolls and their displays for exhibitions, showcasing traditional national culture. During the Soviet period, Ona Davidavičienė-Bakanauskienė created scenes featuring the State Song and Dance Ensemble Lietuva, the folk performance The Kupiškis Wedding, the annual St Casimir's Fair in Vilnius, and more. She gave each doll unique facial features, with costumes representing Lithuania's different regions. Her arrangements included detailed models of musical instruments and household items. These works were exhibited throughout Lithuania and internationally, earning many awards. Museums in Lithuania currently preserve these pieces. For years, folk artists created souvenir dolls dressed in national costumes. During emigration, these doll displays acted as small "corners of homeland" for Lithuanians.

Lietuvos etnografijos muziejus
J. Aisčio g. 2, 56335, Rumšiškės, Kaišiadorių r.
E. paštas: nijole.andrejeviene@lemu.lt

LIETUVOS NACIONALINIS KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ ŠVENTĖS FONDAS

Būdas. 2025 Nr. 6 (225)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas „Liaudies kultūra“.

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61, e. p. dainius.razauskas@lnkc.lt

Rasa KALINAUSKAITĖ – kultūros paveldas, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61, e. p. rasa.kalinauskaite@lnkc.lt

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61, e. p. lina.lepraskiene@lnkc.lt

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Aldona KRUŠEVIČIŪTĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. dr. Vytautas RINKEVIČIUS, Vilniaus universiteto Baltistikos katedra, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA

TURINYS:

Rasa KALINAUSKAITĖ. Profesorė Ainė Ramonaitė: Jaučiu moralinę pareigą perspėti, kol nėra per vėlu | **1**

Tyrimai

Daiva VYČINIENĖ. Lietuvių archajinės polifoninės muzikos slėpiniai: lyginamasis garso suvokimo ir vizualizacijos tyrimas | **13**

Skaitymai

Viljamas STODARTAS. Mistika | **26**

Tyrimai

Ignas ŠLAJUS. Baltiškų vilkolakių pėdsakais: saulėgrįžiniai pasivertimai | **29**

Dainius RAZAUSKAS. Gyvuliai – turtas ir gyvulio pavidalo lobis | **51**

Supratimai

Antanas GUDELIS. Apie Vėlino kalną | **56**

Tyrimai

Indija ir jos moterų likimai *Kathak* šokio istorijos scenoje. Pokalbis su kultūros antropologe, klasikinio Indijos *Kathak* šokio tyrinėtoja dr. Kristina DOLINA | **61**

Pažintys

„Neįmanoma branginti to, ko nepažįsti“. Pokalbis su folkloro puoselėtoja Nijole GRIVAČIAUSKIENE | **71**

Rasa KALINAUSKAITĖ. Lietuviškos širdies aidai iš Argentinos. Pokalbis su Pietų Amerikos lietuvių atstovu Jonu Ignu Formentu Kalveliu | **75**

Atmintis

Nijolė PLIURAITĖ-ANDREJEVIENĖ. Onos Davidavičienės-Bakanauskienės etnografinių lėlių kompozicijos. XX a. 6–9 dešimtmečiai | **83**

Viršelyje: Vytauto Knyvos nuotrauka

MRF MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS

Projektą „Kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: tąsa, kaita, kartotė II“ remia Medijų rėmimo fondas. Skirta 36 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2025

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2025-12-05
Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.| Tiražas 950 egz.
Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų šventės fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | http://www.zurnalasbudas.lt
Spausdino UAB Petro ofsetas, Vilnius, Naujoji Riovonių g. 25C, 03153

Lietuvos nacionalinio muziejaus tarptautinė paroda

An International Exhibition

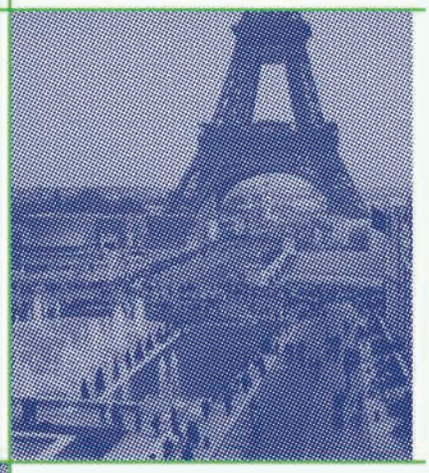

2025 11 26 – 2026 09 13

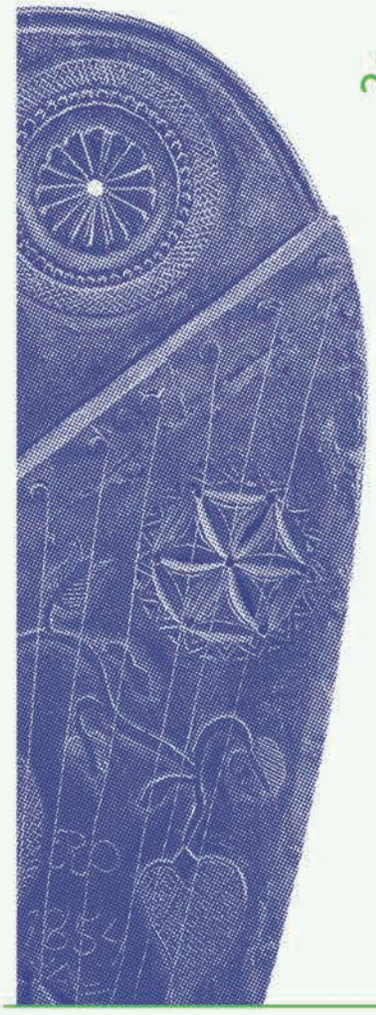

Riding the Wave of Paris Exhibitions:

Ethnography, Cultural Diplomacy and Identity

Ant Paryžiaus parodų bangos:

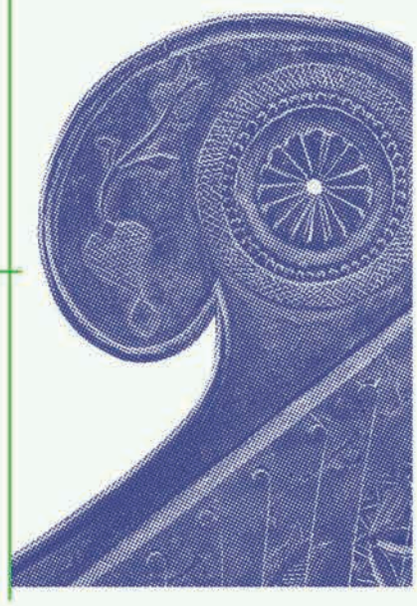

etnografija, kultūrinė diplomatija ir tapatybė

Parodą vykdo
Open at
istorijų namai
Lietuvos nacionalinis muziejus

Bendradarbiaujant su
In cooperation with
Mucem
VALSTYBINIS M. K. ČIURLIONIO DAILĖS MUZIEJUS

Finansuoja valstybė
Financed by
LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Pagrindinis partneris
Main partner
INSTITUT FRANÇAIS
LIETUVOJE

Informaciniai partneriai
Media partners
LRT Delfi
JCDecaux

BŪDAS. 2025. Nr. 6 (225). 1–96. ISSN 2669-0403
Kaina 4 Eur. Internetinė svetainė: www.zurnalasbudas.lt

Jau 30 metų rašome apie Lietuvos
praeitį ir dabartį, kultūros paveldą
ir tuos, kas jį puoselėja.

Žurnalą galite užsisakyti
nuo artimiausio numerio
Lietuvos pašto skyriuose
arba internetu: http://www.prenumeruok.lt,
ir rasite jį savo pašto dėžutėje!

Redakcija